



T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GENEL SOSYOLOJİ VE METODLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYOLOJİ BİLİM DALI

PARADİGMATİK DEVRİM: 1688 İNGİLİZ DEVİRİMİ

YÜKSEK LİSANS

AKİF KEMAL KOÇ

Danışman:
PROF. DR. HÜSAMETTİN ARSLAN

BURSA - 2017

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim/Ana Sanat Dalı, Sosyoloji Bilim Dalı'nda 701344005 numaralı Akif Kemal KOÇ'un hazırladığı "Paradigmatik Devrim: 1688 İngiliz Devrimi" konulu Yüksek Lisans (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlilik Tezi/Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı, 20.07.2017 Günü 13.00-15.00 saatleri arasında yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının başarılı..... (başarılı / başarısız) olduğuna oybirliği.... (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Hüsamettin ARSLAN
Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Bengül GÜNGÖRMEZ
Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Ahmet Zeki ÜNAL
Bursa Teknik Üniversitesi

20.07.2017



SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
.....SOSYOLOJİ..... ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 10/07/2017

Tez Başlığı / Konusu: PARADİGMATİK DEVRİM: 1688 İNGİLİZ DEVRİMİ

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam128..... sayfalık kısmına ilişkin, ...10.../...07.../...2017..... tarihinde şahsım tarafındanTURNİTİN..... adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 7.. 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Ahnması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

10/07/2017

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: AKİF KEMAL KOÇ

Öğrenci No: 701344005

Anabilim Dalı: SOSYOLOJİ

Programı: YÜKSEK LİSANS

Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman: Prof. Dr. Hüsamettin Arlan
(Adı, Soyad, Tarih)

10/07/2017

* Turnitin programına Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Paradigmatik Devrim: 1688 İngiliz Devrimi” Başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarn kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

20.07.2017

(İmza)

Öğrencinin Adı Soyadı: Akif Kemal KOÇ
Öğrenci No : 701344005
Ana Bilim Dalı : Genel Sosyoloji ve Metodoloji
Programı : Sosyoloji
Statüsü : Yüksek lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Akif Kemal KOÇ
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Genel Sosyoloji ve Metodoloji
Bilim Dalı : Sosyoloji
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı :
Mezuniyet Tarihi :
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Hüsamettin Arslan

PARADİGMATİK DEVRİM: 1688 İNGİLİZ DEVRİMİ

Bu çalışmada “paradigmatik bir devrim” olarak 1688 tarihli İngiliz Şanlı Devrim’i merkeze alarak bu devrimin, Amerikan Bağımsızlık Savaşı’nın sonucu olan Amerikan Devrimi’nden ve özellikle de Fransız Devrimi’nden farkını ortaya koymaya çalıştık. Şanlı Devrim, hem Amerikan Devrimi’ni hem de Fransız Devrimi’ni öncelemesi nedeniyle bu devrimlere kaynaklık eden bir devrim olarak görülmüştür. Bilhassa, etkileri dünyaya bir virüs gibi yayılan Fransız Devrimi, öncelikle İngiltere’de 1649 yılında gerçekleşen İngiliz Devrimi’ne ve daha sonrasında aslında 1649 Devrimi’nin yaralarını sarma özelliği ile karşımıza çıkan Şanlı Devrim’e benzetilmiştir. Fakat hem İngiliz, Amerikan ve Fransız düşünce gelenekleri hem de siyaset anlayışları birbirinden kesin hatlarla ayrılır. Bu çalışmanın “Giriş”inde incelememizle ilgili bazı temel kavramları, onun metodunu ve temel tezleri ya da argümanları takdim ettik. Diğer bölümlerde İngiliz Devrimleri, Amerikan Devrimi ile Fransız Devrimi ve bu ülkelerin Aydınlanma gelenekleri arasındaki farklılıkları ortaya koymaya çalıştık.

Bu metinde Şanlı Devrim’in “geleneksel düzenin ihyası” anlamına geldiğini, Amerikan Devrimi’nin “özgürlük Devrimi” ve radikalizmin temsilcisi Fransız Devrimi’nin bir “Akıl Devrimi” olduğunu göstermeyi denedik.

Anahtar Kelimeler: Şanlı Devrim, 1649 İngiliz Devrimi, Amerikan Devrimi, Fransız Devrimi, Britanya Aydınlanması, Amerikan Aydınlanması, Fransız Aydınlanması.

ABSTRACT

Name and Surname : Akif Kemal KOÇ
University : Uludag University
Institution : Institution of Social Sciences
Field : General Sociology And Methodology
Branch : Sociology
Degree Awarded : Masters Degree
Page Number :
Degree Date :
Supervisor : Prof. Dr.Hüsamettin ARSLAN

PARADİGMATIC REVOLUTION: 1688 ENGLISH REVOLUTION

In this study we tried to demonstrate the difference between Glorious Revolution, American Revolution, which is the result of American War of Independence, and especially the French Revolution by focusing on the Glorious Revolution of Britain as a “paradigmatic revolution.” The Glorious Revolution was seen as a revolution that originated both American and French Revolutions since it prioritized these revolutions. In particular, the French Revolution, whose effects spread like a virus to the rest of the world, was first compared to the British Revolution in England in 1649 and then to the Glorious Revolution, which is known for its ability to wrap the wounds of the 1649 Revolution. But both English, American and French thought traditions as well as their political understandings are separated from one another by some certain lines. We introduced some basic concepts, its method and basic dissertations or arguments related to our examination in the "introduction" part of this work. In other parts we tried to show the differences between the English Revolution, the American Revolution and the French Revolution and the Enlightenment traditions of these countries.

In this text we have tried to show that the Glorious Revolution means "the revival of the traditional order", the American Revolution means "Revolution of

Liberty" and the French Revolution, which is the representative of radicalism, means "Revolution of Reason".

Key Words: Glorious Revolution, 1649 English Revolution, American Revolution, French Revolution, British Enlightenment, American Enlightenment, French Enlightenment.

ÖNSÖZ

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmada “paradigmatik bir devrim” olarak Şanlı Devrim’e odaklandık ve bu devrimin on yedinci ve on sekizinci yüzyıldaki diğer devrimlerle mukayesesini yapmaya çalıştık.

Kuşkusuz bu çalışmanın konusu, argümanları ya da tezleri bir yüksek lisans tezini fazlasıyla aşmaktadır. Çünkü bu konuda tarih, siyaset sosyolojisi, siyaset felsefesi gibi alanlarda muazzam genişlikte bir literatür bulunmaktadır. Dolayısıyla elinizdeki metnin yazarı bu tezin bitmemiş/tamamlanmamış bir tez olduğunu teslim ediyor.

Son derece zorlu bir araştırma ve yazma sürecini beraberinde getirmişse de, bu metnin orijinal nitelikteki ve Türkiye açısından büyük ehemmiyete sahip konusunu bana armağan eden danışman hocam (kuşkusuz benim için hocadan çok daha fazlası) Prof.Dr.Hüsamettin Arslan’a şükranlarımı sunuyorum. Bana akademik anlamda en az onun kadar destek olan, değerli fikirlerini benimle paylaşma nezaketi gösteren ve sosyal hayatta dostluklarını hiçbir zaman esirgemeyen Doç.Dr. Bengül Güngörmez’e, Doç. Dr. İbrahim Keskin’e, Araştırma Görevlisi Mihriban Şenses’e ve Hasan Yeniçirak’a ve diğer kıymetli hocalarıma teşekkür ediyorum. Tez konumu bıktırana kadar anlatmış da, her seferinde beni ilk kez dinliyormuş gibi ilgiyle ve sabırla dinleyen dostlarım Fazıl Korkmaz ve Olena Lupalo’ya ve adını zikredemediğim diğer bütün dostlarıma sonsuz teşekkürler.

İÇİNDEKİLER

<u>ÖZET</u>	vii
<u>ABSTRACT</u>	viii
<u>ÖNSÖZ</u>	ix
<u>İÇİNDEKİLER</u>	1
<u>GİRİŞ</u>	2

BİRİNCİ BÖLÜM

<u>1. 1649 İNGİLİZ DEVRİMİ: BİR “CUMHURİYET” TECRÜBESİ</u>	19
--	----

İKİNCİ BÖLÜM

<u>2. AYDINLANMA DÜŞÜNCESİ VE DEVRİM</u>	42
<u>2.1. Britanya Aydınlanması:</u>	46
<u>2.2. Amerikan Aydınlanması:</u>	56
<u>2.3. Fransız Aydınlanması: Modern Paganizmin Yükselişi ve Terör:</u>	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

<u>3. 17. YÜZYILIN GÜN BATIMINDAN 19. YÜZYILIN ŞAFAĞINA 1688,1776 VE 1789</u>	76
<u>3.1. 1688 İngiliz Şanlı Devrimi</u>	77
<u>3.2. 1776 Amerikan Devrimi:</u>	87
<u>3.3. Fransız Devrimi: Aklın ve Terörün Zaferi:</u>	97

<u>SONUÇ</u>	110
<u>KAYNAKÇA</u>	112

GİRİŞ

Elinizdeki metin unutulmuş bir “devrim”e, 1688 tarihli İngiliz “Şanlı Devrim”ine ve önemine odaklanan ve bu devrimin on yedinci ve on sekizinci yüzyıldaki diğer “devrim”lerden farkını ortaya koymaya çalışan teorik bir siyaset sosyolojisi çalışmasıdır. Siyaset sosyolojisi sosyolojinin alt disiplinlerinden biridir ve hem sosyolojinin hem de siyaset sosyolojisinin tarihle ilişkisi ve bağı tartışma götürmezdir. Sosyoloji, tarihsiz imkansızdır. Dolayısıyla bu metin bir siyaset sosyolojisi incelemesi olarak “siyasi tarih”le ve “sosyal tarih”le de iç içedir. Ancak siyaset sosyolojisi çalışmasında sadece siyasi tarihle yetinilemez. Çünkü siyaset sosyolojisi incelemesi ele aldığı konunun sosyal, kültürel, dini ve felsefi arka planını da dikkate almak durumundadır.

Bu çalışma siyasi ve sosyal tarihe dair konu ve anlatımları içerse de, bir tarih çalışması değildir. Daha çok sosyolojik perspektiften yola çıkarak tarihsel olayları (on yedinci yüzyıl devrimlerini ve Fransız Devrimi’ni) yorumlama çabası olarak görülebilir. Sosyal tarih aslında fikir, gelenek, kültür ve çatışmaların tarihidir. Siyasi tarih ise siyasi olayların ve ilişkilerin tarihidir. Elinizdeki metin siyasi ve sosyal tarih kontekstinde, geleneklerin, çatışmaların tarihini de tartışmaya açıyor.

Siyaset genel olarak insanlar arası ilişkileri, çatışmaları düzenleme, karar alma sanatıdır.¹ Bu çatışmaları çözme, düzenleme ya da karar alma süreci kendiliğinden işlemez. Katolik Alman hukukçu-filozof Carl Schmitt’in deyiimiyle “politik olan”ın varoluşu dost-düşman ayrımında temellenir.² Schmitt’e göre politik olanın varlığı Hobbes’un öne sürdüğü şekliyle herkesin herkesle savaşına değil, “gruplar”ın gruplarla savaşına dayanır; çünkü herkesin herkesle savaşında dost’tan bahsetmek mümkün

¹ Balçı, Mehmet Emin, “Carl Schmitt’in Değerlendirmeleri Doğrultusunda Modern Toplumda Siyaset-Siyaset Dışı İlişkisi”, FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), 2013 Bahar, sayı: 15, s.60, ISSN 1306-9535, www.flssidergisi.com

² Burada, kendisiyle bu konularda tartışma fırsatı bulduğum danışman hocam Prof. Dr. Hüsametdin Arslan’ın politik olana dair fikirlerine yer vermek istedim: “Politik olan” sosyal ilişkilerde temellenir. Sosyal ilişkiler yoksa “politik olan” da var olamaz. Sosyal ilişkiler “politik olan”ı önceler. Bu kontekstte dost-düşman ayrımı ya da ilişkisi “sosyal”dır. Grupların gruplarla savaşı da herkesin herkesle savaşıdır. Ve aslında herkesin herkesle savaşı “dost-düşman” ilişkisini var eden şeydir. Zira herkesin herkesle savaşı yoksa düşmanlar yoktur ve düşmanlar yoksa dostlar da yoktur. Bu formülasyonun dışarıda bıraktığı şey “kendinde/içkin” düşmanlar ve dostlar, ebedi düşmanlar ve dostlardır. Doğa durumu herkesin herkesle, düşmanların-dostlarla savaşıdır. Doğa durumu “savaş”tır barış istisnadır. Savaş her anlamda “esas”tır.

olmayacaktır. Grupların kendi çıkarlarını, canını, malını gözettiği ya da korumaya çalıştığı “doğa durumu” politik olanın varlığını daima sürdüreceği haldir.³ Yani insanlar ve bir takım homojenlikler sergileyen gruplar varlığını sürdürdüğü sürece “politik olan” varlığını koruyacaktır. Siyaset sosyolojisi bize göre bu nedenle sosyolojinin sadece bir alt disiplini değil, aynı zamanda en önemli kollarından biridir.

Bu metinde ele alınan “Paradigmatik” bir “devrim” olarak 1688 İngiliz Şanlı Devrim’i siyaset sosyolojisinde (bahsi sınırlı olarak geçer) değil, Türkiye’de ve dünyada daha ziyade tarih çalışmalarında karşımıza çıkar. İngiliz Devrimi’ne sosyolojide, alt disiplinler olarak siyaset sosyolojisinde ve felsefesinde, akademik alanda Fransız Devrimi’ne kıyasla daha az değinilmiştir.⁴

Halbuki bir yüzyıl sonra gerçekleşen Fransız Devrimi bütün dünyaya yayılmış, etkisini dünyanın her köşesinde göstermiş bir devrimdir. Devrimin arka planı, devrim süreci ve devrim sonrası Fransa Türkiye’de gerek tarih incelemelerinde, gerek siyaset sosyolojisi ve felsefesi çalışmalarında sıklıkla işlenmiştir. Bunun sebebini kolaylıkla anlayabiliriz. Türk modernleşmesi Fransa menşelidir; Cumhuriyetin kuruluşunda Fransız Aydınlanması ve Fransız Devrimi etkili olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nun Fransız Devrimi’ne temkinli yaklaşan ve İngiliz modelini ılımlı bulan devlet ve düşünce adamları⁵ etkisini yitirdikten sonra geriye tek bir modernleşme modeli alternatifi kalmıştır: Fransız modernleşmesi. Biz bu metinde Türkiye’nin akademik camiasında ihmal edilmiş bir “Aydınlanma” ve “Devrim”i yeniden gündeme getirmeyi deniyoruz: Britanya Aydınlanması (İskoç Aydınlanması ve İngiliz Aydınlanması) ve Şanlı Devrim.

Fakat 1688 İngiliz Devrimi’nin ya da Şanlı Devrim’in (Muzaffer Devrim olarak da bilinir) ve fikri temellerinin tartışmaya açılması aynı zamanda neredeyse zorunlu şekilde Amerikan Devrimi’nin (dolayısıyla daha önce gerçekleşen Amerikan

³ Bezci, Bünyamin, *Carl Schmitt’in Politik Felsefesi*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2006, ss. 35-36. Hobbes’ta da doğal hal medeni toplumda bazı durumlarda varlığını sürdürebilir. Bkz., A.g.e, s. 36. Carl Schmitt’in bu konudaki görüşleri için bakınız, Schmitt, Carl, *Siyasal Kavramı*, çev. Ece Göztepe, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2014.

⁴ Genel olarak İngiliz düşünürleri ele alan çalışmalarda İngiltere tarihine de yer verilmiştir ve bu çalışmalarda İngiliz Devrimi’ne sınırlı şekilde değinilmiştir. Örneğin John Locke’u ve siyasi görüşlerini inceleyen metinler İngiliz Devrimi’nin belirli boyutlarına odaklanmakta ve Locke’un bu devrimi nasıl desteklediğini ortaya koymaktadır.

⁵ Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönem en önemli muhafazakar devlet ve düşünce adamlarından biri olan Ahmet Cevdet Paşa İngiliz modernleşmesini Osmanlı toplum ve siyaset yapısı için daha elverişli bulur, fakat İngiliz modelini taklit etmemiz hususunda da çekimserdir. Gencer, Bedri, *Hikmet Kavşağında Edmund Burke ile Ahmet Cevdet Paşa*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 35-39. Türk modernleşmesini ve Türkiye’de muhafazakarlığı ele alan bir çalışma için ayrıca bakınız, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 5: Muhafazakarlık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Bağımsızlık Savaşı'nın) ve daha sonrasında Fransız Devrimi'nin ve felsefi köklerinin de tartışmaya açılması demektir. Hem Amerikan Devrimi'nin hem de Fransız Devrimi'nin 1688 Devrimi'yle birlikte tartışmaya açılması zorunludur, çünkü bu devrimlerin birbirinden etkilendikleri ya da benzer özelliklere sahip oldukları konusunda yaygın bir kanaat vardır. Buna göre İngiliz Devrimi Amerikan Devrimi'ni ve Fransız Devrimi'ni tetiklemiştir. Bu devrimlerin temelinde de siyasi, kültürel, dini koşullarıyla birlikte genel olarak Aydınlanma düşüncesi bulunmaktadır.

Biz bu metinde hem bu devrimlerin, hem de devrimleri hazırlayan fikri, siyasi, kültürel şartların farklılıklarını göstermeyi deneyeceğiz. Hiç kuşkusuz bu metinde ele alınan konular (hatta yalnızca “devrim” fikri bile) başlı başına tez konularıdır. Mesela yalnızca “Aydınlanma düşüncesi” bile devasa bir literatüre sahip son derece kapsamlı bir konudur. Metinde bu kadar “fazla” ve kapsamlı konuyu bir arada ele aldık, çünkü 1688 Şanlı Devrim'i tek başına tartışmayı uygun bulmadık; çünkü mesela, 1688'i değerlendirebilmek için İngiltere'nin 1640'lı yıllarını ve askeri diktatörlük (Oliver Cromwell) tecrübesini anlamak gerekir. Aynı şekilde 1688 Şanlı Devrim'i “paradigmatik bir devrim” olarak değerlendirebilmek için, Şanlı Devrim'in etkisinde ve “aynı” motivasyonlarla gerçekleştiği iddia edilen Amerikan Devrimi'ni ve Fransız Devrimi'ni bilmek gerekir.

Burada ele aldığımız konu ya da konular ve metnin kurgusu zaman ve literatür göz önünde bulundurulduğunda bir yüksek lisans tez çalışmasını fazlasıyla aşmaktadır. Fakat bu kurguyu, sınırlı bir katkı olsa da, yukarıda saydığımız devrimlere ilişkin “egemen” görüşleri ortaya koymak ve bu görüşlerin bir eleştirisini sunmak için yaptık. Elinizdeki metnin yazarı konusunun kapsamı ve hakkındaki literatürün genişliği nedeniyle bu çalışmanın bitmemiş ya da son derece eksik bir çalışma olduğuna inanıyor. Bu nedenle bu yöndeki eleştirileri sorgusuz sualsiz kabul edecektir.

Bu metnin bir siyaset sosyolojisi çalışması olduğunu belirtmiştik. “Devrim” konusu da klasik politik teorinin en önemli konularından biridir. Çünkü hem devrimleri hazırlayan fikirler hem de devrimin kendisi modernleşme sürecinde siyasete ve topluma bakış açısını şekillendirmiş ve bütün bu bakış açıları günümüze kadar “toplumsal hareketler”in anlaşılmasına ve yorumlanmasına kaynaklık etmiştir. Yirminci yüzyıl “devrim”lerini, “darbe”leri veya farklı toplumsal hareketleri (eşitlik talebi hareketleri, kadın hareketleri, küreselleşme karşıtı hareketler, kimlik hareketleri, ekoloji hareketi,

nükleer enerji karşıtı hareketler vb.) anlamak için modern çağa öncülük eden İngiliz, Amerikan ve Fransız Devrimi'ni anlamak zorundayız.

İngiliz Dili Sözlüğü'nde "devrim" (*Dictionary of English Language*) "*hareket etmeye başladığı noktaya geri dönen herhangi bir şeyin izlediği yol, yörünge*" ve "*hükümet ya da devlette yapılan değişiklik*" olarak tanımlanmıştır.⁶ Devrim astronomi alanında ilkçağdan beri yıldızların, gezegenlerin döngüsel hareketlerini anlatmak için kullanılmıştır. Devrim kavramı doğa bilimlerinde Kopernik'in *Gök Cisimlerinin Devirleri* isimli çalışmasıyla karşımıza çıkar.

"Bu bilimsel kullanımda, Latince olan esas anlamı, yani yıldızların düzenli ve belirli bir kurala göre devir yapan hareketleri anlamını korumuştur. Bu hareketin, insani bir etkiye uğramayacağı haliyle karşı konulamaz olduğu biliniyordu; bu yüzden ayırt edici özelliği asla yenilik ya da şiddet olmamıştı."⁷

Modern devrim fikrinin ayırt edici özelliklerinden biri "yenilik" ve "şiddet" içermesidir. Ayrıca devrimin yenilik içermesi "ilerleme" fikriyle bağlantılıdır. Yani devrimle birlikte artık eski düzenden bağımsız ve eski düzene geri dönülemez bir aşamaya geçilmiştir:

Dünyadaki kötülüklerin sonsuza dek ortadan kaybolacağı Ahir Zaman beklentisi için tarihin kesinlikle "önce ve sonra" olarak tasnif edilmesi gerekir. Bu tarih anlayışına göre şimdiye kadarki tarih kötüdür. Bundan sonraki dönem ise iyi olacaktır. Tarihin öncesine ve sonrasına bölünüşü, Marx'ta da gördüğümüz üzere, "şimdiye kadarki tarih..." şeklindeki bir deyiş 'eskiden kurtulma' anlamına gelir ve tarihe yeni bir bakışın ifadesidir. Marx bu tasnifle Aydınlanma'daki devrim fikrini radikalleştirir.⁸

Fakat örneğin Şanlı Devrim, bize devrimin ilk anlamına (döngüsellığe) daha yakın gibi görünmektedir. Çünkü Şanlı Devrim, izleri 1215 Magna Carta'ya kadar sürülebilecek bir hükümet ya da yönetim geleneğine geri dönüşü simgeler. "Şanlı Devrim' (*Glorious Revolution*), asla bir devrim olarak değil, monarşik iktidarın eski üstünlük ve şerefine ihya edilmesi olarak görülmüştü."⁹ Dolayısıyla İngiliz

Aydınlanması'nı ve modernleşmesini savunan düşünce geleneklerinin mensuplarınca

⁶ Samuel Johnson, A. M., *A Dictionary of the English Language* Vol II., s.264.

⁷ Arendt, Hannah, *Devrim Üzerine*, çev. Onur Eylül Kara, İletişim Yayınları, 2012, s. 53

⁸ Güngörmez, Bengül, *Modernite ve Kıyamet: Henri De Lubac, Karl Löwith, Jacob Taubes*, Kadim Yayınları, 2014, s. 57.

⁹ Arendt, A.g.e, s.54.

devrim aynı zamanda düzenin “restorasyonu,” tamiri ya da ılımlı değişimi anlamına gelmiştir.

Yine devrimleri anlayabilmemiz için “devrim” ile “reform” arasındaki ilişkinin de üzerine durmamız gerekir. "Devrim" ile "reform" arasındaki farklılık İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimleri arasındaki temel farklılıkları anlamamızda bize yardımcı olacaktır. *Revolution* (Devrim) kavramının muhtelif sözlüklerde yer alan ve zamanla değişen anlamı göz önünde bulundurulursa bugünün kontekstinde bahsi geçen üç devrimi tanımlamada da değişikliğe gitmek gerekir. *Britanica*'daki anlamıyla "devrim": "Devlet yönetiminde, ilgili teşekküllerde ve yapılarda meydana gelen kökten, ani ve bundan dolayı da şiddet içeren değişim" olarak tanımlanmaktadır.¹⁰ Reform ise “kurumlarda ya da uygulamalarda onları geliştirmek amacıyla değişiklik yapmak”

şeklinde geçer.¹¹ Buna göre mesela Fransız Devrimi’ne nazaran çok daha ılımlı olan 1688 Şanlı Devrim’inin bir reform olarak görülebileceğini ileri sürebiliriz. Fakat burada tarihçilerin veya yorumcuların Fransa’da, İngiltere’de ve Amerika’da yaşanan bu olayları nasıl gördüklerinden ziyade, olayı bizzat yaşayan halkların ya da bireylerin nasıl gördüğü önemlidir. Toplumun büyük bir kısmı 1688’deki (İngiliz Devrimi), 1789’daki (Fransız Devrimi) ve 1776’daki (Amerikan Devrimi) olayları “devrim” olarak değerlendirmiştir.

Kuşkusuz devrim teorisyenleri pek çok devrim tanımı yapmıştır. Amerika’lı “sol” görüşlü sosyolog ve siyaset bilimci Theda Skocpol'e ait bir devrim açıklaması şöyledir:

“Toplumsal devrimler, bir toplumun devlet ve sınıf yapısının, hızlı ve temelden dönüşümüdür ve toplumsal devrimler tabandan gelen sınıf temelli ayaklanmalar aracılığıyla başarılı ya da bir ölçüde onlarca taşınır. Toplumsal devrimler, diğer çatışma ve dönüşüm süreçlerinden, her şeyden önce toplumsal yapısal değişimin sınıf ayaklanmaları ile çakışması ve de siyasal olanın toplumsal dönüşümle çakışması olarak birlikte gerçekleşen iki çakışmayla ayrılırlar. İsyanlar ise, bunun tam tersine başarılı oldukları zaman bile bastırılmış sınıfların ayaklanmasını içerebilirler, ancak yapısal değişimle sonuçlanmazlar. Siyasal devrimler toplumsal yapıları değil, devlet yapılarını dönüştürebilirler; ayrıca sınıf çatışması aracılığıyla başarılmaları zorunluluğu yoktur. Ayrıca, sanayileşme gibi süreçler, zorunlu olarak anti toplumsal kargaşalara ya da siyasal ve yapısal değişikliklere neden olmadan ya da bu değişikliklerden kaynaklanmaksızın toplumsal yapıları dönüştürebilir. Toplumsal devrimlere özgü olan, temel değişimlerin toplumsal yapıda ve siyasal yapıda karşılıklı olarak pekiştirici bir biçimde birlikte meydana gelmesidir. Ayrıca bu

10 <http://global.britannica.com/topic/revolution-politics>

11 <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/reform>.

değişimler, sınıf mücadelelerinin anahtar rol oynadığı şiddetli toplumsal ve siyasal mücadeleler aracılığıyla meydana gelir.¹²

Devrimleri analistlerin ya da teorisyenlerin vurguladıkları faktörlere göre sınıflandırmak mümkündür: Örneğin “devrimlere devlet merkezli yaklaşımlar,” “yapısal devrim teorileri,” devrimleri nüfusla, ırkla, kültürle ilişkilendiren teoriler gibi. Mesela devlet merkezli devrim yaklaşımının merkezinde devlet bulunmaktadır. Buna göre devrimler “devlet merkezli fenomenlerdir.” Örneğin Charles Tilly’e göre:

Ne içerirlerse içersinler devrimler, devlet gücünün cebri devirlerini/transferlerini içerir ve dolayısıyla herhangi bir kullanışlı devrim açıklaması diğer şeylerin yanı sıra devletin ve gücün farklı kullanımlarının zaman, uzam/mekan ve sosyal ortam içerisinde nasıl çeşitlendikleri ile de ilgili olmak zorundadır.¹³

Yine Charles Tilly’nin devrimlere ilişkin görüşünü ifade edebilecek en iyi ifade “No states no revolutions” (*Devletler yoksa devrimler de yoktur*) olabilir. Marksist teorisyenler için devletin kendisi devrim için yeterli sebeptir. Kaçınılmaz bir olgu olarak devrim er ya da geç gerçekleşecektir. “İnsanlığın tarihi sınıf çatışmalarının tarihidir.”

Açıkça sınıf çatışmaları devrime işaret eder.¹⁴

Devlet merkezli devrim teorisine göre devrimci hareketler başka bazı sosyal hareketlerden farklı olarak iktidarı ele geçirmeye yöneliktir. Devlet yasa koyucu, güç ve şiddet uygulayan bir kurumdur. Halkı denetler, zorlar ya da baskıcı yasalar koyar. Bu yüzden devrimci hareketlerin her zaman asıl hedefi devletin bizatihi kendisidir.¹⁵

Devlet merkezli bir devrim teorisyeni olan Theda Skocpol’un, Fransa, Rusya ve Çin örneklerine yer verdiği *Devletler ve Toplumsal Devrimler* adlı çalışmasındaki ilginç iddialarından biri şudur: “Fransa, Rusya ve Çin’de devrimleri mümkün kılan politik krizlere devrimciler neden *olmamıştır*; daha ziyade egemen sınıflar ile otonom devlet yetkilileri arasındaki çatışmalar –...jeopolitik rekabetin ürettiği ya da şiddetlendirdiği çatışmalar– isyancı alt sınıfların ve kendi bilincindeki devrimcilerin bazen yıllar sonra yakaladığı fırsatları geliştirerek doğrudan ya da dolaylı olarak bu tür krizlere neden Devlet merkezli devrim teorisyenlerine göre devrimden devlet ve baskıcı olmuştur.”¹⁶

¹² Skocpol, Theda, *Devletler ve Toplumsal Devrimler: Fransa, Rusya ve Çin’in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, çev. S.Erdem Türközü, Imge Kitabevi, Ankara, 2004, ss. 25-26.

¹³ Goodwin, Jeff, “State Centered Approaches To Social Revolutions: Strengths And Limitations of A Theoretical Tradition”, Ed. John Foran, *Theorizing Revolutions*, Routledge, London, 1997, s.9.

¹⁴ A.g.e., s.11.

¹⁵ A.g.e., s. 12, 13.

¹⁶ A.g.e., s.13.

yönetimler sorumludur. Örneğin Rusya’da, Küba’da, Çin’de, Vietnam’da ve Orta Amerika’da “gerilla hareketleri”nin sebebi de yine devlettir.¹⁷

Fakat devlet merkezli devrim teorisinin ya da yaklaşımlarının eleştirilebilecek pek çok yönü vardır. Bu yaklaşım “devlet dışı” ve “politik olmayan kaynakları” göz ardı eder. “Kurumsal şebekeler”i (“sınıf oluşumları”nı, “sivil toplum”u, “maddi kaynaklar”ı, “kolektif inançlar”ı ve “söylemler”i, “sıkıntılar”ı, “stratejiler”i, “kimlikler”i) devlet merkezli devrim yaklaşımları yok sayar.¹⁸

“Yapısal devrim teorileri” olarak bilinen teoriler ise sosyolojide izleri on dokuzuncu yüzyıla kadar sürülebilecek “yapı metaforu” ve “sosyal yapı” (Herbert Spencer (1820-1903))¹⁹ kavramıyla ilişkilidir. Sosyal fenomenlerin yapısal analizleri “birimler arası ilişkileri,” “sosyal gruplar arasındaki ilişkileri” merkeze alır.²⁰

Devrimleri tanımlamada yapısal devrim teorisyenleri sosyal yapı üzerine odaklanan devrim teorisyenlerinin aksine yalnızca birimlerin karakteristik özelliklerine değil, birimler arasındaki ilişkilere de odaklanır. Bu nedenle yapısal devrim teorileri sosyal fenomenler olarak devrimleri açıklarken sosyal gruplar ile sosyal olguların birbirleriyle ilişkilerini de dikkate alır.²¹ Buna göre yapısal devrim teorisyenleri devrimleri açıklarken insanların kolektif biçimde hareket etmelerini sağlayan “birleşme”, “dayanışma” süreciyle, sınıflararası, devletlerarası, devletler ve sınıflar arası özellikle vergilendirme ve politik yaşama katılım gibi konular üzerine, mülkiyetin dağılımıyla alakalı “çatışmalar”la” ve kolonizasyonla ilgilenirler.²² Yapısal devrim teorisyenleri sadece sosyal ya da sadece kültürel açıklamaları yetersiz bulurlar.

Kuşkusuz devrimlere ilişkin pek çok açıklama ya da teoriye rastlamak mümkündür. Devrimde ekonomiye odaklanan, “sınıfsal ilişkilere” ya da çatışmalara odaklanan veya kültüre, zihniyete odaklanan birçok teoriden söz etmek mümkündür. Devrimleri modernleşme ile ilişkilendiren teorisyenler de vardır.

...[M]odernizasyon sürecini ilerleten devrimlerin kendisidir. "Devrim" demektir Samuel Huntington "dolayısıyla modernizmin görünüşlerinden biridir...toplumsal ve ekonomik karmaşıklığın çok düşük olduğu ziyadesiyle geleneksel toplumlarda ortaya çıkmaz. Ne de büyük ölçüde modern toplumlarda ortaya çıkar." Walt Rostow'un bilinen cümlesinde, devrimciler

¹⁷ A.g.e., s. 15.

¹⁸ A.g.e., s.21-22

¹⁹ İngiliz filozof ve sosyolog Herbert Spencer'in "yapı metaforu" ve "sosyal yapı" kavramları için bakınız: Turner, Jonathan H., Beeghly, Leonard, & Powers, Charles, H., (2002). *The Emergence of Sociological Theory* (5th Edition). Belmont, CA: Wadsworth Thomson Learning, ss. 54-89.

²⁰ Crowley-Wickham, Timothy, P., "Structural Theories of Revolution", *Theorizing Revolutions*, s. 36.

²¹ A.g.e., s.37.

²² A.g.e., s.37.

“modernizasyon sürecinin çöpeçüleridir” ve özellikle de komünizm, “en iyi biçimde modernizasyona geçişin bir hastalığı olarak anlaşılabilir”²³

Bize göre “modern” devrimleri en iyi “temsil eden” fikir ilerleme fikridir. Fakat devrim ilerleme fikri ile ilişkilendirildiği ve zorunlu olarak şiddet içerdiği için son derece problemlidir. Çünkü insanlık tarihinin “ilerleme”nin tarihi olarak yorumu yalnızca bir “mit”²⁴ olabilir. İlerleme fikri modern ve çizgisel zaman anlayışının etkisi

altında geliştirilmiş bir mittir.²⁵ “İleri, Ütopya vahasına doğru gittiğimizi sanırız. Peki daireler çizmediğimizi nereden bileceğiz? Ancak göz yüzünden aşağı bakan hayali bir figür (hadî Tanrı diyelim) bilebilir bunu. Tarih valizinin bizi ilerlemekten mi yoksa gerilemekten mi alıkoyduğunu nereden bilebiliriz? Kurtuluş ne taraftadır? Daireler çizmemize şaşmamalı.”²⁶

İlerleme bir mit olduğu gibi modern devrimlerin zorunlu olarak şiddet içermesi onların bütün iyimserliklerini yerle bir etmeye yeter de artar bile. Modern devrimler (Fransız Devrimi ve ondan sonraki devrimler) daha “iyi”, daha “demokratik,” daha “yaşanılabilir” bir hayat ve toplum vaat etmelerine rağmen aslında neredeyse her zaman daha “kötü,” “anti-demokratik” ve daha “yaşanılmaz” bir hayat ve toplum yapılarıyla ya da siyasi oluşumlarla sonuçlanmışlardır. Mesela Huntington’a göre “[t]arihteki büyük devrimler ya ileri derecede merkezileşmiş geleneksel monarşilerde (Fransa, Çin, Rusya) veya dar bir tabana sahip askeri diktatörlüklerde (Meksika, Bolivya, Guatemala, Küba) ya da sömürgeci rejimlerde (Vietnam, Cezayir) ortaya çıkmıştır. Bütün bu siyasal sistemler,...yeni grupların siyasete katılımını sağlayacak kanalları açmaya dair en ufak bir kapasite bile ortaya koyamamışlardır.”²⁷

Elinizdeki çalışmanın yazarı, tıpkı Fransız Devrimi’nin ilk eleştirmeni, muhafazakar düşüncenin kurucusu Edmund Burke gibi “devrim”i (Fransız Devrim’i kontekstinde) onaylamamaktadır. Fakat bu çalışmada Fransız Devrimi ile on yedinci

²³ Ed. Thomas Janoski, Robert Alford, Alexander Hicks, Mildred A. Schwartz, *Siyaset Sosyolojisi*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2010, 439.

²⁴ Miti “hikaye” veya “efsane” olarak yorumlamak mümkündür. Fakat mit daha geniş anlamda “bir inanç ya da düşünce yapısı olarak da kendini gösterebilir; Amerika’ya özgü ‘Amerikan rüyası miti’ ve ‘Batı’ya hücum miti’ buna örnek olabilir.” Mitler bütün toplumlarda işlevselliğe sahiptir. Onlar, toplumun belirli ihtiyaçlarına cevap verir ve dünyayı anlamlandırmak için kullanılırdır. Hikayeden farklı olarak mite inanç çok daha güçlüdür. İnsanlar mitlere neredeyse bir din gibi bağlanırlar. Modern çağda bilim, eski çağların mitlerini “bilimsel” olmadığı gerekçesiyle reddetmiş, fakat modern çağ kendine yeni mitler yaratmıştır. Bilimin “mitleri”nin olduğu da söylenebilir. Bu konuda bakınız, Segal, Robert A. *Mit*, çev. Nursu Örgü, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004, s. 13, 14, 16; ss. 25-27.

²⁵ Boym, Svetlana, *Tırnak İçinde Ölüm*, Metis Yayıncılık, çev. Emine Ayhan, İstanbul, 2010, s. 161.

²⁶ Swift, Graham, *Su Diyarı*, Metis Yayıncılık, çev. Aslı Biçen, İstanbul, 2007, s.131,132.

²⁷ Ed. Thomas Janoski, Robert Alford, Alexander Hicks, Mildred A. Schwartz, *Siyaset Sosyolojisi*, s. 440.

yüzyıldaki İngiliz Devrimleri arasında “devrim” fikri kontekstinde ayırım yapma amaçlanmaktadır. Bu metindeki temel amaçlarımızdan biri on yedinci yüzyıldaki Şanlı Devrimi’n sosyolojik ve siyasi olarak önemini ortaya koymaktır. Şanlı Devrim İngiltere tarihi ve siyaseti açısından son derece önemlidir. Fakat dünyadaki etkisi bakımından sınırlı ve yerel bir olay olarak kalmıştır. Bu sınırlılığını ve yerelliğinin nedenini hiç kuşkusuz Fransız Devrimi’nin nüfuzunda arayabiliriz. Metnimizde İngiliz Devrimi’ni, müteakiben ve İngiliz Aydınlanması ve Şanlı Devrim’i model olarak gerçekleştirilmiş Amerikan Devrimi ve “başarısız”²⁸ ve süreç içerisinde giderek “totaliter” bir görünüm sergilemeye başlayan Fransız Devrimi ile tartışacak olmamızın nedenlerinden biri budur.

Şanlı Devrim bazı tarihçiler tarafından “restorasyon” olarak yorumlanıyor olsa da, bu Devrim’i gerçekleştirenler vuku bulan olayı “devrim” olarak nitelendirmişlerdir.²⁹ Fakat Fransa’da 1789’da vuku bulan şey de bir “devrim”dir. Hem burjuvazi, “baldırı çıplaklar” ve aristokrasi için, hem de yorumcular için devrimdir. Ancak bu devrimler birbirinden farklı özelliklere sahiptir. Fransız Devrimi, failleri ve Devrimi coşkuyla karşılayanlar için fazlasıyla “ilerleme”yi, “kopuş”u, “geri döndürülemezliği” ifade etmiştir. Halbuki İngiliz Devrimi bir kopuş değil, daha çok bir süreklilik gibi görünmektedir.³⁰

Biz burada bu devrimlerden herhangi birinin aslında devrim olmadığını ileri sürmek lüksüne sahip değiliz. Çünkü söz konusu ülkelerdeki bu olaylara maruz kalanlar ve bu olayların tanıkları “devrim” olarak değerlendirilmiştir. Bizim buradaki temel amacımız söz konusu devrimler arasındaki farklılıkları göstermek ve Fransız Devrimi’nin aksine sınırlı etkiye sahip ve “başarılı” sayılan bir devrimin (1688) önemini teslim etmektir.

²⁸ Aslında başarılı devrim-başarısız devrim ayırımı yapılamaz, çünkü bu ayırım devrim fikrini olumlu karşıladığımız takdirde geçerli bir ayırımdır. Halbuki biz devrimi ya da devrim fikrini onaylamıyoruz.

²⁹ Mesela, 1688, devrim için faaliyet yürüten John Locke için de, Fransız Devrimi’nin ilk eleştirmeni Edmund Burke için de bir devrimdir. Burke Şanlı Devrim’in ilkeleri ile Fransız Devrimi arasında yaptığı mukayese de her iki olaydan da “devrim” olarak bahsetmektedir. Bkz. Burke, Edmund, *Fransa’daki Devrim Üzerine Düşünceler*, Kadim Yayınları, çev. Okan Arslan, Ankara, 2016, ss. 21-24. Ayrıca Locke’un Şanlı Devrim’e dair görüşleri ve dönemin Whig’leri ile olan bağlantısı için bkz., Schwoerer, Lois, G., “Locke, Lockean Ideas And The Glorious Revolution”, *Journal of the History of Ideas*, Vol. 51, No. 4 (Oct. - Dec., 1990), pp. 531-548.

³⁰ Aslında hem İngiltere’deki hem de Fransa’daki olayları devrim olarak yorumladığımızda akla şu tür sorular gelebilir: Fransız Devrimi “gerçek” bir devrim ise, İngiltere’deki olaylar devrim olarak kabul edilebilir mi? Ya da İngiltere’deki olaylar devrim ise Fransa’daki olaylar devrim midir? Devrim’in döngüsel ve bu döngüsellığı dolayısıyla kaçınılmaz olduğu görüşüne dair bakınız; Arendt, Hannah, *Devrim Üzerine*, çev. Onur Eylül Kara, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, ss.69-70.

Fransız Devrimi bütün yıkıcılığı, jakobenliği³¹ ve radikalliği ile on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda gerçekleşen birçok devrime (Bolşevik Devrimi, Çin Devrimi, Küba ve Latin Amerika Devrimleri) kaynaklık etmiştir. Fransız Devrimi şiddetin, terörün, “ulus devlet”in ve dolayısıyla milliyetçiliğin (Nazizm örneğinde pür ırkçılık) taşıyıcısıdır; fakat o aynı zamanda “insan hakları,” “özgürlük,” “eşitlik,” “kardeşlik” gibi ideallerin de taşıyıcısı ya da ihracatçısı durumundadır.³² Halbuki İngiliz Devrimi ve Amerikan Devrimi geleneklerine, değerlerine, tecrübeye bağlı kalarak özgürlüklerini, bağımsızlıklarını ve “insan hakları”nı geliştirdikleri ve “başarılı” devrimler oldukları halde etkili olamamışlardır. Aslında daha sonraki nesillere aktarılacak miras anlamında bu devrimlerden öğrenilmesi gereken belki de çok şey vardır. Günümüzün küresel dünyasına uygun siyaset biçimi on yedinci yüzyılda İngiliz Şanlı Devrimi’yle ortaya çıkmış, Amerikan Devrimi ile teyit edilmiş ya da pekiştirilmiş olabilir.

Bu metinde ele alacağımız devrimler arasında sadece siyasi değil, sosyal, dini ve felsefi farklılıklar bulunmaktadır. Katolik-Protestan ayrımı ve diğer dini gruplar arasındaki çatışmalar, mutlak monarşiler ya da merkezi yapılanmalar bakımındaki yönetimle ilgili farklılıklar ve yine son derece belirleyici felsefi farklılıklar vb.

Bu çalışmada bu farklılıklara ve 1688 Şanlı Devrim tartışmasına geçmeden önce İngiltere’de 1640’lı yıllarda vuku bulmuş İç Savaş’a ve bu İç Savaş sonrasında gerçekleşen bir “devrim”e odaklanıyoruz: 1649 İngiliz Devrimi. Bu devrim bizim için önem arzettir, çünkü 1688 Şanlı Devrim’in “şanlı” olmasına vesile olan gelişmeler İngiltere’de 1640-1660 yılları arasında vuku bulmuştur. 1640’lı yılların İngiltere’sinde krala muhalif gruplar ordu toplayarak bir İç Savaş başlatmış ve bu savaş kralın mağlubiyeti, ardından idamı ve sonrasında cumhuriyetin ilan edilmesiyle son bulmuştur. Ancak İngiltere’nin 1649’dan (kralın idamı) 1660’lı yıllara kadar olan tarihi cumhuriyet fikrine bağlılığıyla bilinen Oliver Cromwell’in askeri diktatörlüğünün tarihidir. 1640-1660 arası yılların önemi İngiltere’nin yaşananlardan, cumhuriyet

³¹ Jakobenizm kavramının izleri Yakub (Jacob) peygambere kadar sürülebilir. “Fransız Devrimi patlak vermeden önce devrimi tezgahlayan politik önderler Aziz Jacobin Kilisesi’nde gizli toplantılar yapıyorlardı. Bu Kilise nedeniyle bu politik elitlere Jacobin(jakoben), politik tutumlarına da Jakobenizm denir oldu. Jakobenizm’i Türkçe’de en iyi formüle eden ifade şudur: ‘halka rağmen halk için’”.(çev.açıklaması) Bakınız, Nisbet, Robert, *Sosyolojik Düşünce Geleneği*, çev.Yusuf Kaplan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 57.

³² Traverso, Enzo, *Savaş Alanı Olarak Tarih*, çev. Osman S. Binatlı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, ss.85-92; Cranston, Maurice, “The French Revolution in the Minds of Men,” *The Wilson Quarterly* (1976-), Vol. 13, No. 3 (Summer, 1989), pp. 46-55, s. 52. Fakat elbette Jakobenizmi, terörü, giyotini göz önünde bulundurduğumuzda Fransız Devrimi’nin bütün bu ideal ya da değerlerine “sözde” sıfatını eklemek zorundayız.

tecrübesinden, daha doğrusu askeri diktatörlük tecrübesinden ders çıkarmasında yatmaktadır. 1688 Şanlı Devrim’i, İngilizlerin tarihten aldıkları derslerin kılavuzluğunda gerçekleştirmiştir.³³ Burke’ün de belirttiği gibi:

“Devrim, kadim, münakaşa edilemez kanun ve özgürlüklerimizi; hukuk ve özgürlüğümüzün tek güvencesi olan kadim anayasal devletimizi korumak amacıyla yapılmıştır. Anayasamızın ruhunu ve anayasamızı şimdiye kadar güvence altına alan ve o büyük dönemde hakim olan politikanın ne olduğunu öğrenmeye hevesliyseniz, Old Jewry kürsüsünün vaazlarına ve Devrim Cemiyeti’nin akşam yemeği sonrası kaldırdığı kadehlere değil; geçmişimize, sicilimize ve parlamentomuzun zabıt ve faaliyetlerine bakın ve dua edin. ...Bugüne kadar gerçekleştirdiğimiz ıslahatlar, eski olana saygı prensibi çerçevesinde yürütülmüştür. Umuyorum ki; hayır eminim ki, bundan sonra yapılacak olanlar da, benzer teamül, yetki ve emsaller bazında dikkatli bir şekilde gerçekleştirilecektir.”³⁴

Bu nedenle elinizdeki metnin birinci bölümü İngiltere’nin 1640-1660 arası yıllarına ve bilhassa 1649 “Devrim”i’ne odaklanıyor. Bu dönemi ele almamızın bir başka nedeni, söz konusu yıllarda gerçekleşen olayların Fransız Devrimi’ne ilham olduğu iddiasıdır. Biz bu iddiaya katılmıyoruz, çünkü 1649 ile Fransız Devrimi arasında paralellikler kurulabilecek olsa bile, Fransız Devrimi hem 1649 tecrübesinden hem de 1688 Devrimi’nden çok daha radikal, jakoben ve dolayısıyla çok daha yıkıcıdır. Bu tezimizi doğrulamak için İngiltere’nin 1640-1660 arası yıllarını tartışmaya açıyoruz ve 1649 Devrimi’nin Fransız Devrimi anlamında “cumhuriyetçi olmadığını,” 1649 Devrimi’nin halk tabanlı bir devrim olmadığını, iki devrimin de “burjuva devrimi” kavramıyla yorumlanmasının problemlili olduğunu, her iki devrimin faillerinin de krallarını idam etmelerine rağmen “kral” a saygı açısından bile kesin olarak ayrıldıklarını ileri sürüyoruz.

İkinci bölümde “İngiliz,” Amerikan ve Fransız Aydınlanması’nı ele alıyoruz. Çünkü 1688 Devrimi yalnızca siyasi boyutuyla değil, İngiltere’deki entelektüel ya da felsefi iklimle de yorumlanmalıdır. Burada İngiliz Aydınlanması’nı tek başına ele almamızın nedeni de yine İngiltere’de Aydınlanma’nın Fransız Aydınlanması ve Devrimi’ne kaynaklık ettiği argümanıdır. Yani, Fransız Devrimi’ni destekleyenler bu devrimin ve Fransız Aydınlanması’nın köklerinin aslında İngiltere’de olduğunu iddia ederler. Bu iddianın sahipleri aynı şekilde Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve “Amerikan Devrimi”nin Fransız Devrimi’ni etkilediğini savunurlar. Fakat bize göre bu devrimlerin

³³ Burke, Edmund, A.g.e., s. 57.

³⁴ A.g.e., s. 57.

keskin felsefi farklılıkları bulunmaktadır. Bu felsefi farklılıklarla kastettiğimiz şey tahmin edilebileceği üzere Aydınlanma'lar arası farklılıklardır. Genel kanaate göre tek bir Aydınlanma vardır ve bu Aydınlanma düşüncesini en iyi şekilde ifade eden sadece birkaç ideal veya kavramdan söz etmek mümkündür: Akıl, Bilim, İlerleme, Özgürlük, İnsan Hakları.³⁵ Bu iddianın doğruluk payına sahip olduğu yadsınamaz. Fakat yine de yeterince açıklayıcı değildir. Fikirler sosyal şartlardan, sosyal şartlar da fikirlerden bağımsız değildir. Fransa, İngiltere, Amerika farklı sosyal şartlara sahiptir. Dolayısıyla her ülkede aynı içeriğe sahip bir Aydınlanma'dan söz etmek pek mümkün görünmemektedir.³⁶

Buradan hareketle ilgili ülkelerde Aydınlanma düşüncesinin nasıl geliştiğini ve merkeze aldıkları problemleri ve kavramları inceleyeceğiz. Devrimlerin felsefi arka planını göz önünde bulundurmak ve ortaya koymak bize bu ülkelerde neden farklı devrimlerin gerçekleştiğine dair ipuçları verebilir.

İkinci bölümde İngiliz, Amerikan ve Fransız Aydınlanması'nı karşılaştırıyoruz. Bilindiği üzere Aydınlanma'nın ilk formları İngiltere'de ortaya çıkmıştır. Mesela Fransız düşünürleri ya da filozofları en çok etkileyen isimlerden biri John Locke'tır. Fakat bugün dünyada ve Türkiye'de Aydınlanma söz konusu olduğunda belki akla gelen ilk isimler Rousseau, Kant gibi düşünürler olacaktır. Bunun nedeni Fransa örneğinde devrimle ve cumhuriyetle en çok özdeşleştirilen ismin Rousseau olmasıdır.³⁷ Almanya örneğinde Aydınlanma'nın en önemli ismi ise "Sapere aude"/"Kendi aklını kullanma cesaretin olsun!/Kendi aklını kullanma cesareti göster" ile Kant olmasıdır.³⁸ Aklın yol gösterdiği bir devrim ve cumhuriyet ideali ve saf/arı ırk ya da toplum yaratma çabası³⁹ her iki ülkede de devrimci şiddet, terör ve totaliter yönetimlerin hüküm

³⁵ Burada bahsi geçen temel kavramlar İngiltere, Fransa ve Amerika örneklerinde farklı çağrışımlara sahiptir. Mesela İngiltere'de Aydınlanma geleneğe ve soyut değerlere vurgu yaparken Fransa'da gelenekten kopuş üzerinde temellenmiştir. Fransız Aydınlanma filozoflarının fikirleri aklın "birleştiriciliği" ve "evrenselliği"nde temellenmektedir. Yukarıda belirtilen temel kavramlar genel anlamda Fransız Aydınlanması'na atfedilmiştir. Duman, Fatih, *Aydınlanma Eleştirisinden Devrim Karşıtlığına: Edmund Burke*, Liberte Yayınları, Ankara, 2010, s. 48-55. Ayrıca detaylı bilgi için bakınız: Himmelfarb, Gertrude, *The Roads To Modernity: The British, French and American Enlightenment*, Vintage Books, London, 2008.

³⁶ Aydınlanma'nın farklı yorumları için bakınız: Outram, Dorinda, *Aydınlanma*, Dost Kitabevi, Sevda Çalışkan, Hamit Çalışkan, Ankara, 2007, ss. 17-27.

³⁷ Rousseau'nun fikirleri, –bilhassa toplum sözleşmesi ve eşitlik– Fransız Devrimi'nin lider figürleri üzerinde etkili olmuştur ve Terör Dönemi'nin en önemli sebepleri arasındadır. Outram, Dorinda, *Panorama of The Enlightenment*, J. Paul Getty Trust Publications, Los Angeles, 2006, s. 27.

³⁸ Outram, Dorinda, *Aydınlanma*, s. 18.

³⁹ Bundan Kant'ın sorumlu olduğunu söylemeye çalışmıyoruz.

sürmesiyle ve vahşetle sonuçlanmıştır. Bize göre bu bir tesadüf değildir. Fransız Devrimi'nin ilk eleştirmeni ve muhafazakarlığın kurucusu sayılan İrlanda kökenli İngiliz devlet adamı Edmund Burke soyut ya da metafizik bir takım fikirlerle yola çıkarak toplumu radikal şekilde değiştirmeye çalışmanın despotizmle sonuçlanacağını 1790 gibi erken bir tarihte endişeyle belirtmişti. Ve dolayısıyla Fransız Devrimi'ni sadece bir güç mücadelesi olarak değil, “filozoflar”ın/*les philosophes* öncülüğünde gerçekleşen bir devrim olarak görmüştür.⁴⁰ Biz burada on sekizinci yüzyıldan beri tanık olduğumuz devrim, terör, faşizm ve totaliter rejimlerden Rousseau, Kant ya da Aydınlanma düşünürlerinin doğrudan sorumlu olduğunu ileri sürmek niyetinde değiliz. Fakat Fransa'da başlayan, yirminci yüzyılda mesela Rusya'da, Almanya'da ve diğer ülkelerde devam eden faşist, totaliter, otoriter rejimlerin arkasındaki düşünceler sistemini veya zihniyeti de dikkate almak zorundayız.

Metnin ikinci bölümündeki temel tezimiz şudur: İngiliz Aydınlanması “ahlak filozofları”nın, Amerikan Aydınlanması “özgürlük düşünürleri”nin, Fransız Aydınlanması “Akıl ideologları”nın şekillendirdiği düşünceler bütünüdür.⁴¹ Bu iddia kuşkusuz yeni değildir, ancak söz konusu ülkelerde gerçekleşen devrimleri değerlendirirken bize özgün bir tartışma zemini sağlayacaktır.

İngiliz Aydınlanması genel kabul gördüğü üzere içerik ve duruş açısından İskoç Aydınlanması'yla neredeyse hemen hemen aynıdır ve dolayısıyla çalışmamızda ikisini

40 Edmund Burke Fransız Devrimi'ni eleştirirken İngiltere ile mukayese eder ve Fransız Aydınlanması düşünürlerini Devrim'den sorumlu tutar. “Fransa kralı ve kraliçesi ve çocukları, tüm düşmanlıkların en haşını olacak şekilde, savaş sebebiyle elimize düşmüş olsalardı (böyle bir duruma; düşmanlığa kesinlikle itiraz ediyorum) Londra'ya girişlerinde bir nevi muzaffer kişi muamelesi görürlerdi. Böyle bir durumda bir Fransız kralıyla karşılaşmışım daha evvel; kendisine nasıl muzaffer bir lider muamelesi yapıldığını ve daha sonra İngiltere'de nasıl karşılandığını okumuşsunuzdur. Üzerinden dört yüz sene geçmiş; ama ben o günden bu yana esasında bir değişikliğe uğradığımı düşünmüyorum. Yeniliğe karşı gösterdiğimiz öfke dolu dirençten; ulusal karakterimizin miskinliğinden dolayı, hala atalarımızın vurduğu damgayı taşıyoruz. (Gördüğüm kadarıyla) on dördüncü yüzyıl düşüncesinin cömertliğini ve saygınlığını yitirmedik gibi; henüz vahşilerin seviyesine de indirmiş değiliz kendimizi. Bizler Roussau'nun inancından döndürdüğü kimseler değiliz; Voltaire'in havarilerinden değiliz; Helvetius bizde pek ilerleme kaydetmemiştir. Ateistler, bizim vaizlerimiz olamaz.” “...Biz İngiltere'de hala karnımızı deşip iç organlarımızı dışarı çıkarmadık. Hala, gayemizin sadık muhafızları ve aktif gözlemcileri olan doğuştan gelen o doğal duyguları ve tüm liberal ve insani ahlakın gerçek destekçilerini seviyor ve geliştiriyoruz.” Burke, Edmund, *Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler*, çev. Okan Arslan, Kadim Yayınları, Ankara, 2016, s. 127-128.

41 Fransız Aydınlanma filozoflarından Voltaire, Diderot, d'Alembert gibi düşünürler için “akıl” aydınlanmanın temeli, özüdür. Akıl Fransız Aydınlanması'nın belirleyici kavramıdır ve Fransız Devrimi ile kilisenin ve Hıristiyanlığın ilkelerinin yerini aklın ilkeleri almıştır. Voltaire'in ve Diderot'nun kilise karşıtı fikirleri akılda temellenmiştir. İngiltere ve Amerika'da ise Aydınlanma aklın yanında “erdem” ve “özgürlük” üzerinde temellenmiştir. Himmelfarb'ın ifadesiyle “Britanya Aydınlanması ‘erdem’in sosyolojisi’ni, Fransız Aydınlanması ‘Akıl ideolojisini’, Amerikan Aydınlanması ‘özgürlük siyaseti’ni ifade eder.” Himmelfarb, Gertrude, A.g.e., s. 18-19.

birbirinden ayırmadık. İskoç ve İngiliz Aydınlanması'nı iki farklı Aydınlanma türü olarak değil, kapsayıcı bir başlık altında Britanya Aydınlanması şeklinde de okuyabiliriz. Çalışmamızda Britanya Aydınlanması olarak kullandık.

Britanya Aydınlanması John Locke, Adam Smith, Adam Ferguson, Francis Hutcheson, David Hume gibi düşünürlerin öncülük ettiği Aydınlanma'dır. Britanya Aydınlanması'na dahil ettiğimiz isimlerin İskoç kökenli olması ve düşünürler arasında bir takım farklılıkların bulunması bu geleneği genel olarak değerlendirme imkanımızı ortadan kaldırmaz. Bilakis düşünürler arasındaki çok sayıda benzerlik Britanya Aydınlanması'nı bütünlüklü şekilde ele alabilmemize olanak tanır.

Smith, Hutcheson, Hume, Ferguson gibi isimlerde karşımıza çıkan en önemli husus, Fransız Aydınlanma düşünürlerinin savunduğunun aksine “akıl sınırlılığı” yönündeki argümanlarıdır. Epistemolojik olarak empirizmden yola çıkan İngiliz Aydınlanma düşünürlerine göre tutkular, tecrübe, “şevkat,” “merhamet,” “hayırseverlik,” “ortak duyu”, “sempati”, “gelenek” ve sosyal bağlar “Akıl”a öncelikli ve insanı insan, toplumu toplum yapan vazgeçilmez unsurlardır. Dolayısıyla bu düşünürlerin felsefesini Fransız Aydınlanma düşünürlerinin felsefesinden ayıran en önemli özellik ahlak felsefesine vurgularıdır. Toplum ve insan zaman içinde değişse de, sürekliliğini ve istikrarını sosyal bağlara, yani “ortak duyuya,” “sempati”ye, geleneklere ve tecrübeye borçludur.⁴²

Yine bu düşünürlere göre insan “sınırlı” bir varlıktır. Akıyla her şeyi bilebilen sınırsız bir varlık değildir. Onların sınırlı bir varlık olarak insan anlayışı siyasi anlamda da “sınırlılık” fikriyle sonuçlanır. İngiliz Aydınlanması siyaseten de ılımlı, tedrici değişimi savunan bir niteliğe sahiptir. İngilizler için devlet ve yönetim atalara ve geleneklere bağlılıkta temellenir. John Locke ve Thomas Hobbes'ta bir “Doğa Durumu” ve “Toplum Sözleşmesi” fikriyle karşılaşsak bile İngiliz siyasi geleneği özellikle 1789'dan sonra şekillenen Fransız siyasi geleneği gibi toplumu ve siyaseti Doğa Durumu ve Toplum Sözleşmesi referanslarına bağlı kalarak dönüştürme yolunu seçmemiştir. Aynı iddiayı Amerikan siyasi geleneği için de kullanabiliriz. Amerikan Aydınlanması'nın, “İnsan Hakları” fikrinin ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve Devrimi'nin Fransız Devrimi'ne ilham olduğu yönündeki argümanlar, Amerikan

⁴²Duman, Fatih, A.g.e., ss. 80-82.

Aydınlanması'nın aslında İngiliz Aydınlanması'na bağlı olduğu tespit edildiğinde rahatlıkla eleştirilebilir ve hatta çürütülebilir.

İngiliz Aydınlanması 1688 Şanlı Devrim'le birlikte aynı zamanda Amerikan Aydınlanması ve Amerikan Devrimini de etkilemiştir. Amerika'nın "kurucu babaları" İngiliz Aydınlanması'nı benimsemiş ve siyaseten de İngiliz özgürlüklerini ve haklarını talep etmişlerdir. Amerikan Aydınlanması bir "özgürlük Aydınlanması"dır. Elbette Amerikalılar İngiltere'den bağımsızlık mücadelesi vermişler ve politik özgürlüğü hedeflemişlerdir. Ancak onların özgürlükten anladıkları şey İngiliz özgürlükleridir. Aynı şekilde Fransız Devrimi'ne ilham olduğu ileri sürülen "İnsan Hakları" da aslında İngiliz haklarıdır. Alexander Hamilton, John Jay, James Madison, Thomas Jefferson gibi isimlerin temsil ettiği Amerikan Aydınlanma düşüncesi de İngiliz Aydınlanması'nın tecrübe ve geleneklere vurgusundan etkilenmiş, Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra bütün kurumları radikal ve jakoben biçimde şekillendirmeye yönelik bir toplum mühendisliğine soyunmamıştır. Aynı şekilde Amerikan Aydınlanması İngiliz Aydınlanması'na benzer şekilde dinle sorunu olmayan, çatışmayan, dolayısıyla dini kurumlara saldırmayı seçmeyen türde bir Aydınlanma'dır.⁴³

Amerikan Aydınlanması'nın İngiliz Aydınlanması'nın etkisinde geliştiğinin en önemli kanıtı Amerika'nın kurucu babalarının John Locke'ın fikirlerini benimsemiş olmalarıdır. Kurucu babalar devrim öncesinde bağımsızlık ve devrim sonrasında siyasi düzeninin tesisiyle meşgul olmuşlardır.

Fransız Aydınlanması ise bilindiği üzere dünyanın neredeyse bütün uluslarının etkilendiği ve neredeyse Aydınlanma düşüncesiyle özdeşleşmiş düşünceler bütünü ifade eder. Fransız Aydınlanma düşünürleri İngiliz Aydınlanma düşünürlerinden etkilenmiş olsalar da, Fransa'nın toplumsal, siyasi, dini ve kültürel şartları İngiltere örneğinde olduğu türde bir Aydınlanma'nın ve devrimin gelişmesine imkan tanımamıştır.

⁴³ Amerikan Aydınlanması'nı Fransız Aydınlanması'ndan farklı olarak "ideolojik" bir Aydınlanma olarak değerlendirmek yanlış olacaktır. Zira Aydınlanma düşüncesine içeriğini armağan eden kavramlar tek başlarına devrimlerin sebepleri değildir. Amerikan Devrimi İngiltere'den bağımsızlık kontekstinde "özgürlük" fikrinde temellenmiş olsa da Amerikan milliyetçiliği devrimin nedeni değil, sonucudur. Parker, David, "Devrime İlişkin Yaklaşımlar", *Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek*, der. David Parker, çev. Kemal İnal, Dost Kitabevi, Ankara, 2003, s. 27-28. Bonwick, Colin, "Amerikan Devrimi 1763-91", A.g.e., s.99.

Voltaire, Rousseau, Diderot, Holbach, D’alembert gibi düşünürlerin temsil ettiği Fransız Aydınlanması İngiliz Aydınlanma düşüncesinin aksine genel olarak materyalist, deist veya “ateist,” sekülarist, cumhuriyetçi, radikal ve jakoben bir Aydınlanma’dır. Voltaire, Rousseau gibi düşünürler devrimden korkmuş, devrimi amaçlamamış ve hatta yasaklamış olsalar da fikirleriyle Fransız Devrimi’nin önünü açmış düşünürler olarak kabul edilirler.⁴⁴ Metnin ikinci bölümünde bu Aydınlanma düşüncelerinin devrimlerde nasıl rol oynadığını ortaya koymaya çalışıyoruz.

Üçüncü bölümde ise 1688 Devrimi, Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve Devrimi ile Fransız Devrimi’ni karşılaştırıyoruz. Burada da şu tezi ileri sürüyoruz: 1688 Şanlı Devrim “onur” ve “erdem” Aydınlanması’na bağlı olarak “onur” devrimi, Amerikan Devrimi “özgürlük devrimi,” Fransız Devrimi ise “Akıl Devrimi”dir. Dolayısıyla bize göre bu devrimler birbirinden ayrılmaktadır. Fransız Devrimi kültürel, siyasi ve dini açıdan diğer iki devrimden çok daha radikal bir devrimdir.

Şanlı Devrim İngiltere’de geleneksel anayasal düzeni garanti altına alan, 1215 tarihli Magna Carta’ya dönüşü temsil eden ılımlı politik bir devrim; Amerikan Devrimi geleneksel İngiliz özgürlüklerini ve temsilini talep eden Amerikalıların Bağımsız Savaşı sonrasında gerçekleştirdikleri bir “özgürlük devrimi,” Fransız Devrimi ise, devrimin ilk eleştirmeni Edmund Burke’e referansla "alışkanlıklarda aşırı ahlaksızlık... kanaat ve pratiklerde küstah dinsizlik... tersyüz edilmiş kanunlar, altüst edilmiş mahkemeler, güçsüz endüstri, sona eren ticaret... yağmalanmış bir kilise... sivil ve askeri anarşi... ulusal iflas..."la tanımlanabilecek bir “Akıl devrimi”dir.⁴⁵

1688 Şanlı Devrim’i, Amerikan Devrimi’ni etkilemiş ve Amerikalılar siyasi düzen ve özgürlüklerini İngiliz modeli öncülüğünde tesis etmişlerdir. Halbuki Fransız Devrimi kendinden önceki devrimlerden etkilenmiş olsa dahi, onlardan farklı olarak son derece yıkıcı bir devrimdir.

“Paradigmatik” bir devrim olarak 1688 Şanlı Devrimi Türkiye’nin modernleşme ve “devrim” tarihi göz önünde bulundurulduğunda da son derece önem arz eden bir devrimdir. Nitekim Osmanlı’nın muhafazakar mütefekkirleri modernleşmenin Fransa örneğindeki gibi radikal ya da yıkıcı değil, İngiliz modelinde olduğu gibi ılımlı ve

⁴⁴ Fransız Aydınlanması için bakınız: Ewald, Oscar, *Fransız Aydınlanma Felsefesi*, çev. Gürsel Aytac, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2010., Çiğdem, Ahmet, *Aydınlanma Düşüncesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011., Himmelfarb, Gertrude, A.g.e., Duman, Fatih, A.g.e.

⁴⁵ Himmelfarb, Gertrude, A.g.e., s.91.

geleneği dikkate alan türde bir modernleşme olması gerektiğini savunmuşlardır. Fakat metnimizin kapsamı 1688 Şanlı Devrim ve İngiliz modernleşmesi ile Türkiye'deki devrim ve Türk modernleşmesi mukayesesini aşıyor. Dolayısıyla yer verdiğimiz Aydınlanma düşünceleri ve devrim karşılaştırmalarının gelecekte bu tür bir çalışmaya az da olsa bir katkı sağlayacağını umut etmekten başka seçeneğimiz yok.

1.1649 İNGİLİZ DEVRİMİ: BİR “CUMHURİYET” TECRÜBESİ

Cromwell: Kime karşı savaş, Bay Ireton?

Ireton: Kral’a efendim.

Cromwell: Kral’a mı? Bir iç savaş mı?

İngiltere’de. Bu ulusun karakterini bilmiyorsunuz

Bay Ireton, burada böyle şeyler olmaz. **Ireton:**

Kanımca çok geç bile kalındı.

Cromwell: Evimde böyle sözler duymak istemiyorum. Kral’da beni kızdıran çok şey var, yine de ona karşı silahlanmam ve böyle bir harekete karşı çıkarım.

Ireton: Bu davada biz Tanrı’nın safında olacağız.

Cromwell: Savaşan herkes Tanrı’nın ondan yana olduğuna inanır, Tanrı’da kimin ondan yana olduğunu merak ediyordur.

Ireton: Sizi gücendirdiysem özür dilerim efendim.

Cromwell: Gençsiniz. Genç bir adamın dünyayı değiştirmek istemesi normaldir.

Ireton: Dünya’yı değil efendim. Sadece İngiltere’yi.

Cromwell: Bir iç savaşla...⁴⁶

Elinizdeki bölüm İngiltere’de 1640’lı yıllarda muhalif grupların ordu toplayarak krala karşı giriştiği bir “İç Savaş”ı ve daha sonrasında kralın idamı ve cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte tarihçiler tarafından “devrim” olarak adlandırılan 1649 tecrübesini tartışmaya açmaktadır. Dönemin muhalifleri (mesela Cromwell de) 1649 tecrübesini bugün anladığımız anlamıyla bir “devrim” olarak değerlendirmemiştir. Mesela bütün “benzerlik”lerine rağmen, Fransız Devrimi ile karşılaştırıldığında da 1649’un devrim

⁴⁶ Ken Hughes’in yönettiği 1970 yapımı *Cromwell (Ölümsüz Kahraman)* filminde Oliver Cromwell ailesi ile birlikte İngiltere’yi terk etme hazırlığındadır. Avam Kamara’sında John Pym ve Henry Ireton Cromwell gitmeden önce ikna etmek için gelirler. Pym Cromwell’e Kral I. Charles’a karşı girişilecek bir iç savaştan bahsettiğinde aralarında bu diyalog geçer.

olup olmadığı tartışmalıdır. Bu bölümde Fransız Devrimi ile 1640'lı yılların İç Savaşı'nı ve 1649 tecrübesini mukayese edeceğiz. Ancak bu mukayesenin belirli ölçüde “anakronik” bir mukayese (1649, Fransız Devrimi gibi bir “devrim” olmadığı için) olduğunu da teslim etmemiz gerekir. Fakat bu anakronizme razı olmadığımızda İngiltere’de on yedinci yüzyılda yaşanan büyük dönüşümü anlamak zordur, çünkü Fransız Devrimi devrimlerin en “tipik” olanıdır ve onunla mukayese kaçınılmazdır.

Bazı tarihçiler İngiltere tarihinde Şanlı Devrim’i (1688) modern çağın ilk “devrim”i sayar. Fakat aslında 1649 “Devrim”i tarihte Şanlı Devrimi önceleyen önemli bir hadise ya da hadiseler yumağıdır. 1640’lı yıllarda başlayan İç Savaş’ın sonucu olarak gerçekleşen bu “devrim,” Şanlı Devrimi ilk modern devrim olarak yorumlayan

tarihçiler tarafından “gerçek” bir devrim sayılmamıştır.⁴⁷ Fakat mesela Christopher Hill gibi tarihçiler 1640’lı yıllarda başlayan İç Savaş dahil, İngiltere’nin bütün bir on yedinci yüzyılımı devrim çağı olarak nitelendirmiştir.⁴⁸ İngiltere’de 1640’lar ve 1650’lerde gerçekleşen olaylar bir iç savaş, ayaklanma ya da siyasi kriz olarak yorumlanmaktadır. Biz de 1640’lı yıllardaki olayları iç savaş, 1649’u da (I.Charles’ın idamıyla sonuçlanmıştır) “devrim” olarak okumaya çalışacağız.

İngiltere’nin tarihinde 1640 ile 1660 arasındaki yirmi yıl ilk bakışta umutsuz ve hatta anlamsız bir değişimin yıllarıdır. Bu yirmi yılda gelişen olaylara ayak uydurmak ve aralarında bir devamlılık görmek oldukça zordur. Aynı şekilde bu yıllar İngiltere tarihinin büyük diktatörü Oliver Cromwell’in bile büyük bir çeviklikle gerçekleştirdiği devrimi (1649) sürdürmediği yıllardır. Her şey bittiğinde gerçekleşen bu devrime ve beraberinde yaşanan kanlı hadiselerle İngiliz toplumunun tümü tiksinti duyarak bakmış ve neticesinde restorasyon süreci devrimi gerçekleştirenler tarafından bile arzulanır hale gelmiştir.⁴⁹

Siyasi ve toplumsal olarak 1640’lı yıllarda patlak veren İç Savaş ve 1649 Devrimi modern bireycilik ile mutlakiyetçilik arasındaki bir çatışmayı temsil eder. Bu hem İç Savaş hem de 1649 Devrimi’ni tecrübe eden Thomas Hobbes’un⁵⁰ eserlerinde

⁴⁷ Pincus, Steve, *1688 The First Modern Revolution*, Yale University Press, New Haven&London, 2009, s.12.

⁴⁸ Hill, Christopher, *İngiltere’de Devrim Çağı: 1603-1714*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

⁴⁹ Richards, Michael, D., a.g.e., s.20-23.

⁵⁰ Thomas Hobbes İngiliz filozof ve siyaset teorisyeni. 1640’lı yılların İç Savaş sürecine ve Cromwell’in diktatörlüğü dönemine tanıklık etmiştir. *Magnum opusu* sayılabilecek *Leviathan* bu karışık dönemde kaleme alınmıştır. Hobbes bu metin ile Tanrı’nın buyrukları olan doğal yasadın yola çıkarak ideal devlet

görülebılır. 1649'de kral I. Charles'ın idamının, askeri diktatörlüğün ve püriten radikalizminin neden olduğu rahatsızlıklar, II. Charles ile birlikte monarşinin ıslahatına giden yolu hazırlamıştır. Hobbes'un Leviathan'ı çağının olaylarına ışık tutan bir metindir. İç Savaş sırasında siyasal öğretisinin kraliyet rejimini destekler nitelikte olması Parlamento tarafından hoş karşılanmazken, Hobbes aynı zamanda Kral yanlıları tarafından Cromwell'in devrimini meşrulaştırmakla suçlanmıştır.⁵¹ Siyasal ve toplumsal bir kriz dönemi olarak 1640'lı yıllar siyasal sistem tartışmaları ve hatta 1688 Şanlı Devrim'i ile sağlanan meşruti monarşinin temellerinin atıldığı bir dönemdir.

1649 Devrimi'ne sebep olan İç Savaş ve İç Savaş'a neden olan olaylar Britanya'yı teşkil eden üç ulusta (İrlanda, İskoçya, İngiltere) domino etkisi yaratmıştır. İç Savaş'ın ve 1649 Devrimi'nin ekonomik, dini ve politik nedenleri vardır. Tarihçilere göre bu nedenlerin en belirleyici olanı kral I.Charles'ın mutlakiyetçi yönetimidir. Whig tarihçilerine göre I. Charles'ın on bir yıl boyunca sadece kendisinin atadığı kişilerden oluşan "*Privy Council*",⁵²ün tavsiyeleriyle ülkeyi yönetme süreci bir "tiranlık"

dönemidir.⁵³ Kral'ın parlamento üzerindeki veto yetkisini kötüye kullanması 1630'lu yıllardan, İç Savaşın başladığı 1642 yılına dek parlamentonun her iki kolundan (Avam Kamarası, Lordlar Kamarası) da tepkiler toplamasına sebep olmuştur. Kral'ın Parlamento'yu sadece gerektiği zamanlarda bilhassa mali hususlar üzerine toplaması ve Parlamento'nun Kral'a karşı gelmeye başlamasıyla Parlamento'yu dağıtması ve liderlerini tutuklatması İç Savaş'ı tırmandıran ana sebepler olarak karşımıza çıkar. Bu kontekste şunu ileri sürmek mümkündür: 1649 Devrimi bir halkın büyük bir katılım gösterdiği bir devrim değil, parlamentonun öncülüğünde gerçekleşen "siyasi" bir devrim olarak görülebilir. Burada İngiltere'de gerçekleşen 1649 Devrimi'nin siyasi niteliği esasen İngiltere'de geleneklere dayalı Parlamento ile Kral'ın uyumu üzerine kurulu ideal yönetim tarzını pekiştirmiştir. Politik düzlemde 1649 Devrim'i 1688 Şanlı Devrimi'nin muzaffer bir devrim olmasında büyük önem arz eden bir tecrübedir. 1649

düzenini gösterir. Detaylı bilgi için bakınız: Hobbes, Thomas, *Leviathan*, Kazın Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi, İstanbul, 2007.

⁵¹ Arnhart, Larry, *Siyasi Düşünce Tarihi: Plato'dan Rawls'a*, Adres Yayınları, Ankara, 2005, ss.194-195.

⁵² Privy Council (Kraliyet Danışma Meclisi) İngiltere'de Kral'ın en yakın danışmanlarının bulunduğu küçük bir meclistir. Kral'ın kendi seçtiği danışmanlarından oluşan bu meclis yasama ve yürütmeye etkili değildir. Hill, Christopher, *Dünya Altüst Oldu: İngiliz Devrimi'nde Radikal Düşünceler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 475.

⁵³ Kennedy, D.E., *English Revolution, 1642-1649*, ed. Jeremy Black, Palgrave Macmillan, United States of America, 2000, s.2.

tecrübesi İngiltere’de hem Parlamento’nun hem de Kraliyet makamının ideal yerlerini bulmalarını sağlamıştır.⁵⁴

1640’lı yılların İç Savaşı’nı şekillendiren olayların dini boyutları İngiltere’de değil İskoçya’da patlak vermiştir. I. Charles’ı yeniden parlamentoyu toplamak ve mutlak yönetimine son vermek zorunda bırakan olay 1638 yılında *İngiliz Tarzında Dua Kitabı’nın (English Style Prayer-Book)* takdimi sonrasında başlayan Covenanter isyanı olmuştur. *Dua Kitabı* I. Charles’ın Anglikan Kilisesi’ni ve Anglikanizmi etkili hale getirme politikasının bir ürünüdür. Bu kitaba ilk tepkiler İskoç Covenanter’lardan (Akitçiler)⁵⁵ gelmiştir. Kral I. Charles yönetim konusunda yetersiz bir kraldır. Bunu en iyi özetleyebilecek olaylardan biri şudur: 1638 yılında Covenanter isyanı başladığında *İngiliz Tarzında Dua Kitabı’ndan* danışmanlarının ya da rahiplerinin değil, bizzat kendisinin sorumlu olduğunu deklare etmiş ve buna karşı çıkanların hain muamelesiyle cezalandırılmalarını istemiştir. Kral I.Charles’ın bu hamlesi Ulusal Akit’in (*National Covenant*) toplanmasına sebep olmuştur. Kralın deklarasyonundan sonra *Dua Kitabı* karşıtları kendi monarklarına meydan okumuş ve Ulusal Akit’le ulusu yanlarına çekerek bütünlüklü bir muhalefet oluşturmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla Kral I. Charles’ın yanlış politikaları basit bir karşıtlığı olgunlaşmış bir isyana dönüştürmüştür.⁵⁶ Yani, dayatmacı ve mutlakiyetçi bir yönetimin İç Savaş’ın fitilini ateşlediği söylenebilir. Bu durumda İç Savaş’ın dini boyutunun da aslında politik boyutuyla iç içe olduğunu ileri sürebiliriz.

1642’de fiili olarak başlayan İç Savaş ve 1649 Devrimi ilk bakışta Kral’ın otoritesinin Parlamento tarafından yerle bir edildiği olaylar olarak görülse de Parlamento Kral I. Charles’a karşı giriştiği askeri mücadelede kralı yerinden etmeyi amaçlamamıştır. Parlamento’nun amaçladığı şey nihai olarak Kral ile Parlamento’nun uyumuna dayalı İngiliz siyasi geleneğine dönüştür. İç Savaş’ı tırmandıran ve nihayetinde Kral’ın idamına giden sürecin kanlı ve bezdirici bir süreç olmasının en temel sebebi Kral’ın kendi otoritesinden ve onurundan taviz vermek olarak gördüğü

⁵⁴ Richards, Michael D., A.g.e., s. 20-23.

⁵⁵ İskoç Akitçiler (*Scottish Covenanters*) I. Charles’ın İngiltere Kral’ı olarak aynı zamanda Kilise’nin de başı olduğunu ilan etmesi üzerine, Kilise’nin başının yalnızca İsa olabileceğini iddia ederek *Dua Kitabı’na* ve I. Charles’ın kilise reformasyonu politikasına karşı çıkan bir gruptur. I. Charles bu isyanı kanlı bir biçimde bastırmıştır. Hill, Christopher, *Dünya Altüst Oldu: İngiliz Devrimi’nde Radikal Düşünceler*, s. 478.

⁵⁶ Cust, Richard, “The Collapse of Royal Power In England, 1637-1642”, ed.Braddick, Michael, j., *The Oxford Handbook Of The English Revolution*, Oxford University Press, New York, 2015, s. 63.

Parlamento'nun tavsiyelerini göz ardı etmesidir. Askeri muhalifler ise kralın parlamento üzerindeki etkisini azaltmak istemiştir, çünkü kralın etkisi altındaki bir parlamentonun oluşturduğu *commonwealth* onları ilk fırsatta hainlikle suçlayacaktır. Stuart Hanedanı'nın farklı politik ve dini kültürleriyle İngiltere, İrlanda ve İskoçya'ya hakim olma çabası Britanya sorununu ortaya çıkarmış, üç ülkede de yönetim zorlaşmış ve ortam gerilmiştir. Özellikle farklı dini kültür bu sorunun gelişiminde büyük bir rol oynamıştır. Dini ayrılıklar 1640 ile 1649 yılları arasında şiddetlenmiş ve müteakip süreçte “Püriten” ve “Anglikan” “hakiki” kilise tasavvurları arasında çatışma yaşanmıştır.⁵⁷

Dini faktörler İç Savaş'ta kuşkusuz etkili olmuştur. Fakat İngiltere'de Avam Kamarası'nın muhalefetinin İç Savaş'ta çok daha belirleyici olduğunu savunmak mümkündür. “Orta sınıf”ı ve *gentry*'yi⁵⁸ içine alan kamusal alanın ortaya çıkışı, politik tartışma ve çekişmelere angaje olmaları ve önderlerin kendi argümanlarıyla taraftar arayışları nihayetinde tarafların savaşa girişmelerine sebep olmuştur. İç Savaş'ın çıkma olasılığı ve potansiyeli 1637 İrlanda isyanından itibaren İngiltere'de meydana gelebilecek bir tehlike olarak görülmektedir. Ancak politik tarafların radikalleşip İç Savaşı başlatmaları 1642 yılında olasılığı realiteye dönüştürmüştür. Fakat burada da olaylar değerlendirildiğinde tıpkı ilk monarşilerde olduğu gibi politikayı yürüten nasıl kral I.Charles ise İç Savaşı şekillendiren olayların fitilini ateşleyen de odur.⁵⁹

İngiltere'de 1642 yılında gelişmeye başlayan İç Savaş'a kadar kraliyet gücünün yavaş yavaş zayıflamasının nedeni politik uzlaşma arayışındaki askeri cephenin ve Parlamento'nun şartlarını I.Charles'a kabul ettirememesidir. Aslında bu şartlar kraliyet rejiminin otoritesini tamamıyla zayıflatacak şartlar değildir. Bunlar daha ziyade kralın Parlamento'yu toplama ve dağıtma yetkisini kötüye kullanmasını ve yargıyı kendi lehine çevirmesini engellemek üzere getirilmiş şartlardır. Ancak kral I. Charles bir monark olarak otoritesini korumaya çalışmış ve onurundan taviz vermemek için onu

⁵⁷ Cust, Richard, A.g.m., s. 74. İskoçya'da zuhur eden huzursuzluklar ve ayaklanmalar kralın otoritesini ve gücünü zayıflatmıştır.

⁵⁸ “Taşralı çiftçilerle büyük toprak sahipleri arasında yer alan İngiliz toprak sahipleri için kullanılan bir terim. İngiltere'deki arazinin yaklaşık üçte birine sahip olan gentry, taşrada çeşitli yönetsel faaliyetleri üstlendiği gibi ticaret ve siyasetle de yoğun olarak ilgileniyordu.” Hill, Christopher, *Dünya Altüst Oldu: İngiliz Devrimi'nde Radikal Düşünceler*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.

⁵⁹Cust, Richard, A.g.m., s.75.

“yetkileri”nden alıkoymaya çalışanları cezalandırma yolunu seçmiştir.⁶⁰ Bunların tümü neticesinde bir iç savaş patlak vermiş ve sonrasında gerçekleşen 1649 Devrimi (sözde halka dayalı parlamentonun yer aldığı bir common wealth –cumhuriyet- adı altında) İngiltere’yi askeri bir dikta rejimine sürüklemiştir. Bu dikta rejimi Cromwell’in ölümüne kadar sürmüştür. 1660 döneminde Kral II. Charles tekrar başa getirilmiş ve restorasyon süreci başlamış olsa da, 1688 Şanlı Devrimi’ne kadar İngiltere’de bir tür “fetret devri” yaşanmıştır. Ancak bu dönem yine de Fransız Devrimi örneğindeki gibi total bir değişimin yaşandığı bir dönem değildir.⁶¹

İngiltere’de İç Savaş iki aşamalı olarak karşımıza çıkar. 1642’den 1646 yılına kadar süren dört yıllık periyod I. Charles ile Parlamento arasındaki mücadeleye geçmiştir. Yeni Model Ordu’nun⁶² 1646 yılında I. Charles’ı tamamıyla mağlup etmesi İç Savaş’ın ilk

aşamasının son olayı olmuştur.⁶³ 1646’dan 1649 yılında I. Charles’ın idamına kadar olan periyod ise İngiltere’deki İç Savaş’ın ikinci aşaması olarak kabul edilir. İç Savaş’ın bu aşaması Kral’ı mağlup etmek üzere kurulan güçlü ordunun Parlamento ile çekişmesine, siyasi otorite boşluğunu fırsat bilip ortaya çıkan radikal grupların hem Parlamento’da hem de siyasetten bağımsız biçimde birbirleriyle çekişmesine sahne olmuştur. Ancak bu periyoda “İkinci İç Savaş” denilmesinin asıl sebebi Kral I. Charles’ın İskoç desteğini kısa bir süreliğine bile olsa sağlayıp savaşa devam etmesidir. Ancak Cromwell tarafından mağlup edilen I. Charles’ın 1648 yılında İskoçlar tarafından Parlamento’ya teslim edilmesiyle İkinci İç Savaş da son bulmuştur.⁶⁴ Ancak İç Savaş’ın ikinci aşaması sadece

Kral’ın yeniden mağlup edildiği değil, aynı zamanda siyasi otorite boşluğundan ortaya çıkan radikal grupların da Cromwell

⁶⁰ Cust, Richard, a.g.m., s. 74.

⁶¹ Marxist tarihçiler 1640’lı yılların İç Savaşı’nın ve 1649 Devriminin Fransız Devrimi’nden farklı olmadığını öne sürer. Onlara göre İç Savaş süresince ortaya çıkan radikal gruplar Fransız Devrimi’ndeki halk hareketleriyle benzerlik taşımaktadır. Ancak, Cromwell’in diktatörlüğü döneminde ortaya çıkan gruplar, Levellers, Diggers, Seekers, Ranterlar, Quakerlar benzer ya da farklı görüşe sahip olsalar da devrimden sonra doğan siyasi otorite boşluğundan neşet eden gruplardır. Bu radikal gruplar Cromwell’in otoriter ya da despotik yönetiminin çocuklarıdır. 1649 halk hareketlerinin güçlü olduğu bir devrim değildir. 1649 ve 1688’de bu grupların yönetime ya da devrim sürecine aktif katılımları söz konusu olmamıştır. Fakat sol tarihçiler bu grupların önemini yücelterek Fransız devrimine kaynaklık eden gruplar olarak görmüşlerdir. Bizler bu radikal grupları siyasi anomaliler olarak okuma eğiliminde olacağız. Ayrıca 1649 ve Fransız Devrimi arasındaki ilişkiye dair bkz. Hill, Christopher *Dünya Altüst Oldu: İngiliz Devrimi’nde Radikal Düşünceler*, s.380.

⁶² *New Model Army* Parlamento’nun Kral I. Charles’a karşı giriştiği savaşın ilk aşamalarında aldığı yenilgilerden sonra 1645 yılında kurduğu ordudur. Parlamento Sir Thomas Fairfax’i bu ordunun komutasına atamıştır. 1660 yılında Kral II. Charles’ın başa gelmesiyle bu ordu lağvedilmiştir.

⁶³ Gaunt, Peter, *The British Wars: 1637-1651*, Routledge, New York, 1997, s.47.

⁶⁴ Kennedy, D. E., a.g.e., s. 110. Ayrıca bkz. Kishlansky, Mark, *A Monarchy Transformed Britain 1603-1714*, Penguin Books, New York, 1997,, ss. 198-200.

tarafından kanlı biçimde yok edildiği yıllardır.⁶⁵ İç Savaş kazanılmış ancak istikrar sağlanamamıştır.

Yeni Model Ordu (*New Model Army*) ve Feragat yasası⁶⁶ parlamento içerisinde belirgin bir bölünmeye yol açmıştır. Parlamento yanlıları arasında iki ana grup karşımıza çıkar. Bunlar Presbiteryenler (*Presbyterians*)⁶⁷ ve Bağımsızlar⁶⁸ (*Independents*)'dır. "Muhafazakarlar" (bilindik anlamıyla olmasa da) ve Radikaller olarak da adlandırabileceğimiz bu iki grup 1649 İç Savaşı'nın ardından kurulacak kısa süreli diktatörlük rejiminde, çekişme halindeki gruplardır.⁶⁹ Ancak bu iki ana grup etrafında şekillenen çekişme şüphesiz savaşı yöneten ordu kurmaylarının kısa sürede parlamento üzerinde de egemen olmalarıyla sonuçlanmıştır. 1649 Devrimi Kralcılar ile parlamentocular, Presbiteryenler (piskoposluğu reddeden Kalvinistler) ile Bağımsızlar, Eşitlikçiler (Levellers) ile Anabaptistler'in (radikal reform yanlıları) ve Kazıcılar'ın (Diggers)⁷⁰ birbirleriyle mücadelesine sahne olmuştur.⁷¹ Ancak radikal grupların Parlamento'da etkileri sınırlı olmuştur. Kuşkusuz burada devrim sürecini belirleyen grup Parlamento'da en çok üyeye sahip olan Presbiteryenler'dir.

İç Savaş İngiltere'de daha önceki dönemde baskın olmayan birçok ayrımı da beraberinde getirmiştir. Dini olarak Protestan-Katolik ayrımı ve siyasi olarak Kuzey-Güney ayrımı gibi.⁷² İç Savaş süreci İngiltere'de sıradan halkın da müdahil olmadığı (fakat yalnızca askerler olarak) bir süreç değildir. Halk "Kralcı"lar ile

⁶⁵ Hill, Christopher, *1640 İngiliz Devrimi*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, ss.72-73.

⁶⁶ Yeni Model Ordu kurulduktan sonra İç Savaş'ta ve sonrasında İngiliz Parlamento üyesi Lordların ordunun ve donanmanın komutasında bulunamayacaklarını karara bağlayan yasadır. 1645 yılında Parlamento tarafından Yeni Model Ordu'nun güçlü kalmasını sağlamak amacıyla çıkarılmıştır. Bu yasa Parlamento üyelerinden aynı zamanda subay olanların iki görevden birisinden el çekmesini amaçlıyordu.

⁶⁷ İngiltere'de ilk örgütlenmesi 16. Yüzyıla kadar uzanan ancak İç Savaş sırasında diğer radikal gruplar gibi Parlamento'da etkili hale gelmeye başlayan siyasi ve dini bir kanattır. Özellikle I. Charles'ın İskoçya'ya yönelik dini politikalarına tepki olarak İskoçya'da etkinlik kazanmıştır. Piskoposluk yönetimini reddeden ve bunun yerine daha oligarşik yaşlılar (*elders*) yönetimini benimseyen Calvinist Protestanlara Presbiteryen denilmiştir. Parlamento'daki Presbiteryen varlığı 1647-48 yıllarında ordunun müdahalesi ile son bulmuştur. Presbiteryen liderler Parlamento'dan tasfiye edilmiştir. Hill, Christopher, *Dünya Altüst Oldu: İngiliz Devrimi'nde Radikal Düşünceler*, ss. 474-475.

⁶⁸ Bağımsızlar (*Independents*) Yeni Model Ordu içerisinde en nüfuz sahibi gruptur.

⁶⁹ Jenkins, Simon, *A Short History of England The Glorious Story of a Rowdy Nation*, Public Affairs, New York, 2011, s. 166.

⁷⁰ İngiltere'de 1640'lı yıllarda ortaya çıkan bu radikal grupları ayrıntılı şekilde ele almayacağız. Radikal gruplar hakkında daha detaylı bilgi için bakınız: Hill, Christopher, *Dünya Altüst Oldu: İngiliz Devrimi'nde Radikal Düşünceler*.

⁷¹ Roper, Hugh, Trevor, *From Counter-Reformation to Glorious Revolution*, Pimlico, Great Britain, 1993, s.213.

⁷² 1642 yılında İç Savaş'ın patlak verdiği aylarda İrlanda'da Katolik, İskoçya'da Covanter isyanları patlak vermişti. Jenkins, Simon, ss: 137,138.

“Parlamentocu”lar olarak ikiye bölünmüştür. Simon Jenkins’in aktardığı üzere “Wiltshire’ın Lydiard Tregoze bölgesindeki St. John Mezarlığı bir ailenin hiziplere bölündüğünü ortaya koymuştur. Aynı haneden üç oğul kral için ölürken diğer ikisi parlamento için hayatta kalmıştır.”⁷³ 1642 yılında başlayan İç Savaş Parlamento ile Kral ve Kral yanlıları arasında gerçekleşmiş olsa da Parlamento’nun kral yanlılarını cezalandırma amaçlı aksiyonları halkta da yansımalarını bulmuştur. Ancak yine de Fransız Devrimi örneğindeki gibi topyekûn bir halk ayaklanması ya da halkın silahlanarak İç Savaş’ta taraf ordulara katılması söz konusu olmamıştır.

İngiliz Marxist tarihçi Christopher Hill’e göre 1640’lı yıllar özgürlük yıllarıdır. I. Charles’ın Kısa Parlamento’yu dağıtmasının ardından kraldan bağımsız biçimde toplanan Uzun Parlamento ülkede artık iki merkez gücün varlığının (kral ve parlamento) sinyalini vermiştir. Bu kriz ortamı daha önce ortada olmayan birçok tarikatın ve radikal grubun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.⁷⁴ Ancak ortaya çıkan bu radikal gruplardan Eşitlikçiler (*Levellers*) haricinde hiç birisi ne İç Savaş süresince ne de Cromwell’in iktidarı süresince Parlamento’da etkili bir yere sahip olmuştur.⁷⁵ 1649 Devrimi gerçekleştikten hemen sonra Cromwell bu radikal grupları da kralcılarla aynı kadere (yok olmaya) mahkum etmiştir. Yine de tüm bu radikal grupların varlığı ve Cromwell’in kanlı bir biçimde bu grupları ortadan kaldırması İngiltere’yi Fransız Devrimi örneğindeki gibi bir terör dönemine sokmamıştır. Benzer şekilde İngiltere’de Fransa’daki gibi devrim süresince iktidarın sivil halka yönelik müdahalesi olmamıştır. Burada hedef, parlamento’nun kontrolünü ele geçirdiği bölgelerde parlamentoya muhalif belirli nüfuz sahibi kişiler (Thomas Knyvett⁷⁶ bunlardan birisidir) olmuştur.⁷⁷

İngiltere’de 1640’lı yılları “toplumsal bir devrim” olarak nitelendirebilecek çok az şey meydana gelmiştir. Örneğin Kazıcılar (*Diggers*) az sayıda radikallerden oluşur. Bazı krallık yanlılarının mülkiyetine el konulmasına rağmen büyük bir kısmı cezaya çarptırılmamıştır. Marxist gelenek bu devrimi bir “burjuva devrimi” olarak görür, ancak

⁷³ Jenkins, Simon, a.g.e., s. 138.

⁷⁴ Hill, Christopher, *İngiliz Devrimler Çağı: Demokratik Devrim’den Sanayi Devrimi’ne 1530-1780*, Kaynak Yayınları, 2015, İstanbul, ss. 160-163.

⁷⁵ Richards, Michael D., A.g.e., s. 20.

⁷⁶ İngiltere’de Kral I. Charles döneminde sulh hakimliği görevindedir. 1642 İç Savaş’ında kral yanlısı tutumuyla bilinir. Cromwell tarafından kral yanlılarına yönelik tutuklamalar sırasında Hollanda’ya kaçmayı başaramamış ve savaş mahkumu olarak tutuklanmıştır. 1644 yılına esareten kurtulmuş olmasına rağmen Kral I. Charles’ın idam edildiği 1649 yılına kadar kral yanlısı tutumunu sürdürmüştür.

⁷⁷ Bu konuya dair detaylı tarihi anekdotlar için bakınız: Gaunt, Peter, *Civil War: A Military History*, I.B. Tauris, New York, 2004. Metnin ilk iki bölümüne ve Cressy, David, *England On Edge: Crisis And Revolution, 1640-1642*, OUP Oxford, New York, 2006, ss. 51-68.

1649 Devrimi'ni "burjuva devrimi" olarak yorumlamak zordur. Çünkü feodalizme karşı mücadele eden bir sınıfın varlığından söz edilemez ya da devrim feodaller ile burjuvazi arasındaki bir çatışma olarak görülemez. Hem İç Savaş'ın hem de Devrim'in "halk devrimi" veya "burjuva devrimi" olup olmadığı tartışma konusudur. Aynı şekilde, mesela Fransız Devrimi'nin de "burjuva devrimi" olmadığını savunan tarihçiler vardır.⁷⁸

1649 Devrimi ile Fransız Devrimi hem cumhuriyet fikrine bağlılıkları hem de "halk devrimi" niteliği taşımaları anlamında birbirine benzetilmektedir. Fakat öncelikle İngiltere'de başlayan İç Savaş'ın Fransız Devrimi'nin aksine "halk devrimi" niteliği taşımadığı ileri sürülebilir. 1642 yılında patlak veren İngiliz İç Savaşı parlamento ile Kral I. Charles arasındaki kutuplaşmadan zuhur etmiştir. Fakat kuşkusuz parlamento içinde de ayrılıklar mevcuttur. Bu ayrılıklar kral yanlılarının yenilmesi ve Kralın 1646 yılında parlamentoya teslim edilmesinden sonra patlak verecektir.⁷⁹ Bu süreç İngiltere'deki İç Savaş'ın ilk evresini oluşturur. 1647 senesinde kralın kaçması ve İskoçlarla yaptığı ittifak İç Savaş'ın ikinci evresini başlatmıştır. Krallık yanlılarının çabucak ezilmesi ve Kralın vatana ihanet suçundan yargılanıp idam edilmesiyle artık İç Savaş sona ermiş ve ordu "Uzun Parlamento"yu "Parlamento"ya dönüştürmüştür.⁸⁰

Kral I. Charles'ın idamından sonra başlayan on yıllık deneme süreci, mutlakiyetçi ve başarısız bulunan monarşinin yerine ne konulacağı sorusunu da beraberinde getirmiştir. Mesela Fransa'da bu tür bir soru gündeme gelmemiştir. Devrim başından beri cumhuriyeti hedeflemiştir. Yine de olumsuz ortak noktaları kontekstinde, hem 1649 Devrimi'nin hem de Fransız Devrimi'nin gidişatı ve sonuçları itibarıyla devrimci söylemin özgürlük, kardeşlik, eşitlik ideallerine yaklaşamadıkları rahatlıkla söylenebilir. Fransız Devrimi özgürlük, eşitlik, kardeşlik getiren bir "halk devrimi" olamamıştır. Aksine devrimcilerin gelenek ve kurumları yıktığı, "halk"ı eskisinden daha bedbaht ve korku dolu koşulların içine soktuğu bir toplum yapısıyla sonuçlanmıştır.

İngiltere'de geleneğe bağlılık ve siyasal düzlemde radikal grupların Fransız Devrimi gibi bir devrime sebebiyet veremeyecek kadar zayıf olmaları 1649 Devrimi'nin "geri dönülemez" radikal bir formda gerçekleşmesini engelleyen önemli faktörler

⁷⁸ Richards, Michael, D, A.g.e., s.20-22;Furet, François, *Devrim'in Yorumu: Fransız Devrimi'ne Üç Yaklaşım Biçimi*, çev. Ahmet Kuyuş, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2013, s.46, 179, 190, 193. Hughes, Ann, A.g.m, s. 55, 56.

⁷⁹ Richards, Michael, D., A.g.e., ss.19-20.

⁸⁰ A.g.e., s.20.

arasında yer alır. İç Savaş'ın ikinci evresinde parlamentoda bulunan Eşitlikçilerin (*Levellers*) ve parlamentodan bağımsız bir grup olan Kazıcıların (*Diggers*) hiçbir zaman İç Savaş sırasında ya da 1649 Devrimi'nde asli rol oynayan gruplar arasında yer almamaları bu faktörlerle açıklanabilir. Nitekim İngiltere'de gerçekleşen İç Savaş ve 1649 Devrimi aslında toplumsal bir hareket neticesinde meydana gelmemiştir.

İngiltere'de yaşanan devrim yalnızca Kral'a karşı kazanılmış askeri bir başarıdır.⁸¹

Dolayısıyla onu, "saray-içi" devrim olarak nitelendirmek mümkündür.

Devrimin "toplumsal" tabanını ifade eden Eşitlikçiler kısaca zenginleşmemiş orta sınıfı ve küçük üreticiyi temsil eden siyasi bir gruptur. Eşitlikçiler aynı zamanda "halk egemenliği" fikrini dile getiren ilk grup olması sebebiyle devrimci bir nitelik taşır. Eşitlikçiler olarak adlandırılmalarının sebebi, siyasal alanda ayrıcalıkları kaldırmak istemeleri, eşitlikçi toplumsal ve siyasal hakları savunmalarıdır. Parlamento üzerinde bir etki bırakamayan Eşitlikçiler her bakımdan başarısızlığa uğramıştır. Eşitlikçiler Cromwell ile Presbiteryen çoğunluğun ve yandaşlarının oluşturduğu "oligarşik cumhuriyetçilik" fikrine karşı "demokratik bir radikalizm" in öncülüğünü yapmışlardır. Ancak 1647 Kasım'ında Eşitlikçiler'in orduyu ele geçirme çabası engellenmiş ve Eşitlikçiler yenilgiye uğratılmıştır. Bu, ordu içindeki demokrasiye son vermiştir, fakat 1649 yılında ("anti-demokratik") cumhuriyet (*commonwealth*) ilan edilmiştir. Eşitlikçiler ve liderleri Cromwell tarafından kurşuna dizilerek kanlı bir şekilde ortadan

kaldırılmışlardır.⁸²

Kazıcılar (*Diggers*) İngiliz İç Savaş'ının en radikal olarak grubu olarak tanınırlar. Kendilerini "Gerçek Eşitlikçiler" (*True Levellers*) olarak adlandırmışlardır. Kazıcılar kamu arazilerini halka açmak, kazmak istedikleri için bu adı almışlardır. Hareket İngiliz İç Savaş'ından sonraki süreçte önemli bir toplumsal ya da siyasal harekete dönüşmemiştir. Hiçbir zaman da etkili olmamıştır. Kazıcılar temelde ortak bir

⁸¹ 1649 İngiliz Devrimi'nin bir askeri başarı olarak değerlendirilmesi birçok sebebe bağlıdır. Öncelikle 1646 yılında Kral I. Charles'a karşı kazanılan zaferlerin ardından ordu ve Parlamento bundan sonra ne olacağı konusunda fikir ayrılıklarına düşmüştür. Bu fikir ayrılıkları ise 1647 yılında Yeni Model Ordu içerisinde Cromwell-Ireton grubu ile Levellers grubu arasında zuhur eden Putney Tartışmaları (*Putney Debates*) ile başlamıştır. 1648 yılında Pride's Purge olarak adlandırılan olay neticesinde orduda görevli Albay Thomas Pride Avam Kamarası'ndaki Presbiteryen grupları tasfiye etmiş ve geri kalan üyelerle Kral'ın yargılanma sürecini başlatmıştır. Kral'ın yargılanması sürecinde Albay Pride'in yargıç olarak görevlendirilmesi 1649 Devrimi'nin askeri bir başarı olduğunu tescil eder. Hill, Christopher, *Dünya Altüst Oldu: İngiliz Devrimi'nde Radikal Düşünceler*, ss. 475,476. ve Gaunt, Peter, *The British Wars: 1637-1651*, ss.62-64.

⁸² Mehmet Ali Ağaoğulları, Filiz Çuha Zabcı, Reyda Ergün, *Kral Devletten Ulus Devlete*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, ss. 108-109; 110,117.

mülkiyet anlayışını savunmuş ve bunu belli bir toprak parçası üzerinde gerçekleştirmeye çalışmış, fakat hareketleri bir yıl içerisinde sönmüştür. Toprak sahiplerini ve *gentry*'yi karşılarına almışlar ve Eşitlikçiler gibi Cromwell tarafından şiddetle bastırılmış ve kurşuna dizilmişlerdir.⁸³

İngiltere’de 1649 Devrimi’nin “meşru” bir krala karşı geliştirilmiş bir “isyan”dan (ancak halk tabanı olan bir isyan değil) kaynaklandığını söyleyebiliriz, Bu isyan “inatçı”, “masraflı” ve bir o kadar da “tehlikeli bir direniş” olarak tarihe geçmiştir. Krala muhalif bir ordu kurulmuş ve bu ordu kralı devirmiştir. Aynı ordu farklı yönetim biçimlerini (cumhuriyet, mutlak monarşi) tecrübe etmiş ve bu tecrübelerin neticesinde, 1660’ta mutedil bir kararla Kral II. Charles başa getirilmiştir ve *Restorasyon* dönemi

başlamıştır.⁸⁴ Yönetimin 1640’lı yıllardaki iç savaşla ve 1649’da Kral katliyle zarar görmesi daha despotik bir yapıyı beraberinde getirmiştir. Kral I. Charles’in idamının ardından ortaya çıkan otorite boşluğu 1660 yılına kadar Cromwell’in diktatörlüğü ile doldurulmuştur. Cromwell otoritesini ordusuna borçlu bir liderdir ve kendisi gibi Püriten’lerden oluşan bir ordu ile krala karşı başarı sağlamıştır. Parlamento’nun Cromwell’e tacı teklif etmesi ve Cromwell’in bu teklifi reddetmesinin ardında temel iki sebep vardır: Birincisi Cromwell’in milenyumcu bir vizyon ile Sezar’ın Roma’sı gibi bir cumhuriyet hayaline sahip olmasıdır. İkincisi ise ordunun ileri gelen generallerinin bir monarka hizmet etmeyeceklerini deklare etmiş olmalarıdır. 1649 Devrimi mutlakiyetçi bir kralı katletmiş ve yerine “ Sezar gibi kılıcın otoritesini halkın otoritesine tercih eden”⁸⁵ bir diktatör getirmiştir. 1649 Devrimi’ni ve devrimin tüm kanlı ve bıktırıcı sürecini yaşayanlar için 1660’dan 1688’e kadar olan süreçte mutlakiyetçi bir kralın yönetimi bir cunta rejimine (burada cunta rejiminden kastımız Parlamento’nun Kral’a karşı giriştiği askeri mücadelede birleşik bir komutanlık olarak kurulan ve General olarak Fairfax’ın⁸⁶ başına getirildiği *Yeni Model Ordu (New Model Army)* ile Cromwell’in tesis ettiği rejimdir) göre daha tercih edilebilir bir yönetim olarak görülmüştür.

⁸³ A.g.e., ss. 116-117.

⁸⁴ Kishlansky, Mark, a.g.e., ss.215-16, 220. 395.

⁸⁵ Kishlansky, Mark, a.g.e., s. 212.

⁸⁶ Sir Thomas Fairfax İngiliz İç Savaş’ı sırasında Yeni Model Ordu’nun komutanlığını yapmıştır. İç Savaş esnasında Kral I. Charles’in kuvvetlerini birçok defa bozguna uğratmıştır. Ancak İç Savaş kazanıldıktan sonra I. Charles’in üç gün süren yargılanma sürecine katılmayı reddetmiş ve siyasette silah arkadaşı Cromwell’in gerisinde kalmıştır. 1660 restorasyon sürecine girildiğinde I. Charles’in idamından sorumlu komutanların yargılanması sürecine tabi tutulmamıştır.

1649 Devrimi bir İç Savaşın sonucudur ve bu İç Savaş İngiltere’de çözdüğü ya da daha doğru bir ifadeyle çözmeyi amaçladığı problemlerden daha fazla probleme sebep olmuştur. Bunlar şüphesiz siyasi, ekonomik, dini ve sosyal boyutlara sahip problemlerdir. Dolayısıyla İngiltere’de zuhur eden İç Savaş sadece Kral ile Parlamento arasındaki bir kutuplaşma olarak okuyamayız. Onun diğer boyutlarını da göz önünde bulundurmak zorundayız. Bazı tarihçiler iç savaş süresince en göze batan ve bezdirici problemlerin ekonomik sıkıntılarla ilgili olduğunu savunmuştur.⁸⁷ Zira parlamento, yetkisi dâhilinde, krala karşı giriştiği mücadeleyi finanse edebilmek için vergi yükünü artırmıştır. Üstelik İç Savaş patlak vermeden hemen önce Kral’ın geleceğini öngördüğü “İç Savaş” için asker toplayacağını düşünerek Kral’ın vergileri artırmaya yönelik talebini reddeden parlamento. Yaşam standartlarındaki düşüş, yiyecek fiyatlarındaki artış vb. ekonomik problemlerin hepsi İç Savaş sürecini neredeyse herkes için katlanılmaz seviyeye ulaştırmıştır.⁸⁸

İç savaşın ekonomik götürüleri elbette İngiltere’de kaçınılmaz olarak siyasete de sirayet etmiştir. Bu kontekstte ekonomik zayıflama Parlamento ile Kral arasındaki çekişmeyi daha belirgin bir hale getirmiştir. Bu çekişme şüphesiz hem kısa vadede hem de uzun vadede Kral’ın aleyhine olacaktır. Kral (I.Charles) parlamentoyu feshetme yetkisini siyasi bir koz olarak kullanmış, Parlamento ise, parlamentoyu uzun süre toplamayan ve hatta selefi gibi dağıtan I. Charles’a yaptırım olarak vergi talebini reddederek misillemede bulunmuştur.⁸⁹ Karşılıklı siyasi ve ekonomik yaptırımların neticesinde patlak veren İç Savaş’ın İngiltere için kısa ömürlü de olsa kötü sonuçlar doğurduğu ortadadır. İngiliz tarihçi Conrad Russel’in aktardığı üzere Sir Thomas Knyvett⁹⁰ 1642’de başlayan iç savaş için, 1644 yılında şunları ifade etmiştir: “Bizim için üretilebilecek en iyi mazeret ahmaklık krizi olabilir.”⁹¹ Bu kontekstte 1649 İngiliz

⁸⁷ İç Savaş ve beraberinde getirdiği ekonomik buhranların detaylı bir açıklaması için bkz. Hill, Christopher, *The World Upside Down: Radical Ideas During The English Revolution*, Penguin Books, London 1975, s. 107-108.

⁸⁸ A.g.e., s. 107.

⁸⁹ Mehmet Ali Ağaoğulları, Filiz Çuha Zabcı, Reyda Ergün, a.g.e., s. 106.

⁹⁰ İngiltere’de Kral I. Charles döneminde sulh hakimliği görevindedir. 1642 İç Savaş’ında Parlamento tarafından ordu komisyonuna görevlendirilmiştir. Ancak 1643’te kralcı sadıklara (*loyalists*) katılmıştır. Cromwell tarafından kral yanlılarına yönelik tutuklamalar sırasında Hollanda’ya kaçmayı başaramamış ve savaş mahkumu olarak tutuklanmıştır. 1644 yılına esaretten kurtulmuş olmasına rağmen Kral I. Charles’ın idam edildiği 1649 yılına kadar kral yanlısı tutumunu sürdürmüştür. Detaylı bilgi için bkz. Blackwood, B. G., “The Cavalier And Roundhead Gentry of Norfolk” *The Local Historian*, Vol.26, Number.4, Salisbury Printing Company Limited, Salisbury, 1996, s.196.

⁹¹ Russell, Conrad, *Unrevolutionary England, 1603-1642*, The Hambledon Press, London, 1990, s.231.

Devrimi İngiliz tarihinde ve siyasi geleneğinde 1688 Şanlı Devrimi gibi “muzaffer” bir devrim olmaktan ziyade kötü bir tecrübe olarak kalmıştır. Şanlı Devrim İngilizler tarafından halen kutlanan ve İngiltere’de bir başarı olarak anılan bir devrim iken 1649 Devrimi için devrimin gerçekleştiği döneme tanıklık etmiş olanlar bile ancak “ahmaklık” ve “delilik” etiketlerini kullanmışlardır. Elbette İç Savaş süreci tek taraflı biçimde Kral I. Charles’ın Parlamento’nun ordusu tarafından hezimete uğratılması olarak yorumlanamaz. Çünkü savaşın yıkıcılığı her iki tarafı kanlı ve bezdirici bir sürece sokmuştur.

İç Savaş aslında 1646 yılında Parlamento tarafından kazanılmıştır. Avam Kamarası ve Lordlar Kamarası temsilcileri I. Charles’a karşı giriştikleri mücadelenin bir kralı yerinden etmek üzere gerçekleştirilmediğini kanıtlar nitelikte tekliflerde bulunmuşlardır. Londra’da “Kralcı” ve Presbiteryen düşünceler o dönemde halen güçlüdür. Ancak hem ordu hem de İç Savaş sırasında ortaya çıkan radikal gruplar I. Charles’a karşı kazandıkları savaşın ganimeti olarak Kral’ın yetkilerinin sınırlandırıldığı bir anlaşma önermişlerdir. Bu öneriye göre I. Charles artık 1642’den önce sahip olduğu yetkilere sahip olamayacaktır. Parlamento’nun onayı olmaksızın vergi toplatamayacak ve Parlamento üzerindeki otoritesinden feragat edecektir. Ancak müzakere girişimleri tarafların birbirlerine sundukları önerileri reddetmeleri sebebiyle bir sonuca ulaşamamıştır.⁹²

İç Savaş 1642 yılında I.Charles’ın Londra’yı terk etmesi ile başlamıştır, sonraki süreçte 1649 yılında meydana gelen olayların bir “devrim” olarak adlandırılmasının nedeni Oliver Cromwell tarafından despotik bir rejimin kurulması ve bundan hemen önce kral I. Charles’ın (yargılanmasından sonra) idamıdır. İç Savaş bittikten sonra bir Commonwealth’in kurulması için şüphesiz I. Charles’ın idamı Cromwell tarafından gerekli bulunuyordu.⁹³ Burada şunu atlamamak gerekir ki İngiltere’de cumhuriyet Kral “yargılanıp” (hukuksuz olup olmadığı ayrı bir tartışma konusudur) idam edildikten sonra kurulmuştur. Fransa örneğinde ise Kralı jakobenler ve onların “cumhuriyet”i giyotine göndermiştir.

İç Savaş, Kralın idamı ve sonrasında kurulan *commonwealth* İngiltere tarihinde hem çağdaşları tarafından hem de 1688 Şanlı Devrim’ini gerçekleştirenler tarafından kara bir leke, bir “fetret devri” olarak anılmaya devam etmiştir. Parlamento Cromwell’e

⁹² Kennedy, D.,E., a.g.e., ss. 90-94.

⁹³ Kishlansky, Mark, a.g.e., , s.185.

krallık teklifinde bulunmuştur. Cromwell ise bir cumhuriyet yanlısı olarak bunu reddetmiştir. Ancak Cromwell'in bu teklifi reddetmesinin asıl nedeni halihazırda parlamentoyu toplama ve dağıtma yetkisini “*Lord Protector*”⁹⁴ olarak elinde tutuyor olmasında da aranabilir. Zira Cromwell Parlamento'yu dağıtmasının ardından güvendiği generallerden oluşan askeri bir yönetim inşa etmiştir.⁹⁵

Ancak İngilizler geleneksel krallıklarından kısa vadede vazgeçmek istemediklerini defalarca kez dile getirmişlerdir. Cromwell bir liderdir, aynı zamanda başarılı bir komutandır, ancak elitlerin ve halkın istediği geleneksel İngiliz özgürlükleridir. Cromwell'in tahayyül ettiği ideal düzen 1658 yılındaki ölümüne kadar bir Roma Cumhuriyeti modelidir; Fransız Devrimi'ne ilham olan model. Ne tesadüftür ki ikisi de kan ve ölümle sonuçlanmıştır. Roma rüyasıyla I. Charles'ın nasibine idam baltası, XVI. Louis'nin nasibine giyotin düşmüştür.

Burada meşru bir hükümdarı ipe götüren, İngiltere'de 1640-60 yılları arasında gerçekleşen olayları kısa süreli bir buhran dönemi olarak mı yorumlayacağız yoksa bambaşka bir dönemin başlangıcı olarak mı? Bu hususta fikir ayrılıkları mevcuttur. Şüphesiz 1640'lı yıllarda ortaya çıkan gelişmelerin İngiltere'nin yönetim yapısında yarattığı değişikliklere dayanarak açıkça devrimci nitelikte olduğu yönündeki yorumlar kabul gören

yorumlar arasında yer almaktadır.⁹⁶ Ancak biz 1649'da meydana gelen devrimi bir İç

Savaş'ın ürünü olaylar olarak okuma eğilimindeyiz. Burada vuku bulan şey Fransız Devrimi örneğindeki gibi iktidarın yerinden edilmesi değildir. Zira Kral I. Charles'ın üç gün süren

yargılama sürecinden⁹⁷ sonra idam edilmesi (fakat bu yargılama döneminden önce Kral ile uzlaşmak için defalarca kez görüşülmüştür) ile Cromwell kralın tacını almayı amaçlamamıştır. Parlamento Kral'ın yetkilerini Anayasa ve hukuk

⁹⁴ Cromwell'in Cumhuriyet'in koruyucusu anlamına gelen ünvanı. Kökeni İngiltere siyasi geleneğinde kralın olmadığı zamanlarda ülkeyi kral adına yöneten kişilere verilen *Protector* makamından gelmektedir. 1640-1660 yılları arasında Parlamento ve Ordu tarafından hazırlanan yeni anayasa ile Oliver Cromwell ülkenin yönetimini Lord Protector olarak üstlendi. Hill, Christopher, *Dünya Altüst Oldu: İngiliz Devrimi'nde Radikal Düşünceler*, s.475.

⁹⁵ Hume, David, *Essays: Moral, Political And Literary*, Liberty Fund, Indianapolis, 1987, s. 52.

⁹⁶ Ann, Hughes, “1649 İngiliz Devrimi” der. David Parker, *Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991*, çev. Kemal İnal, Dost Kitabevi, Ankara, 2005, s.53.

⁹⁷ I. Charles'ın idamına karar veren Parlamento esas itibarıyla Cromwell ve ordu komutanları tarafından belirli oranda dağıtılmış bir parlamentodur. Burada karşımıza çıkan problem, kralın adil bir yargılama sonucu idam edilmesinin meşruiyeti ya da yargı sürecinin meşruiyeti problemidir. Kishlansky, Mark, a.g.e., s. 185.

önünde sınırlandırmayı I. Charles'a teklif etmiştir, ancak Kral parlamentonun önerisini reddetmiş ve neticesinde idam edilmiştir.⁹⁸

1649 yönetim yapısındaki değişikliklere bağlı şekilde devrim olarak kabul edilse bile, Fransız Devrimi tarzında bir devrim değildir. Zira devrim, pejoratif manada jakoben bir tavırla eski olanın yerine yeni bir rejim getirmeyi ve bununla birlikte toplumu bütünüyle değiştirmeyi/dönüştürmeyi içeren anlamını bir yüzyıldan daha uzun bir süre sonra gerçekleşecek bir devrime, Fransız Devrim'ine borçludur. Fransız Devrimi ile 1649 İngiliz Devrimi'nin bir mukayesesi yapıldığında sadece sonuçları itibarıyla kurdukları Cumhuriyetçi yönetim yönünden benzerlik taşıdıkları görülecektir. Nitekim İngiltere'yi 1649 Devrimi'ne hazırlayan şartlar ve İç savaşın 1649 devrimine götüren seyri incelendiğinde İngiltere'nin İç Savaş henüz başlamadan önceki durumu her ne kadar kötüye gider bir görünüm sergilese de bunların neticesinde ortaya çıkan ekonomik ve siyasal bölünmelerin halk ile soylular arasında bir bölünmeye denk düşmediği gözlemlenecektir. Hâlbuki bazı yorumculara göre Fransız Devrimi'ndeki bölünmeler başlı başına toplumsal bölünmeler olarak karşımıza çıkar.⁹⁹ İngiltere'de ise karşımıza çıkan bölünme Parlamento ile Kral arasındaki bölünmedir.

Mesela tarihçi kimliğinin yanısıra bir politikacı olarak da bilinen Conrad Russell (1937-2004) (*Unrevolutionary England*) ve benzer tarihçiler İngiltere'de meydana gelen olayları devrimci bir geleneğe bağlamadan açıklama eğilimindedirler. Russell'a göre İngiltere'de meydana gelen olaylar 1642'de İç Savaş'ın başlaması ile radikalleşen grupların eylemlerinin neticesidir. Bu görüşe göre Uzun Parlamento ve ordu Krala karşı giriştiği mücadelede aslında meşru temellerden yoksundur.¹⁰⁰

Fakat burada devrimin “meşru temeli” konusu derinlikli bir başka tartışmayı gerektirir. Genelde devrimi savunanlara göre devrimlerin meşru temelleri ya da nedenleri vardır. Fakat devrim fikrini onaylamayanlar için devrimin “meşru temeli” mevzu bahis edilemez. Devrim fikrini kabul etmeyenlerin devrimin nedenlerinden çok

⁹⁸ Parlamento'nun I. Charles'a yönelik tutumu İngiltere'nin siyasi geleneğine uygun biçimde Kral ve Parlamento arasında tesis edilecek bir güçler ayrılığı üzerinde temellenmiştir. Ancak I. Charles'ın otoritesini korumaya çalışması çatışmaların turmanmasına sebep olmuş ve Commonwealth'e zemin hazırlamıştır. Parlamento ve Yeni Model ordu Kral I. Charles'ı “kendi halkına savaş açan bir kral” olduğu gerekçesiyle idam cezasına çarptırmıştır. Ayrıca, Kral'ın idamından önce I. Charles ile uzlaşmaya çalışan Parlamento üyeleri de Parlamento'dan ordu tarafından temizlenmiştir. Durston, Christopher, *Charles I*, Routledge, New York, 1998, s.57. Ve ayrıca bkz. Hill, Christopher, *Dünya Altüst Oldu: İngiliz Devrimi'nde Radikal Düşünceler*, s.74-76.

⁹⁹ Hill, Christopher, *İngiltere'de Devrim Çağı: 1603-1714*, s.134.

¹⁰⁰ Hughes, Ann, A.g.m., s.56.

sonuçlarına odaklandıklarını ileri sürmek mümkündür. Bu da makuldür, çünkü şayet bir devrim mevcut durumu, toplumsal ve siyasi yapıyı düzeltmiyor, aksine (mesela Fransa örneğinde merkezi yapıyı) takviye ediyor ve hatta daha despotik bir hale getiriyorsa nedenlerine bakılarak savunulamaz. Neden-sonuç ilişkisine dayalı açıklamalar devrim fikrini ya da devrimleri anlamak için elverişli görünebilir, fakat yeterli değildir; çünkü zorunlu olarak devrimin savunulabileceği sonucunu doğurmaz.

İngiltere’de Krala muhalif gruplar sadece ciddi bir askeri kuvvet ile varlıklarını güçlü hale getirmişlerdir. Bu durum onları hem kendi bakış açılarından bile meşru temellerinden yoksun bırakan hem de devrimci nitelikte bir olay olarak okumamızı engelleyen bir şey olarak karşımıza çıkar. Yine Conrad Russell ve birçok tarihçiye göre bu kontekstte kralın infaz edilmesi de devrimci bir olay olarak görülemez. Onlara göre I. Charles’ın idamı aslında tesis edilecek barışın şartlarının ne olacağına dair çözümsüzlükten ileri gelmektedir. Devrim İngiltere’de İç Savaş’tan ve kralın infazından

sonra gerçekleşmiştir.¹⁰¹ 1649 yılında rejim değişikliğine gidilmiş, kadim Roma’nın imrenilen rejimine, Fransa’nın uğruna giyotini vazgeçilmez bir araç haline getireceği cumhuriyete geçilmiştir. Ancak cumhuriyet yine de radikal ve jakoben bir biçimde İngiltere’deki tüm kurumları tepeden tırnağa değiştirmemiştir. İngilizlerin geleneklerine bağlılıkları bunu engellemiştir. Hiç kuşkusuz Fransa’da devrimin kurumlara radikal müdahalesinin arka planında Fransız Aydınlanması’nın “din karşıtlığı”nı bulmak mümkündür. İngiltere’de ne 1649 Devrimi’nde ne de müteakip 1688 Şanlı Devrim’inde aynı radikal müdahaleyi görmek zordur, çünkü İngiliz gelenek ve düşünce sisteminde

böylesine bir din karşıtlığı yoktur.¹⁰² Ancak krallarını ölüme mahkum eden bu iki devrimin sonuçları neredeyse “eski”yi aratmıştır.

Cromwell’in iktidarı ele geçirmesi ve Kral I. Charles’ı idam etmesi 1660 Restorasyon sürecini arzulanır hale getirmiştir. Cromwell’in zalimliği ulusta şok etkisi yaratmış ve bu da kaçınılmaz olarak yeniden yapılanma ve restorasyon seslerinin yükselmesine sebep olmuştur. Kısa süre öncesinde parlamentoda bulunan ve Kral I. Charles’ı Cromwell’e teslim eden İskoçlar, Cromwell’e karşı II. Charles’ı kral ilan etmiş ve bir savaş hazırlığına girişmişlerdir. Cromwell’e karşı gerçekleştirilen ve II.

¹⁰¹ Hughes, Ann, A.g.m. s.54-55.

¹⁰² İngiliz gelenek ve düşünce sisteminde din karşıtlığı yoktur. Bilakis din ve akıl İngiliz düşünce sisteminde eşit değer görmüştür. Birçok İngiliz Aydınlanma filozofu dinin ve aklın fonksiyonlarının birbirinden farklı ancak gerekli olduğunu vurgulamıştır. Himmelfarb, Gertrude, *The Roads to Modernity*, Vintage Books, London, 2008 ss.42,51.

Charles'ın kaçmayı başardığı bu muharebe, kazanmasına rağmen, aslında Cromwell için başarı sayılmaz.¹⁰³ Cromwell'in bu savaştan sonra "commonwealth"deki otoritesini korumaya yönelik tüm çabaları restorasyon sürecine girmeyi hızlandırmıştır.

Cromwell bir kralı (I.Charles) idam etmiş ve kurduğu *Commonwealth* de bir diğerini (II.Charles) savaş alanında mağlup etmiştir ve bu İngiliz siyasi geleneği açısından onaylanabilecek bir şey değildir (Kaldı ki İç Savaş henüz başlamadan önce Cromwell'in kendisi bile Kral'a karşı girişilecek bir İç Savaş'ın "hainlik" olacağını ileri sürmüştür). Yine de hem VIII. Henry'nin (1491-1557)¹⁰⁴ hem de I. James'in (1506-1625)¹⁰⁵ yapmayı defaatle deneyip başaramadığı şeyi mutlak bir otorite ile Cromwell sağlamıştır. Bu da İskoçya ve İrlanda'nın da içinde bulunduğu siyasi birliği sağlamış bir İngiltere'dir. Ancak Cromwell'in inşa ettiği *commonwealth* bir süre sonra kendisini Cumhuriyetin Koruyucusu (*Lord Protector*'u) olarak ilan etmesiyle çok uzun ömürlü olmayacağını sinyallerini vermeye başlamıştır. Cromwell'in inşa ettiği otokratik diktatörlük ulus çapında yankı uyandırmış ve Kral I. Charles'ın devrilmesine yardımcı olmuş kesimler tarafından da tepki çekmeye başlamıştır.¹⁰⁶

Bütün bunlardan ve Cromwell'in ölümünden sonra 1660'ta başlayan restorasyon süreci İngiltere'nin kolektif aklının ürünü olarak görülür. 1649'dan sonra ülkenin durumu kötüye gitmiş ve muhalifler Kral'ın boynunu vurdurmakla kalmamış, ülkeyi savaşa sürüklemiştir. Sanki uygulamada nasıl olacağını görmek için teokratik bir diktatörlük¹⁰⁷, parlamento yönetimi, bir *commonwealth* ve askeri bir yönetim İngiltere tarafından tecrübe edilmiştir. Bu kötü ve hatalı tecrübeden sonra İngiltere yeniden bir monark ister; herhangi bir monarkı değil, idam edilmiş monarkın oğlunu, II.Charles'ı. Ancak monark aynı olsa da monarşi artık meşruti monarşi olacaktır.¹⁰⁸

¹⁰³ Jenkins, Simon, A.g.e., s.162.

¹⁰⁴ İngiltere'yi Roma Katolik Kilisesi'nden tamamen ayırarak Anglikan Kilisesi'ni kuran İngiltere Kralı'dır.

¹⁰⁵ Birleşik İngiltere ve İskoçya'nın ilk kralı. İngiltere'de monarşinin temelleri üzerine *True Law of Free Monarchies* ve *Basilikon Doron* (Tanrı Vergisi Asalet) kitaplarının yazarıdır. I. James *True Law of Free Monarchies* metninde Kraliyetin ilahi temellerinin olduğunu ve kralların diğer insanlardan üst bir mertebede olduklarını İncil'e dayandırarak açıklar. Stuart Hanedanlığı'nın benimsediği "kraliyetin mutlak otoritesi" nosyonu I. James'in metinlerinden neşet etmiştir. James I, *The True Law of The Free Monarchies And Basilikon Doron: A Modernized Edition*, ed. Daniel Fischlin, Mark Fortier, CRSS Publications, Toronto, Canada, 1996, ss. 13-14,25.

¹⁰⁶ Gaunt, Peter, *Civil War: A Military History*, ss.247-248.

¹⁰⁷ Burada yaptığımız "teokratik diktatörlük" vurgusu 1649 Devrimi'nin Püriten bir devrim olmasından ileri gelmektedir.

¹⁰⁸ Jenkins, Simon, A.g.e., s. 163.

Restorasyon sürecinin sancılı geçmesi ve nihayetinde 1688 Şanlı Devrimi'nin yaşanması İngilizlerin 1640-1660 arası periyotta meydana gelen İç Savaştan ve Devrim'den derslerini aldıklarını göstermektedir. Fakat yine de II.Charles, restorasyon sürecinde Stuart Hanedanlığı'nın "mutlak otorite" geleneğini sürdürmeyi denemiştir. İngiltere "mutlak otorite" fikrine temkinli yaklaşırsa bile, II.Charles'ın tolere edilebileceğine kanaat getirmiştir. Çünkü kanlı bir iç savaş ve nihayetinde despotik bir kralın idam edilmesi aslında idam edilen kraldan daha kötü bir yöneticinin yolunu hazırlamıştır.

İngiltere'nin 1660 restorasyon süreci ve Şanlı Devrim ile ulaşmayı amaçladığı şey "devrim" in daha önceki bölümde bahsettiğimiz "ideal, eski düzene dönüş" anlamı kontekstinde 1215 yılında imzalanan ve Kral'ın yetkilerinden feragat ettiği ilk metin olan Magna Carta'daki yönetim tarzı olarak meşruti monarşiye geçiştir. Ancak Restorasyon dönemi de 1688 Şanlı Devrimi'ne kadar Stuart Hanedanı'ndan çıkan kralların mutlak otorite hakimiyeti için verdikleri mücadeleye sahne olmuştur.¹⁰⁹ Restorasyon dönemi ve İngiltere'nin bundan sonraki tarihi genel olarak cumhuriyet fikrinin gündemde olmadığı yılların tarihidir.

Kaldı ki, Kral I. Charles'ın idamından sonra başlayan on yıllık deneme sürecinde de, mutlakiyetçi ve başarısız bulunan monarşinin yerine ne konulacağı sorusunu da beraberinde getirmiştir. Mesela Fransa'da bu tür bir soru gündeme gelmemiştir. Devrim başından beri cumhuriyeti hedeflemiştir. Hem 1649 Devrimi'nin hem de Fransız Devrimi'nin gidişatı ve sonuçları itibarıyla devrimci söylemin özgürlük, kardeşlik, eşitlik ideallerine yaklaşamadıkları rahatlıkla söylenebilir.

Cromwell'in İskoçya ve İrlanda üzerine yaptığı seferler ve aynı zamanda Hollanda ile giriştikleri eş zamanlı savaşlar İngiltere'yi ekonomik olarak bir dar boğaza sürüklemiştir. Fransızlar Devrim'i gerçekleştirmelerinin hemen ardından devrimin "kalıcılığı" nı tesis etmek için bir terör sürecine girmişlerdir. Ancak İngiltere, Cromwell'in diktatörlüğü döneminde baskıcı bir rejimi tecrübe etmiş olsa bile Fransa örneğindeki gibi bir terör dönemine girmemiştir.

Cromwell'in diktatörlüğü sadece sınırlı bir devrim ve monarşiye geri dönüşü kısa vadede engelleyen bir niteliğe sahiptir. 1660'ta İngilizler yeni bir iç savaşın çıkacağı endişesini taşımışlardır. Bu nedenle İç Savaş ve sonrasında kurulan yeni düzen,

¹⁰⁹Kishlansky, Mark, a.g.e., s.242.

parlamentonun 1649 yılında idam edilen Kral I. Charles'ın oğlu II. Charles'ı neredeyse koşulsuz şekilde iktidara davet etmesiyle yerini restorasyona bırakmıştır.¹¹⁰

1649 Devrimi Cromwell'in "kanlı başarısı"yla sonuçlanmış olsa da devrimci söylemin "kazanım"larına ulaşamamıştır. Kralın mutlak otoritesine karşı parlamentonun bir tepkisi olarak ortaya çıkan İç Savaş 1649 Devrimi'nden sonra yeni bir mutlak otorite doğurmuştur. Cromwell ile parlamento arasında çıkan siyasi fikir ayrılıkları bu sefer de Parlamento'nun Cromwell'in mutlak otoritesine karşı giriştiği bir mücadeleye sahne olmuştur. 1655 yılında Cromwell'in Parlamento'yu kısa bir süreliğine de olsa dağıtması¹¹¹ diktatörlüğünü kuvvetlendirmemiş aksine idam edilen Kral'ın yaptığı hataların benzerlerini gerçekleştirerek hem Cumhuriyetçilerin hem de Kralcılarının tepkisini kazanmasına sebep olmuştur.¹¹²

1649 Devrimi'nin iktidarı değiştirmesi ve yeni bir anayasa inşa etmeyi amaçlaması (anayasa formunda bir yazılı metin ortaya çıkmamıştır) sebebiyle Fransız Devrimi gibi bir devrim sayılması gerektiği öne sürülebilir. Ancak kısa vadede Cromwell'in ölümünün ardından hem "cumhuriyet"e inancın kaybolması hem de ordu üzerinde otorite kurabilecek bir varisinin bulunmaması devrimin sonunu getirmiştir. Artık ordunun iktidarındansa monarşinin tercih edileceği ortadadır.¹¹³

İngiltere'de İç Savaş ve neticesinde gerçekleşen devrim I. Charles'a yönelik tepkinin topyekûn vücut bulmuş hali olarak karşımıza çıkar. Ancak bu durum 1653 yılından Cromwell'in ölümüne kadar olan süreçte yeni bir çatışmayı da beraberinde getirmiştir. Bu, şüphesiz Cromwell'in "Cumhuriyet" fikri ile İngiliz siyasi geleneği arasındaki çatışmadır. Tarihsel kontekste bu çatışmayı belirgin kılan şey ise Cromwell'in 20 Nisan 1653'te İç Savaş boyunca Cromwell'i destekleyen Parlamento'nun halk tarafından seçilmemiş üyelere oluştuğunu ileri sürerek feshetmesiyle başlamıştır.¹¹⁴

Monarşiden cumhuriyete geçiş İngiltere'de eşi benzeri görülmemiş bir olaydır. Fakat hiç kuşkusuz, İngiltere tarihinde kralların yerinden edildiği başka tecrübeler de

¹¹⁰ Richards, Michael, D., A.g.e., ss.21-22.

¹¹¹ Cromwell Parlamento'yu "Lord Protector" ilan edilmesinin ardından birkaç kere dağıtmıştır. 1653 yılında Parlamento'yu dağıtırken şunları söylemiştir: "Defolun sizi dolandırıcılar, yerlerinizde yeterince uzun oturdunuz" (*Be gone you rogues, you have sat long enough*) By Authority of Lord Chancellor And The Speaker of The House of Commons, *Parliament And The Glorious Revolution: 1688-1988*. HMSO Books, 1988, London s.3.

¹¹² Mehmet Ali Ağaoğulları, Filiz Çuha Zabcı, Reyda Ergün, A.g.e., s. 134.

¹¹³ A.g.e., ss. 134-135.

¹¹⁴ Kishlansky, Mark, a.g.e., s. 187.

mevcuttur. II. Edward, II. Richard, VI. Henry ve III. Richard İngiltere tahtından el çektilen kralların en önemli örnekleridir. Ancak bu olayların hiçbirinde iktidarı temsil eden taht boş bırakılmamış ya da cumhuriyet rejimi benimsenmemiştir. Bu durum şüphesiz 1649 İngiliz Devrimi'ni İngiltere tarihi ve siyasi geleneği açısından benzersiz kılmaktadır.¹¹⁵ Diğer örneklerinin aksine 1649 Devrimi sadece basit formuyla tahtın mutasarrıfının değiştirilmesinden ziyade verasete dayalı kraliyetin yetkilerini sınırlandırmayı amaçlayan bir saldırıyı ifade eder. Elbette bu saldırı sadece kraliyetin kendisi ile sınırlı kalmamış aynı zamanda Lordlar Kamarası'ndan da bağımsız bir Parlamento'yu hedeflemiştir.¹¹⁶ Yani nihai aşamada tahtı feshedip cumhuriyet kurma yönünde sapma göstermiş siyasi bir olay niteliği taşımaktadır.

Ancak parlamentoya dayalı Cumhuriyetçi bir rejim tecrübesinin İngiltere'de tam olarak yaşandığını söyleyemeyiz. Zira 1649'dan 1653 yılına kadar tecrübe edilen şey bir *commonwealth* adı taşımasına rağmen Cromwell'in diktatörlüğüdür. İngiltere'de 1660 senesinde monarşinin yeniden tesis edilmesi ve Cromwell'in iktidarı döneminde de tahtın boş bırakılmaması gerektiğine yönelik söylemler İngiltere'de Cumhuriyet rejimi tecrübesinin başarısızlığını ortaya koyar.¹¹⁷

Tecrübi olanın önemi kontekstinde 1649 Devrimi'nden sonra 1660 yılına kadar deneyimlenen *commonwealth* İngiltere'nin "devrimci yol"unun ilk aşamasıdır. Zira İngiltere'de devrimler belirli bir zamanda meydana gelmiş ve son bulmuş olaylar değildir. İngiltere'de gerçekleşen politik devrim 1640 yılından 1688'e kadar uzanan bir süreçtir. 1649'un politik başarısızlığı 1688 Şanlı Devrimi'nin politik başarısına kapı aralamıştır. Şanlı Devrim de bir süreç olarak "teknoloji devrimi" ve "sanayi devrimi"ne kapı aralamıştır.

Bazı tarihçilere göre devrim olup bitmiş bir şeydir, fakat bazılarına göre devrim olup bitmiş bir olay değil, bir süreçtir.¹¹⁸ Bu kontekste İngiliz Devriminin bir süreç, Fransız ve Amerikan Devrimlerinin rejimin değişmesi ya da yönetimin kurulmasıyla son bulan devrimler olduğunu ileri süren görüşler vardır. Aslında Fransız Devrimi de bir süreç olarak değerlendirilebilir. Keza İngiliz ve Amerikan Devrimlerinin de

¹¹⁵ Orr, D., Allan, *Cambridge Studies in Early Modern British History : Treason and the State : Law, Politics and Ideology in the English Civil War*, Cambridge University Press, June 2002, New York, s.173.

¹¹⁶ Orr, D., Allan, A.g.e., ss. 173-174.

¹¹⁷ A.g.e., s. 174.

¹¹⁸ "Devrim" in bir süreç olduğuna dair görüşler için bakınız; Furet, François, A.g.e. Castoriadis, Cornelius, *Dünyaya, İnsana ve Toplumla Dair*, çev. Hülya Tufan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

gelecekte toplumsal olayların ve siyasetin yönünü belirleyen, dolayısıyla sürece yayılan devrimler olduğu da ileri sürülebilir. Fakat bu sürecin nerede başlayıp nerede sonlandırılabilceği sorusu başka problemleri gündeme getirir.

İngiltere’de 1640’larda başlayan olayların sancısı ve Kral ile parlamento arasındaki gerginlik parlamentonun 1660 yılında II. Charles’ı iktidara çağırmasıyla kısa bir süreliğine de olsa bitmiştir. Ancak yine de II. Charles ile başlayan restorasyon süreci eski rejimin bir ihyası niteliğini taşımamaktadır. II. Charles’ın iktidarından sonra kardeşi II. James’in tahta çıkmıştır. Fakat hem James’in Katolik olması hem de krallığını mutlak idare hakkı olarak kullanmak istemesi parlamentonun tepkisini çekmesine sebep olmuştur. II. James’in üç yıl süren iktidarı boyunca hem katolik-protestan çatışması hem de parlamentonun "siyasal hakkı" ile kralın "Tanrısal hakkı" arasındaki çatışma restorasyon sürecini sekteye uğratmıştır.¹¹⁹ II. James’in tepki çeken politikaları neticesinde 1688 Şanlı Devrim’i gerçekleşmiş ve eski rejimin “ihya”sı Şanlı Devrim ile garanti altına alınmıştır.

İngiltere tarihinde 1649’da gerçekleşen kral katli İngiliz tarihçilerin hiçbir zaman onaylamayacağı bir olay olarak tarihteki yerini almıştır. Ancak bu kral katli Fransızlara model olmuştur. “Zorba” bir kral ya da “tiran” “halk” tarafından idam edilebilir. Fransız Devrimi ile 1649 arasında paralellikler kurmaya çalışan tarihçiler iki devrimin de kralını katlettiğini vurgulama eğiliminde olabilirler. Ancak her iki örnekte de “devrimciler” “mutlak otorite”yi reddetmiş olsa bile, kral katli açısından da bu devrimler birbirinden farklıdır.

“Mutlak otorite”yi reddeden Cromwell halkın egemenliğine dayalı bir “Cumhuriyet” “*Commonwealth*” fikrini savunmuştur. Ve İç Savaş süreci boyunca verdiği mücadele bunun içindir. Ancak 1649 İngiliz Devrimi’nin gerek halka dayanma, gerekse Cumhuriyet fikriyle Fransız Devrimi’ne öncülük ettiği söylene de burada ciddi bir farklılık bulunmaktadır. Bu farklılık şüphesiz Parlamento’nun ve Cromwell’in Kral I Charles ile Parlamento’nun varlığına dayalı dengeli bir yönetim fikrini krala defalarca kez sunmuş olmalarıdır. Fransız Devrimi ise devrim patlak verdiğinde krallarının başını almayı peşinen devrimin şartı sayanlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Zira Fransa örneğinde meşru kralı idam eden Cumhuriyet rejimiyken, İngiltere örneğinde ise kralın başını kesen cumhuriyet rejimi değildir. Nitekim kralın başı kökten bir değişim veya

¹¹⁹Mehmet Ali Ağaoğulları, Filiz Çuha Zabcı, Reyda Ergün, a.g.e., ss.135-136.

cumhuriyet için kesilmemiştir. Mesela Robespierre'in aşağıdaki sözleri iki ülkenin ve devrimlerinin birbirinden farklı niteliklerini kavramamız açısından açıklayıcı olabilir:

Cumhuriyet ilan edildi; ama onu bize verdiniz mi? Henüz bu adı hakeden tek bir yasa yapmadık, henüz zorbalığın kötüye kullandığı yasaların isimlerini değiştirmekten başka bir düzeltme bile yapmadık. Elimizde hala kendi bütünlüğüyle despotizm, satılık partiler ve ahlaksız şarlatanlar, yeni huzursuzluk ve iç savaş oluşumları var. Cumhuriyet! Ve Louis hala hayatta! Ve siz hala bizimle özgürlüğün arasına kralın kişiliğini koyuyorsunuz!.. Kendimizi bizi ilgilendirmeyen, bizimle ilgisi olmayan yabancı örneklerle yanılttık. Eğer Cromwell, kendisinin egemen olduğu bir mahkemede I.Charles'ı yargılatırsa, eğer Elizabeth, aynı biçimde İskoçya kraliçesi Mary'i yargılatırsa, halkın değil, kendi yandaşlarının tuzağına düşürülen bu zorbaların yargılanması, değişik illüzyonlarla kamuoyunun yanıltılması çabalarının ürünüdür. Orada ne ilkeler, ne de özgürlük sorunu vardır, orada hile ve entrika söz konusudur. Ama halk! O, kendi mutlak iktidarıyla desteklediği adalet ve akıldan başka hangi yasayı izleyebilir? Hangi cumhuriyette zorbayı cezalandırma zorunluluğu tartışma konusu oldu ki?...Bir kral, kibirli bir senato, bir Sezar, bir Cromwell, hain ihtiraslarının amacına ulaşmak için, her şeyden önce kendi planlarının üstüne dini bir tül örtmek, tüm günahlarla uzlaşmak, tüm partilere yaltaklanmak, namuslu insanları ezmek, halkı aldatmak ya da baskı altına almak zorundadır.¹²⁰

Buradan da anlaşılacağı üzere, Robespierre, cumhuriyet ilan edildikten sonra kralın idamını istemektedir. Ona göre “özgürlük” ile “devrimciler” arasındaki engel “kralın kişiliği”dir. Kralı yargılamak kamuoyunun kandırılması anlamına gelecektir. Çünkü kral bir zorbadır ve zorba cezalandırılmalıdır. “Mutlak iktidar” “halkın iktidarı”dır; halkın “mutlak yasa”sı ise “adalet” ve “akıl”dır. “Halk” kendi mutlak iktidarını sergileyebilmek için kralın katlini beklemektedir. Kralın katli “adaletin tecellisi” gibidir. Ve Robespierre'e göre Cromwell kralı yargılatarak “adalet”in tecellisini geciktirmiş, halkı aldatmıştır.

Ancak Fransız Devrimi tarihi ya da süreci Robespierre'i haksız çıkarmıştır. Kralın katli adaletin tecellisine yol açmadığı gibi, özgürlük, kardeşlik, eşitlik de getirememiştir. Devrimcilerin özgürlük anlayışı kralın katlini zorunlu kılmaktadır. Ancak kral katli zorunlu ya da değil, özgürlüğü getirmeyecektir. Hem İngiltere hem de Fransa örneğindeki tecrübeler bunun kanıtı niteliğindedir.

Bu iki devrim birbirine benzetilmeye çalışılsa da hem İngiliz İç Savaş'ının hem de 1649'un Fransız Devrimi'nden ayrılan pek çok yönü vardır. Yukarıda anlatıldığı üzere genel olarak Parlamento ile kral arasındaki çatışmadan doğması, halk tabanlı bir

¹²⁰ Robespierre, Maximilien, *Ayaklar Baş Olunca/Jakoben Söylevler*, çev.İlhan Erman, İlkeriş Yayıncılık, Ankara, 2008, s. 37, 30, 56. Robespierre'in, Kral XVI. Louis'nin yargılanmaksızın idam edilmesinin gerekliliği konusundaki görüşleri için bakınız, A.g.e., ss. 30-39.

isyandan kaynaklanmaması ve askeri bir nitelik sergilemesi (Kral I. Charles'ın önce İskoçya'daki Covenanter İsyanını bastıramaması ve sonra İrlanda'nın da içinde bulunduğu Britanya siyasi birliğini sağlamadaki başarısızlığı ordunun yönetime el koymasıyla sonuçlanmıştır), kısacası nedenleri ve sonuçları açısından 1649 İngiliz Devrimi Fransız Devrim'inden kesin hatlarla ayrılır. İngiltere'de I. Charles'ın idamı hem İç Savaşın hem de müteakiben tecrübe edilecek Commonwealth'in sonunu getirmiştir. Fransa'da ise XVI. Louis'nin idamı cinnet, şiddet ve terörle

sonuçlanmıştır.¹²¹ Benzer şekilde birçok tarihçinin Fransız Devrimi'yle bağlantı kurmaya çalıştığı Şanlı Devrim de “radikal” ve “jakoben” Fransız Devrimi'nden ayırt edilebilir, kendine özgü niteliklere sahiptir. Kuşkusuz bu devrimler “devrimci zihniyet”lerinin farklılıkları sebebiyle de birbirinden ayrılırlar.

1642 İç Savaş'ı ve neticesinde gerçekleşen 1649 Devrimi kötü bir tecrübe olsa da, İngiliz siyasi geleneği için çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü İngiltere 1688 Şanlı Devrimi'ni bu tecrübeden yola çıkarak gerçekleştirmiştir. Bu kontekste 1649 İngiliz Devrimi İngiliz siyasi geleneği için hem büyük bir talihsizlik hem de büyük bir şanstır. Şüphesiz İngiltere'nin 1649 Devrimi'nden ders alarak 1688 Şanlı Devrimi'ni gerçekleştirmesinde İngiliz Aydınlanma geleneğinin “geleneğe” ve “tecrübe”ye vurgusu da etkili olmuştur. 1688 Şanlı Devrimi ile aşamalı olarak İngiliz siyasi geleneğine dönüş gerçekleşecek ve mutlak monarşinin İngiltere'de işleyemeyeceği ve kabul edilemez olduğu teyit edilecektir. 1688 Devrimi'ni 1649 Devrimi'nden ayıran en önemli özelliklerden birisini de burada bulabiliriz. Bir sonraki bölümde 1688 Şanlı Devrim'in, Amerikan Devrimi'nin ve Fransız Devrimi'nin zihinsel arka planını, Aydınlanma düşünce(leri)sini tartışmaya açıyoruz.

¹²¹ Ferguson, Niall, *Uygarlık: Batı ve Ötekiler*, çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 173-174.

2.AYDINLANMA DÜŞÜNCEİ VE DEVRİM

Yenilik ruhu genel olarak bencil bir ruh halinin ve dar görüşlerin sonucudur. İnsanlar hiçbir zaman geriye atalarına dönüp bakmayan bir gelecek nesli arzu etmezler.¹²²

Her türlü yanlışa karşı en acımasız silah Akıl'dır. Bugüne kadar başka bir silah kullanmadım, bundan sonra da kullanmayacağım.¹²³

Elinizdeki metnin bu bölümünde “Aydınlanma düşüncesi” ile “devrim” fikri arasındaki bağlantıları tartışmaya açıyoruz. Çünkü “modern devrim fikri” Aydınlanma düşüncesine çok şey borçludur; “devrim” Aydınlanma'nın çocuğudur. Sadece devrim fikri değil, özellikle Fransız Devrimi ile birlikte yaygın olarak gündeme gelen “ilerleme,” “eşitlik,” “kardeşlik,” “özgürlük,” “insan hakları” fikirlerinin de Aydınlanma'nın ürünü olduğunu söylemek mümkündür. Fakat Aydınlanma, Ortaçağ fikir akımlarından ya da düşüncesinden farklılaşması anlamında yepyeni bir sayfayı da temsil etmez; çünkü Aydınlanma, Ortaçağ düşüncesinden mutlak bir kopuştan ziyade “aşkın,” “uhrevi,” “kutsal” vb. olanın “içkin,” “dünyevi” ya da “seküler” olana tercümesidir; örneğin Hıristiyanlığın “kurtuluş” fikri Aydınlanma düşüncesinde ve modern çağda karşımıza “ilerleme” olarak çıkar; ve “devrim,” “ilerleme”ye inananlar tarafından gerçekleştirilir.¹²⁴

Devrim fikri öncelikle ilkçağda ortaya çıkmışsa da hem zaman anlayışı bakımından, hem modern çağın Akıl'a vurgusu bakımından modern devrim fikri ilkçağın devrim anlayışından kesin çizgilerle ayrılır. İlkçağın zaman anlayışı çizgisel değil, döngüsel; ilkçağ ilerlemeye ve kurtuluşa inanmaz; zamanı ve devrimi bir döngüsellik ve tekrar olarak okur. Hâlbuki modern devrim fikrini savunanlar çizgisel

¹²² Burke, Edmund, *Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler*, çev. Okan Arslan, Kadim Yayınları, Ankara, 2016, s.60.

¹²³ Paine, Thomas, *Akil Çağı*, çev. Ali İhsan Dalgıç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. vii.

¹²⁴ Bu konunun ayrıntılı şekilde ele alındığı metinler için bakınız; Nisbet, Robert, *Sosyolojik Düşünce Geleneği*, çev. Yusuf Kaplan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2013; s. 43, Güngörmez, Bengül, *Voegelin: İnsanlık Draması Din Politika İlişkileri*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 309-317, Güngörmez, Bengül, *Modernite ve Kıyamet Henri De Lubac, Karl Lowith, Jacob Taube*, Kadim Yayınları, Ankara, 2014.

zaman anlayışına, dini, toplumsal ve siyasi alanda “Akılını kullanan özne”ye, ilerlemeye ve dolayısıyla kurtuluşa ve devrimin yeni bir sayfa ve yeni bir çağ açtığına inanırlar.¹²⁵

Buradan da hareketle devrimin Aydınlanma düşüncesine borcunu teslim etmek gerektiğini söyleyebiliriz. Bazı düşünürler mesela, Fransız Devrimi’nin Aydınlanma düşüncesine, Aydınlanma filozoflarına ve özellikle de Akıl’a kesinkes bağlanamayacağını ileri sürseler de, devrim sırasında ve sonrasında birçok devrim destekçisinin bunu bir Akıl ve Aydınlanma devrimi olarak görmesi bu iddiayı çürütür.¹²⁶ Eğer geçmişte yaşamış

insanlara saygı duymamız icap ediyorsa, yaşadıkları çağı ve olayları nasıl gördüklerini ya da yorumladıklarını da dikkate almamız gerekir.

Dolayısıyla modern devrim fikrinin Aydınlanma olmaksızın düşünülemeyeceğini ya da yorumlanamayacağını ileri sürebiliriz. Fakat burada öncelikle, bütünlüklü bir devrim fikrinden ve keza bütünlüklü bir Aydınlanma’dan söz edemeyeceğimizi de ortaya koymak durumundayız. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda gerçekleşmiş devrimlerin kendine özgü birçok niteliği vardır. Aynı şekilde örneğin Britanya Aydınlanması, Amerikan Aydınlanması, Fransız Aydınlanması (İskoç Aydınlanması, Alman Aydınlanması, Japon Aydınlanması vs.) farklı Aydınlanmalardır; aynı kefeye konulamazlar.

Bu bölümde İngiliz, Amerikan ve Fransız Aydınlanması’nın farklılıklarını ele alacağız. 1688 İngiliz Devrimi Britanya Aydınlanması, Amerikan Aydınlanması Amerikan Devrimi ve Fransız Aydınlanması Fransız Devrimi üzerinde derin izler bırakmıştır. Bu Aydınlanma’lar arasındaki farklılıklar bize aynı zamanda fikirler, değerler, gelenekler arası farklılıkları da sunacaktır. Bu Aydınlanma düşünceleri, farklı devrimlere yol açmıştır. Bu nedenle İngiliz, Amerikan ve Fransız Devrimleri arasındaki farklılıkları anlamak istiyorsak onların arka planındaki gelenekleri, fikir akımlarını ve toplumsal şartları anlamamız gerekir.

Tarihsel olarak modernleşen Avrupa’da dünya algısını değiştiren paradigma 18.Yüzyılda yani Aydınlanma çağında gerçekleşmiştir. Fakat Aydınlanma düşüncesi, Rönesans ve Reform’a kadar geriye götürülebilir. Dolayısıyla Aydınlanma’nın temel

¹²⁵ İlkçağın döngüsel zaman anlayışı ve modern çağın çizgisel zaman anlayışı için bakınız, Arnhart, Larry, *Siyasi Düşünce Tarihi/Plato’dan Rawls’a*, çev.Ahmet Kemal Bayram, Adres Yayınları, Ankara, 2004, s. 309-310.

¹²⁶ Duman, Fatih, *Aydınlanma Eleştirisinden Devrim Karşıtlığına Edmund Burke, Liberte Yayınları*, Ankara, 2010, s. 330, 331, 342.

dinamiklerini öncelikle Rönesans ve Reform'da aramalıyız.¹²⁷ Mesela modern çağın insanı merkeze alan fikir akımı “hümanizm” Rönesans ile ortaya çıkmıştır. Hümanizm modern devrim fikrinde de insana belirleyici bir rol verir. Modern çağda insan tarihin gidişatını belirleyen “Aydınlanmış özne” haline gelmiştir. Devrimciler zulme, zorbalığa direnen ve kendi iradelerinin mutlak irade olduğunu düşünen ve bu iradenin tesisi için şiddete başvurmayı meşru gören “Aydınlanmış özne”lerdir.

Aydınlanma konusunda ayrıca belirtilmesi gereken çok önemli bir başka husus vardır. Biz burada devrim ile Aydınlanma arasındaki ilişki kurarken devrimi nasıl basit bir şekilde belirli bir tarihte olup bitmiş bir olay olarak değerlendirmeyeceksek, aynı şekilde Aydınlanma'yı da belirli tarihlerle sınırlandırmayacağız. Çünkü bunu yaptığımızda Aydınlanma ile devrim arasında kesin bir ilişki kurulamayacağını ileri

süren teorisyenlerin¹²⁸ düştüğü hataya düşmüş oluruz. Nitekim 1688 Şanlı Devrim gerçekleşmeden önce Britanya Aydınlanması filozoflarının bir kısmı henüz doğmamış ya da düşüncelerini ortaya koymamıştır. Aynı şekilde Fransız Devrimi gerçekleşmeden önce doğmamış ya da devrim konusunda görüş belirtmemiş düşünürler de vardır. Fakat düşünürlerin devrim öncesinde fikirlerini ortaya koymamış olmaları Aydınlanma ile devrim arasında ilişki kurmamızı engellemez. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi Aydınlanma'nın kökleri modern devrimlerden çok daha önceki tarihlerde aranabilir. Yani hem İngiliz Devrimi'ni, hem müteakip Amerikan ve Fransız Devrimlerini hazırlayan zihinsel, kültürel şartlar ve gelenekler şekillenmeye başlamış ve devrim sürecinde ve sonrasında olgunlaşmıştır.

Örneğin David Hume (1711-1776), Adam Smith (1723-1790), Adam Ferguson (1723-1816) vb. düşünürlerin İngiliz devrimlerinden sonra yazmış olmaları İngiliz ve İskoç Aydınlanma düşünürlerinin fikirleriyle devrim arasında ilişki kurulamayacağı anlamına gelmez. Çünkü onlar kendinden önceki düşünce geleneklerinin varisleridir. Bu düşünürler seleflerinin teorilerini ya da görüşlerini bir adım ileriye taşımış ve kendilerinden önceki şartlardan, toplumsal ve siyasi olaylardan etkilenerek özgün fikirler ortaya koymuşlardır. İngiliz, Amerikan ve Fransız Aydınlanma düşünürlerinin görüşleri devrim öncesi veya sonrası olması fark etmeksizin bize ülkelerinde gerçekleşen devrimleri hakkında da çok şey söyleyebilir. Burada neden-sonuç ilişkisi,

¹²⁷ Erdoğan, Mustafa, *Aydınlanma, Modernlik ve Liberalizm*, Orion Yayınları, Ankara, 2006, ss.16,20.

¹²⁸ Outram, Dorinda, *Aydınlanma*, ss.154-155.

öncelik-sonralık sıralamasından ziyade paralellikler ve etkileşimlerden bahsetmek daha tutarlı ve açıklayıcı olabilir.

Aydınlanmacı düşünüş tarzı ele alınırken sıklıkla düşülen hatalardan en bilineni, Aydınlanma'yı bütünüyle Akıl'ın egemenliği ile bağdaştırmaktır. Halbuki Avrupa'da ve Amerika'da meydana gelen devrimler gibi İngiliz, Fransız ve Amerikan Aydınlanmaları örneğinde Aydınlanma düşüncesi de farklı kaygılardan ve şartlardan doğmuştur.

İngiltere Şanlı Devrim'in gerçekleştiği on yedinci yüzyılda hızla modernleşmeye başlamıştır. Ekonomisi yükselmiştir ve ticaret ağları genişlemiştir. Bu durum ve refah seviyesindeki artış İngiliz devlet adamlarının İngiltere'nin yönetiminde daha aktif bir rol almalarını sağlamıştır. Fakat sosyal ve ekonomik gelişmeler yine de 1688 Şanlı Devrimi'nin gerçekleşmesini engellememiştir.¹²⁹ Dolayısıyla İngiltere'de meydana gelen 1688 Şanlı Devrimi sadece ekonomik sebeplere dayandırmak yanlış olacaktır. Zira 1688 Devrimi'ni ele alan tarihi metinler bize ekonomik durumun devrim üzerindeki rolünden pek söz etmez. Burada Devrimin temel sebeplerini ve karakterini araştırırken karşımıza çıkacak en önemli verileri İskoç Aydınlanması ve Britanya Aydınlanması düşünürlerinin sosyal ve politik teorilerinde bulabiliriz.

Bizim de makul ve anlamlı bulduğumuz bir görüşe göre Britanya Aydınlanması “onur” ve “erdem”, Amerikan Aydınlanması “özgürlük,” Fransız Aydınlanması Akıl Aydınlanması'dır.¹³⁰ Bu görüşü biraz daha genişletelim. Kronolojik olarak Britanya Aydınlanması ve İngiliz Devrimi'yle başlayabiliriz.

¹²⁹ Pincus, Steven, *1688 The First Modern Revolution*, Yale University Press, New Haven, 2009, s. 56.

¹³⁰ Himmelfarb'a göre Aydınlanma düşüncesine “Akıl fikri” diğer her fikirden daha fazla işlemiştir. Bilhassa Fransız Aydınlanması'nın “Akıl”a biçtiği temel rol bu kontekste “Akıl Aydınlanması” yargımızı desteklemektedir. Himmelfarb, Gertrude, *The Roads To Modernity: The British, French and American Enlightenments*, Vintage Books, London, 2008, s. 18-19.

2.1.Britanya Aydınlanması

Öncelikle Britanya Aydınlanma geleneğinin ya da düşünceler bütününe İskoç Aydınlanma düşüncesiyle sıkı bir bağlantı içinde olduğunu belirtmemiz gerekir. İskoç Aydınlanması ile İngiliz Aydınlanması'nı kesin olarak birbirinden ayırma yönünde bir eğilim olsa da, aslında bu iki Aydınlanma birlikte Britanya Aydınlanması'nı meydana getirir.

İngiltere'de gerçekleşen 1688 Şanlı Devrim'i nasıl ki sadece "İngilizler"ın devrimi değilse, Britanya Aydınlanması düşüncesi de sadece İngiliz düşünürlere ait değildir. Britanya Aydınlanması-İskoç Aydınlanması ayırımının kendisi bugün İskoçya'nın durumu göz önünde bulundurulduğunda bile rahatlıkla ortadan

kaldırılabilir.¹³¹ Ancak genel olarak birbirleriyle çok yakından ilişkili olsalar da Britanya Aydınlanması ile İskoç Aydınlanması birbirinden farklı iki Aydınlanma olarak sunulur. Fakat Britanya Aydınlanması düşünürlerinin ekseriyetinin İskoç kökenli olmaları bile, bu iki Aydınlanma'nın aslında benzer olduklarını ortaya koyar. Zira 1688 Şanlı Devrim'i bir yüz yıl sonra Fransız Devrimi arifesinde hem İngilizler hem de İskoç'lar tarafından Britanya Devrimi olarak coşkuyla kutlanmıştır.

Dolayısıyla biz burada Britanya Aydınlanması ile bütünlüklü biçimde tek bir "Britanya Aydınlanması"ndan söz edeceğiz. Birçok düşünürün görüşüne göre Britanya Aydınlanması Amerikan ve Fransız Aydınlanması'nı öncelediği ve onlara kaynaklık ettiği için modern

dünyayı icat etmiştir ve ilk Aydınlanma'dır.¹³² Gerçekten de Britanya Aydınlanması bir yanıyla modernleşmeyi temsil eder, diğer yanıyla da modernleşmeye bir tepki olarak görülebilir. Zira Britanya Aydınlanması düşünürleri aklın karşısında tecrübeye, duyulara, tutkulara önem verir ve radikal ve hızlı bir değişme veya modernleşme karşısında kademeli

ve "sosyal evrim"¹³³ dayalı bir modernleşmeyi

savunur.¹³⁴

¹³¹ Birleşik Krallığın Stuart Hanedanlığı'ndaki bütün krallar İskoç'tur. 2014 yılında yapılan referandumda İskoçya Birleşik Krallık'tan ayrılmama kararı almıştır.

¹³² Himmelfarb, Gertrude, A.g.e., s. 22. Burada önemli bir ayrıntıyı vurgulamalıyız: İngiltere'de "bilimsel devrim", "siyasi devrimler" ve "Aydınlanma" eş zamanlı ortaya çıkmıştır; Fransa'da ise Aydınlanma devrimi önceler.

¹³³ İskoç Aydınlanması düşünürleri ile ideolojik temeli atılan Muhafazakar düşüncede sosyal evrim teorisi önemli bir yere sahiptir. Bununla birlikte spontane düzen fikri sosyal evrim teorisinin bir tezahürü olarak karşımıza çıkar. "Spontane düzen fikrini ilk kez on sekizinci yüzyıl İskoç düşünürleri – özellikle Adam Ferguson, Adam Smith ve David Hume – ayrıntılı şekilde ele almıştır. Edmund Burke de sosyal düzenin bir sosyal reformcunun rasyonel tasarısından ziyade birçok neslin geleneklerinin tedrici evriminden doğduğunu tartışırken bu fikri benimser." Arnhart, Larry, "Friedric Hayek's Darwinian Conservatism,

Britanya Aydınlanması düşünürlerinin büyük bir kısmı ahlak filozoflarıdır. Ahlak felsefesi ve bu ahlak felsefesinde altı çizilen kavramlar (sempati, tecrübe, ortak duyu/sağduyu vb.) İngiltere geleneğinin Fransız Aydınlanma düşüncesinden ayrıldığı noktayı temsil eder. Britanya geleneği düşünürlerinin aynı zamanda ahlak felsefecileri olması hiç kuşkusuz tesadüf değildir. Onların yaşadığı çağ siyasi, dini krizler çağıdır; dolayısıyla ahlak filozofları dönemin krizlerini çözmeye çalışmış ve sosyal düzen arayışına girişmişlerdir. Fakat Fransız düşünürlerden farklı olarak toplumda tutkal vazifesi gören değerlere ve fikirlere odaklanmışlardır. Britanya'nın şartları, gelenekleri, tecrübeleri (1215 Magna Carta¹³⁵ bile bize İngiliz siyasi geleneği hakkında çok şey söyler) onların düşüncesini belirlemiş ve daha ılımlı, daha tedrici, geleneklere bağlı, ahlakı gözeten bir Aydınlanma türünün ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Britanya Aydınlanma düşüncesini inşa edenlerin Fransız Aydınlanması örneğinin aksine “Akıl filozofları” değil, “ahlak felsefecileri” olduğu söylenebilir.¹³⁶ Kuşkusuz bu Fransız Aydınlanma düşünürlerinin ahlak felsefesi alanında söyleyecek sözlerinin olmadığı anlamına gelmez. Ancak onların ahlak felsefesi de en genel hatlarıyla Akıl'da temellenir. Fransız Aydınlanması ahlak yasalarını genellikle Akıl'dan türetir.¹³⁷ Rousseau'nun “Genel İrade” dediği şey insanların “ortak akılı”dır. Ahlak kuralları ve “yasa” bu ortak akıldan kaynaklanır ve insanların bu ahlak kurallarına ve yasaya itaat etmesinin nedeni kendi iradelerine (ve tabii ki Genel İradeye) itaat ettikleri

Liberalism”, ed. Louis Hunt, Peter McNamara, *Conservatism, And Hayek's Idea Of Spontaneous Order*, Pelgrave Macmillan, U.S.A., October 2007, s.128.

¹³⁴ İskoç Aydınlanma düşünürlerinden “Hume, tecrübe ve müşahadenin desteğinden yoksun aklın yetersizliğini göstermek amacıyla birbirinden ilginç örnekler verir. Aynı olguları tekrar tekrar görerek, yani tecrübe yoluyla olgular arasındaki nedensellik izlenimini ediniriz. Örneğin, alev ile sıcaklık arasındaki ilişkiyi defalarca tecrübe ettikten sonra, iki olgu arasındaki ilişkiyle ilgili nedensellik izlenimi bizde bir alışkanlık haline alır.” Yayla, Atilla, *Liberalizm*, Liberte Yayınları, Ankara, 2002, s.59. Başdemir, Hasan, Yücel, İskoç Aydınlanma Etiği: Hutcheson, Hume, Smith, *Liberal Düşünce Dergisi*, Yıl:10, Sayı:37, Kış 2005, Ankara, s. 32.

¹³⁵ Magna Carta Kraliyetin yetkilerini sınırlayan ve Kral ile Parlamento arasında güçler ayrımını temsil eden, Kralın keyfi vergilendirmesini ve Parlamantonun izni olmaksızın asker toplamasını yasaklayan ilk siyasi akittir. Magna Carta imzalandığından bu yana İngiltere’de meşru siyasal sistem Magna Carta’nın şartlarına dayalı sistem olmuştur. Buna göre İngiltere’de zuhur eden her iki devrim de özünde Magna Carta ile sağlanan siyasal sisteme geri dönüş arzusu ile gerçekleştirilmiştir. Ancak 1649 Devrimi özünde aynı ortak amaca sahip olsalar da bunu gerçekleştirmekte başarısız olmuştur. 1688 Şanlı Devrimi ise 1649 Devrimi’nden ders alarak Magna Carta ile sağlanan ideal siyasal sisteme geri dönüşü meşruti monarşinin kalıcılığını garanti altına alarak başarmıştır. Magna Carta ile 1689 yılında Orange’lı William’ın imzaladığı “Haklar Dilekçesi” arasındaki benzerlikler yadsınamazdır. Magna Carta ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız, David Carpenter, David Prior,

Magna Carta &Parliament, Houses of Parliament, Parliamentary Archives, London, 2015.

¹³⁶ Himmelfarb, Gertrude, A.g.e., s.25.

¹³⁷ Ewald, Oskar, *Fransız Aydınlanma Felsefesi*, çev. Gürsel Aytaç, DoğuBatı Yayınları, Ankara, 2010,s.

inancıdır.¹³⁸ “Toplum Sözleşmesi sayesinde insan, içgüdüsel varlık olmaktan çıkarak ahlak bilincine ulaşır.”¹³⁹ Fransız Aydınlanması cumhuriyetçi, materyalist, deist veya ateist, seküler dünya görüşüne bağlı, insanı daha soyut ya da kurgusal ve “yetkin” bir varlık olarak algılayan, “Toplum Sözleşmesi” fikrine dayanan, soyut “insan hakları” düşüncesinden yola çıkan bir Aydınlanma’dır. Britanya Aydınlanma felsefesinin Fransız Aydınlanma felsefesinden ayrılan özelliği ise öncelikle insanı “sınırlı,” “kusurlu” bir varlık olarak görmesidir.¹⁴⁰ Britanya Aydınlanması’nın insanı genel olarak kusursuz değil, kusurlu bir varlık olarak algılamasının arka planında ise dini anlayışların olduğu söylenebilir. Hıristiyanlığa göre insan doğuştan günahkâr bir varlıktır. Örneğin Hobbes’un insan doğası anlayışında Hıristiyanlığın izlerini bulabiliriz.¹⁴¹

Britanya Aydınlanması’nın epistemolojik alanda alışkanlıkları, tecrübeyi vurgulaması geleneklere ve değerlere verdiği önemi gösterir. Bu geleneğe mensup düşünürler bilginin kaynağını duyumlarda arayan empirizmle karşımıza çıkar. Fakat bu, Britanya Aydınlanması düşünürlerinin akli reddettiği anlamına gelmez. Britanya filozofları akla daha çok “enstrümantal” bir rol biçerler.¹⁴² Onlar akli yok saymaz ya da etkisini bütünüyle göz ardı etmez; fakat ona, tutkular, duygular ve tecrübeler karşısında tali bir yer ayırır. İskoç kökenli David Hume’a göre “akıl tutkuların kölesidir ve yalnızca öyle olması gerekir, hiçbir zaman onlara hizmet etmekten ve boyun eğmekten başka bir görev üstlenemez.”¹⁴³ Hume, bunu, aklın tutkuların kölesi olmasını istediği

¹³⁸ Rousseau, Jean Jacques, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol, Adam Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 24-29; Ewald, Oskar, A.g.e., s.167; Ayrıca bakınız, Ebenstein, William, *Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri*, çev. İsmet Özel, Şule Yayınları, İstanbul, 2009, s. 252-253. Rousseau ahlakın kaynağında merhameti görüyor olsa bile, bu merhamet duygusu tabiri caizse “primitif” bir duruma veya “doğa durumu”na özgüdür; “medeni”leşme ile birlikte insan artık “akıl sahibi” varlık haline gelir. Fakat Rousseau’da bu medenileşme ve “akıl sahibi” haline gelme aynı zamanda yozlaşma/bozulmadır. Akan, Adnan, “Rousseau’nun ‘Eleştirel’ Ahlak Düşüncesi,” *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016 Bahar, Sayı: 21, ss. 141-160.

¹³⁹ Ewald, Oscar, A.g.e., s. 168.

¹⁴⁰ İngiliz ve İskoç Aydınlanması ve ahlak felsefesi konusunda bakınız, Metin, Onur, “Görülmeyen Adam Adam Smith: Üretim Sürecine Karamsar Bir Bakış,” *Politik İktisat ve Adam Smith*, Ed. Hakan Kapucu, Murat Aydın vd., Yön Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 62-68.

¹⁴¹ Leviathan Hobbes’un açıklamasına göre diğer her şeyi ve herkesi boyun eğdirmeye muktedir iktidara sahip olan ve İncil’de adı geçen deniz yaratığıdır. Hobbes’a göre insan bencildir ve Leviathan’a duyulan korku insanlar arasında barışı tesis etmenin yegane yoludur. Hobbes’a göre insanoğlunun doğal bencilliği sürekli bir çatışma yaratır ve bu çatışmanın temelinde üç kaynağı vardır, bunlar: elde etme arzusu, güvenlik ve şöhrrettir. Hobbes’a göre insan doğası gereği kötülüğe yatkındır; bu görüşün kaynağı Hıristiyan teolojisindeki günahkar bir varlık olarak insan anlayışıdır. Arnhart, Larry, *Siyasi Düşünce Tarihi: Plato’dan Rawls’a*, Adres Yayınları, Ankara, 2005, ss.197-199.

¹⁴² Himmelfarb, Gertrude, A.g.e., s.6.

¹⁴³ Hume, David, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev., Kurtuluş Dinçer, BilgeSu Yayıncılık, Ankara, Ocak, 2009, s. 278.

için söylemez; böyle olduğuna inandığı için söyler. Fransız Devrimi'nin fikir babalarından Rousseau'ya göre ise akıl tutkuları bastırmalı, kontrol etmeli, onlara boyun

eğdirmelidir.¹⁴⁴ Buradan yola çıkarak şöyle bir yorum yapabiliriz: Britanya Aydınlanması “olan”, Fransız Aydınlanması “olması gereken” üzerinde durur. Geleneklere uygun bir toplum inşa etmenin ya da reform yapmanın (İngiliz siyasi düşüncesi örneğinde olduğu gibi) olan'a, yeni baştan bir toplum yaratmaya çalışmanın, rejimi, mülkiyet kurallarını, dini düzeni vb. toptan değiştirmeye çalışmanın (Fransa'da olduğu gibi) “olması gereken”e tekabül ettiğini ileri sürmek mümkündür.

Fakat elbette iki Aydınlanma türünün ortak noktaları da vardır. Mesela “ilerleme” fikri bunlardan biridir. Britanya Aydınlanma düşünürleri de “ilerleme”ye inanırlar. Yine de onların düşünce geleneğinden “radikal,” “jakoben” ve mutlak anlamda “ilerleme”yi ve geçmişten kopuşu temsil eden devrim değil, 1215'e, Magna Carta'ya (1688 Şanlı Devrim'i belki de bu anlamda aynı zamanda döngüsel) ve geçmişin özgürlüklerine ve geleneklerine dönüşü temsil eden bir devrim çıkmıştır. Kaldı ki İngilizler gerçekleştirdikleri Devrim'i geçmişten kopuş olarak algılamamıştır. Fransızlar ise Devrim'lerini gerçek bir “kopuş” ve “ilerleme” olarak görmüştür.¹⁴⁵

Britanya Aydınlanması düşünürlerinin fikirlerinde karşımıza çıkan “modernleşme” nosyonu da Fransız Aydınlanması ve Fransız Devrimi ile ortaya çıkan jakoben modernleşme nosyonundan farklıdır. Zira İngilizler modernleşme sürecine politik düzlemde geleneklerine bağlı kalarak gerçekleştirdikleri 1688 Şanlı Devrimi ile başlamışlardır. Halbuki Fransızların gerçekleştirdiği devrim Britanya Aydınlanması düşünürlerinin savunduğu kademeli ilerleme düşüncesinin tersine radikal bir modernleşmeyi temsil eder. Farklı Aydınlanmalardan, farklı düşünce sistemlerinden farklı devrimlerin doğması son derece doğaldır.

Britanya Aydınlanması'yla bütünleşik olduğunu belirttiğimiz İskoç Aydınlanması'nın epistemolojisi empirizme dayanır. İskoç Aydınlanma düşünürleri insan “zihni”ni, “yargıda bulunma”, “karar verme” sürecini John Locke'un

¹⁴⁴ Akın, Adnan, “Rousseau'nun 'Eleştirel' Ahlak Düşüncesi,” *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016 Bahar, Sayı: 21, s. 152; Arnhart, Larry, A.g.e., s. 293.

¹⁴⁵ “Fransız Devrimi”nin özellikleri Jakoben, kendisini *hem Altın Çağ'a yeniden dönüş* hem de yeni bir düzen olarak önceki tarihsel süreçten mutlak bir *kopuş* olarak tanımlamıştır. Outram, Dorinda, *Aydınlanma*, çev. Sevda Çalışkan, Hamit Çalışkan, Dost Kitabevi, Ankara, 2007, s.166.

empirizminden hareketle incelemiş ve epistemolojiye dair bakış açılarını toplum ve tarih görüşlerine yansıtılmışlardır.¹⁴⁶

Britanya Aydınlanması “Kartezyen Akıl”ın eleştirisinde temellenir. Kartezyen Akıl “düşünme”yi merkeze alan, “özne”yi bir nevi siyasetten, toplumdan, geleneklerden, önyargılardan soyutlayan Akıl’dır. Dolayısıyla Descartes’ın “özne”sinin bir tür Robinsone Crusoe olduğunu ileri sürmek mümkündür. Mesela İskoç Aydınlanma düşünürlerinden David Hume’un Kartezyen Akıl eleştirisi akli reddetmez, ancak aklın tek başına yeterli olmadığını, aynı zamanda güçsüz olduğunu ortaya koyar.¹⁴⁷ Hume da, diğer Britanya Aydınlanması düşünürleri gibi tecrübi olana vurgusunun yanında muhayyileye asli bir rol biçer. O, Kıta Avrupası Aydınlanması’nın¹⁴⁸ akılla açıklamaya çalıştığı şeyleri duyular ve muhayyileye dayalı olarak açıklar. Aklın duyular, tecrübe ve muhayyile olmaksızın insan hayatındaki rolü son derece sınırlıdır. İnsani bilginin temelinde öncelikle duyular ve tecrübe vardır. Muhayyile ya da hayal gücü hem bu tecrübenin içinde olgunlaşır, hem de tecrübeye (geleneğe de diyebiliriz) bağlı olarak “yaratıcı” düşüncenin gelişiminde rol oynar.¹⁴⁹

Mesela bu kontekstte, Hume’a göre İngiltere’de 1688 Şanlı Devrim’den sonra bir anayasanın ortaya çıkması¹⁵⁰ aklın ürünü ya da bir tasarı değildir, hatta tam aksine spontane bir gelişmedir.¹⁵¹ Hume’a göre hayata rehberlik eden temel ilke akıl değil, alışkanlıktır. Zira “akıl tutkuların kölesidir ve tutkulara hizmet eder.” Tecrübe,

¹⁴⁶ “Hume dışsal dünyanın varlığını, benlik ya da ruhu nedensellik, töz, zihin, Tanrı gibi temel kategorileri empirik perspektiften anlamaya çalışır.” Duman, Fatih, A.g.e, s. 75,77.

¹⁴⁷ Duman, Fatih, “Akılcılık Bağlamında İki Aydınlanma Geleneği: Fransız Aydınlanması *Versus* İskoç Aydınlanması,” Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı:61-1, Ankara, 2006, s. 141; Kartezyen Akıl için ayrıca bakınız, Arnhart, Larry, A.g.e., s. 172-180.

¹⁴⁸ Kıta Avrupası Aydınlanması on yedinci ve on sekizinci yüzyılda gerçekleşen devrimler kontekstinde konumuzun dışındadır. Zira Kıta Aydınlanması Alman Aydınlanması’nı da içerir. Burada Kıta Aydınlanması’yla kastedilen Aydınlanma Fransız Aydınlanması’yla sınırlı tutulmuştur. Burada dikkat çekilmesi gereken bir başka ayrıntı Alman Aydınlanması’nın aynı zamanda Aydınlanma eleştirisi içerdiği gerçeğidir.

¹⁴⁹ Duman, Fatih, A.g.e., s.78.

¹⁵⁰ Şüphesiz Anayasa 1688’den önce de vardı. Ancak Haklar Bildirgesi Anayasa’nın temellerini içeren bir metin olarak kabul edilebilir. Özgürlüklerin, monarşinin sınırlarının, Orange’lı William ve Parlamentonun konsensüs sağladığı konuların bir özeti. Ayrıca Amerikan Anayasası ve Aydınlanması’na ilham olmuştur. Amerikan Aydınlanması’nda ve Amerikalıların İngiltere’den talep ettiği hak ve özgürlükler bu metinde bahsi geçen hak ve özgürlüklerdir. Bakınız, By Authority of The Lord Chancellor And The Speaker of The House of Commons,

Parliament And The Glorious Revolution: 1688-1988, HMSO Books, London, 1988, ss, 18-19.

¹⁵¹ Erdoğan, Mustafa, *Aydınlanma Modernlik ve Liberalizm*, Orion Yayınevi, Ankara, 2006, s.24.

alışkanlık ve muhayyile olmaksızın akıl herhangi bir şeyin varlığını açıklamada

güçsüzdür.¹⁵² Hume, bu kontekstte, alışkanlığa vurgusunda şunları ifade eder:

Herhangi bir yeni akıl yürütme ya da yargı olmaksızın geçmiş bir yinelemeden kaynaklanan her şeye alışkanlık dediğimiz için, ortada olan herhangi bir izlenimden doğan tüm inancın yalnızca bu kaynaktan türetilmiş olduğunu kesin bir doğru olarak tespit edebiliriz. İki izlenimin birbirine bağlandığını görmeye alıştığımızda, birinin görüntüsü ya da tasarımı bizi doğrudan ötekinin tasarımına götürür... [N]esnelerin birlikte hiçbir saptanabilir bağlantıları yoktur; nitekim bir nesnenin ortaya çıkışından bir başka nesnenin varoluşunuzu çıkarsamamızı sağlayan ilke [muhayyile] üzerinde işleyen alışkanlıktan başka bir şey değildir.¹⁵³

Hume'un "alışkanlığa" vurgusu İngiltere'de meydana gelen siyasi olayların Britanya Aydınlanması felsefesine etkisini ortaya koyar niteliktedir. 1640 İç Savaş'ı ile başlayıp 1688 Şanlı Devrimi ile sonuçlanan olaylar dizisi İngiltere'nin hem siyasi tarihini hem de düşünce tarihini derinden etkilemiştir. 1649 İngiliz Devrimi'nden sonra 1660'da restorasyon sürecine girilmesi "alışılmış" ya da "konvansiyonel" kraliyet rejimine dönüştür; 1688 Şanlı Devrimi'nin ise Magna Carta ile sağlanmış geleneksel "tecrübi" yönetim biçiminin yeniden tesis edilmesi olduğunu söyleyebiliriz. İngiltere'de Aydınlanma paradigmasının "devrimler"den sonra ortaya çıkmış olması Aydınlanma felsefesinin 1649 Devrimi ve bilhassa 1688 Şanlı Devrimi ile olan bağımlı ortadan kaldırmaz.

Devrim paradigması mevzubahis olduğunda John Locke, David Hume ve Fransız Devrimi'nin ilk eleştirmeni Edmund Burke¹⁵⁴ Britanya Aydınlanması içinde siyasi ve epistemolojik anlamda bazı farklı fikirlere sahip iseler de benzer görüşler de ortaya koyan düşünürler olarak karşımıza çıkarlar. Hume özünde daha az radikal formuyla cumhuriyetçi fikirlere sahip olsa da *Denemeler (Essays)* (1742) adlı eserinde 1688 Şanlı Devrimi neticesinde krallığın yerinden edildiği bir cumhuriyet fikrini yeni

¹⁵² Duman, Fatih, A.g.e., s.78.

¹⁵³ Hume, David, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev., Kurtuluş Dinçer, BilgeSu Yayıncılık, Ankara, 2009, ss. 80-81.

¹⁵⁴ Locke'un *Yönetim Üzerine Birinci İnceleme*'si Tory'lerden Robert Filmer'in Tanrı'dan gelen hükmetme yetkisine dayanarak Stuart Hanedanlığı'nı aklama çabasına verdiği yanıtlardan oluşur. Locke cumhuriyetçi fikirlere sahiptir ve mutlak monarşiye yönelik eleştirileri kontekstinde 1688 Şanlı Devrim'ini onaylar. Bakınız, Locke, John, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme*, çev., Fahri Bakırcı, Ebabel Yayınları, Ankara, 2012, ss.59-

61. Burke de 1688 Devrimi'ni onaylar. Ancak "liberal" duruşları ve tecrübi olana vurguları ortak olsa da bu üçü arasında daha "geleneksel" ve devrim hakkındaki görüşleri ve epistemolojik fikirleri açısından daha "muhafazakar" olan Edmund Burke'tür.

bir “iç savaş”a sebebiyet vereceği endişesiyle tehlikeli bulunduğunu ifade eder.¹⁵⁵ Şüphesiz bu endişesinin temelinde İngiltere’nin 1640’lı yıllarda tecrübe ettiği İç Savaş yatmaktadır. Buna göre Hume, Cromwell’in askeri bir otorite üzerine kurduğu “Commonwealth”i en az sınırsız mutlak bir monarşi kadar tehlikeli bulur.¹⁵⁶ Hume, diğer Britanya Aydınlanması düşünürlerinden Locke ve Burke gibi 1688 Şanlı Devrimi ile tesis edilen meşruti monarşiyi ideal düzen tasavvuru içerisinde kabul eder. Bu kontekste Locke, Hume ve Burke’de ortak olan ve Britanya Aydınlanması’nı şekillendiren temel düşünce tecrübe ve geleneğe vurgudur. 1688 Şanlı Devrimi’nin anayasal düzende ve güç dengesinde yarattığı istikrar Britanya Aydınlanma düşüncesinin ve silsileler halinde Amerikan ve Fransız Aydınlanması’nı da etkilemiştir.¹⁵⁷

Britanya geleneği içinde yer alan İskoç Aydınlanması’nın Aydınlanma düşüncesine katkılarından biri, Fransız Aydınlanması’ndan farklı olarak aklın egemenliğine değil, “erdem”in egemenliğine önem vermesidir. “Onur” ve “erdem” Britanya Aydınlanması’nın ve siyasi geleneğinin vazgeçilmez kavramlarıdır. Bu konuda 1688 Şanlı Devrimi’nin bir manada Britanya ahlak filozoflarının genel temayül olarak geleneğe bağlılıklarına kaynaklık ettiğini söyleyebiliriz. Zira 1688 Şanlı Devrimi ile İngilizler eski kurumları yıkmamış ve monarşiye mutlak manada son verip yerine yeni bir rejim getirmemişlerdir. Aksine Şanlı Devrim İngilizlere kalıcı bir politik düzen vaadinde bulunmuştur.¹⁵⁸

Bu kalıcı politik vaat Devrim’den sonra Britanya Aydınlanması’nın düşünce iklimine sirayet etmiştir. Bu manada Britanya Aydınlanması düşünürleri Fransız Aydınlanması düşünürlerinin “Akıl”ı koydukları yere “merhamet”, “şefkat”, “hayırseverlik”, “sempati”, “tecrübe”, “gelenek” vb. kavramlarını koymuşlardır. Onlara göre bu insani duygular ve gelenek ahlak kurallarının temellendiği yerdir.¹⁵⁹ Britanya Aydınlanması felsefesi değerlendirilirken geleneğe vurguyu sadece “muhafazakarlık” ideolojisi ile açıklamak hatalı olacaktır. Britanya Aydınlanması düşünürleri ilerlemenin

¹⁵⁵ Yürüşen, Melih, “İnsan Doğası ve Medeni Bir Barışçı Çoğunluk: Hume’cu Bir Perspektif-1”, Liberal Düşünce Dergisi, Yıl:18, Sayı:72, Güz:2013, s. 147.

¹⁵⁶ Yürüşen, Melih, A.g.e., ss. 148,149.

¹⁵⁷ Örneğin Montesquieu’nun fikirleri bir Fransız Aydınlanması düşünürü olmasına rağmen Britanya Aydınlanması felsefesi ile örtüşmektedir. Montesquieu daha ılımlı reformist bir devrim fikrinden yanadır.

¹⁵⁸ Himmelfarb, Gertrude, a.g.e., ss.21,72,161.

¹⁵⁹ Himmelfarb, Gertrude, A.g.e., s.21.

¹⁵⁹ Başdemir, Hasan, Yücel, İskoç Aydınlanma Etiği: Hutcheson, Hume, Smith, Liberal Düşünce Dergisi, Yıl:10, Sayı:37, Kış 2005, Ankara, s.29.

kademeli, geleneğe bağlı ve geçmişten dersler alarak gerçekleşmesi gerektiğine inanırlar. Britanya Aydınlanması düşünürleri genel olarak bugün anladığımız manada klasik liberallerdir (ahlak felsefesi anlamında da ortak noktaları bulunan Adam Smith, Adam Ferguson gibi düşünürler de bu listeye ve Britanya Aydınlanması'na dahildir). Britanya Aydınlanması düşünürlerinin ve 1688 Şanlı Devrim'inin "özgürlük" nosyonu üzerinde temellenen Amerikan Aydınlanması'na etkisi de yadsınamazdır.¹⁶⁰

Britanya Aydınlanması esas itibarıyla felsefesini sosyal evrimle birlikte geleneklere dayalı bir ilerleme düşüncesinden alır. Bu geleneklere dayalı ilerleme düşüncesi rasyonalizm karşıtlığını da beraberinde getirir. Burada Britanya Aydınlanması düşünürlerinin geleneğe vurgusu özgürlük hususunda da karşımıza çıkar. Özgürlük, sosyalizmin en önemli eleştirmenlerinden Friedrich A. Von Hayek'in (1899-1992) ifadesiyle İngiltere'de tecrübeye dayanan, ancak sistematik olmayan bir vasa sahiptir. Bu, tecrübi özgürlük geleneklere dayalı biçimde tarihi okuyarak elde edilmiş bir özgürlüktür.¹⁶¹ Fransız Aydınlanması ise özgürlüğü insan aklına yüklediği mutlak

güce dayanarak açıklamaktadır. Bu açıklama elbette özgürlüğün bir ütopyaya dönüşmesine ve neticesinde hiç gerçekleşmemiş olmasına sebep olmuştur. Zira Fransa, Aydınlanma düşüncesinin etkisinde gerçekleşen Fransız Devrimi ile kendinden birkaç yıl önce "özgürlük" fikrine bağlı kalarak devrim gerçekleştiren Amerikalıların kazandığı manada bir özgürlüğe sahip olamamıştır.¹⁶²

İngiliz geleneğinde özgürlük "sosyal özgürlük"tür; "özel mülkiyet," "aile hayatı", "sınırlı yönetim" ve sorumluluklarla iç içedir. Bu özgürlük bir başka ifadeyle

¹⁶⁰ Britanya Aydınlanması'nın ilk isimlerinden John Locke 1688 Şanlı Devrim'inin yaşandığı dönemde yaşamıştır. Locke'un felsefesi de bu kontekstte Şanlı Devrim'in kazanımlarını destekler niteliktedir. Britanya Aydınlanması'nın Şanlı Devrim'in temel kazanımlarından ve tesis edilen Meşruti Monarşi'ye dayalı siyasal sistemden temellendiği iddia edilebilir. John Locke'un mutlak monarşiyi savunan ve kralların yönetme hakkının "ilahi hak"dan kaynaklandığını ileri süren Robert Filmer'e yönelik eleştirilerinin yer aldığı *Hükümet Üzerine Birinci İnceleme* metni Lock'un aynı zamanda Şanlı Devrim'i bir olumlamaştır. Detaylı bilgi için bakınız; Locke, John, *Hükümet Üzerine Birinci İnceleme: Bay Robert Filmer ve Yandaşlarının Yanlış İlke ve Temellerinin Yıkılışı*, çev. Fahri Bakırcı, Kırilangıç Yayınevi, Ankara, 2007., Locke, John, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme*, çev. Fahri Bakırcı, Ebabil, Ankara, 2012.

¹⁶¹ Hayek, Friedrich A. Von, "Özgürlük, Akıl ve Gelenek", *Liberal Düşünce Dergisi*, Cilt:10, No:37, Kış 2005, s.45.

¹⁶² Şüphesiz Amerikan Devrimi'nin ilk talebi olan "özgürlük" İngiliz haklarına sahip olma arzusunda temellenmiştir. Amerikalılar Fransızlardan farklı olarak özgürlüğü tesis etme yolundan ayrılmamışlardır. Özgürlüğü tesis etme kontekstinde Fransa ve Amerika arasındaki bu farklılık Arendt'e göre yoksulluk, sefalet ve "yaşamsal zorunluluklardan kaynaklanan buhranlar" ile yakın bir ilişki içerisindedir. Arendt, Hannah, *Devrim Üzerine*, çev. Onur Eylül Kara, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 119.

“düzenli bir özgürlüktür.”¹⁶³ Fakat insanın doğasının ve aklının planlanmış/tasarlanmış ürünü değildir. Aksine özgürlük “spontane/kendiliğinden düzen”den doğar.¹⁶⁴

Bu terimi 1951’de ilk olarak Michael Polanyi “bireysel şeylerin ya da insanların karşılıklı uyumundan doğan planlanmamış, kompleks bir düzen”e referansla kullanmıştır.¹⁶⁵ Yaklaşık on yıl sonra terim, liberalizmin önemli isimlerinden Friedrich August von Hayek’te karşımıza çıkar. Ancak “spontane düzen fikri”ni öncelikle Adam Ferguson, Adam Smith ve David Hume gibi düşünürler detaylı şekilde işlemiştir. Muhafazakar düşüncenin ilk ve en önemli temsilcisi Edmund Burke de sosyal düzeni toplum mühendislerinin rasyonel tasarılarının ürünü olarak değil, “tedrici evrim”in bir sonucu olarak görür.¹⁶⁶

Britanya Aydınlanması düşünürlerine göre insan bilgi ve erdeminde sınırlı bir varlıktır ve bu sınırlılık hem sosyal hem de siyasal alana yansımıştır. Fransız Aydınlanması düşünürlerine göre ise sosyal ve siyasal alan insana göre şekillenir; dolayısıyla Akıl’a dayalı yeni bir sosyal ve siyasal düzen inşa etmek gereklidir.¹⁶⁷ İngilizlerin insan, siyaset ve toplum anlayışları İngiltere’de Şanlı Devrim’i, Fransızlarınki Fransız Devrimi’ni açıklayıcı niteliktedir. Bu görüşler bizi İngiltere’de Şanlı Devrim’e, Fransa’da ise Fransız Devrimi’ne götürür.

Sosyalizmin yirminci yüzyıldaki en önemli eleştirmenlerinden Friedrich August von Hayek de Fransız ve Britanya Aydınlanması geleneği için şunları söyler:

İki geleneği ayırt etmek için, bunların on sekizinci yüzyılda arzettikleri nispeten saf formlarına bakmak lazım. “Britanya geleneği” diye adlandırdığımız şey, David Hume, Adam Ferguson ve Adam Smith tarafından öncülük edilen, yine İngiliz çağdaşları Josiah Tucker, Edmund Burke ve William Paley tarafından desteklenen ve geniş ölçüde *common law* hukuk dairesinde temellerini bulan bir geleneğe müracaat eden bir grup İskoç ahlak felsefecisi tarafından ortaya konulmuştu. Bunların karşısında derin bir şekilde Kartezyen rasyonalizmden mülhem Fransız Aydınlanması vardı: Ansiklopedistler ve Rousseau, fizyokratlar ve Condorcet bunların en meşhur temsilcileriydi. Tabii mezkur ayırım ulusal sınırlarla tam örtüşmüyor. Montesqueiu daha sonra Benjamin Constant ve dahası Alexis de Tocqueville, muhtemelen “Fransız” geleneğinden ziyade

¹⁶³ Arnhart, Larry, “Friedric Hayek’s Darwinian Conservatism,” *Liberalism, Conservatism, And Hayek’s Idea Of Spontaneous Order*, ed. Louis Hunt, Peter McNamara, Pelgrave Macmillan, October 2007, U.S.A., s.127.

¹⁶⁴ Hayek, Friedrich A. Von, “Ögürlük, Akıl ve Gelenek,” *Liberal Düşünce Dergisi*, Cilt:10, No:37, Kış 2005, Ankara, s.45.

¹⁶⁵ Fakat Polanyi bu “kendiliğinden düzen” anlayışını eleştirmektedir. Mesela ona göre piyasa düzeni kendiliğinden bir düzen değil, müdahalenin sonucu olarak ortaya çıkmış bir düzendir.Duman, A.g.e., s.556, 557.

¹⁶⁶ Arnhart, Larry, A.g.m., s.128.

¹⁶⁷ A.g.m., s.130.

“Britanya” geleneği diye adlandırdığımızı daha yakındırlar. Ayrıca Godwin, Priestley, Price ve Paine (Jefferson gibi Fransa’da bulunmasından sonra tamamen o geleneğe bağlı Fransız Devrimi hayranı kuşağı saymazsak, Britanya Thomas Hobbes ile en azından rasyonalist geleneğin kurucularından birini ortaya çıkarmıştır.¹⁶⁸

İngiliz, Fransız ve Amerikan Aydınlanması ve bu Aydınlanmaların yol açtığı devrimlerin bir analizi yapılırken Aydınlanma’nın temelini İngiltere’den aldığı ve söylemini Fransa’da geliştirdiği unutulmamalıdır.¹⁶⁹ Paradigmatik olarak bu üç devlette siyasal sistemlerini nispeten kalıcı olarak şekillendiren devrimlerin farklı karakterlere ve itici güçlere sahip olmalarının temel sebebi, Aydınlanma düşüncesinin her üç örneğinde de ortak yönleri olmakla birlikte temelde birbirinden çok farklı özelliklere sahip olmasıdır. Zira devrimler kendi başlarına ya da birdenbire ortaya çıkan olaylar değildir. Amerika’da ve Fransa’da gerçekleşen devrimler entelektüel arka planlarını Aydınlanma felsefesine borçludur. İngiltere ise Aydınlanma düşüncesine dair fikirleri aynı zamanda on yedinci yüzyılda gerçekleşen devrimlere borçludur diyebiliriz.

İngiliz düşünce geleneğinin insan, toplum ve siyaset anlayışı bir başka Aydınlanma’ya ve düşünce geleneğine model olmuştur. Amerikan Aydınlanması’nı, Bağımsızlık Savaşı’nı ve Devrimi’ni hazırlayan düşünce iklimi İngiltere’de ortaya çıkmış ve Amerikan düşünürler ve kurucu babalar bu iklimi kendi ülkelerine taşımıştır.

¹⁶⁸ Hayek, Friedrich A. Von, A.g.m., s.46-47

¹⁶⁹ Ewald, Oskar, Fransız Aydınlanma Felsefesi, Çev., Gürsel Aytaç, DoğuBatı Yayınları, Birinci Baki, Eylül 2010, Ankara, s.19.

2.2. Amerikan Aydınlanması

Bir önceki bölümde belirttiğimiz üzere Britanya’da “sosyal erdem”ler (“onur” ve “erdem” Aydınlanması) sosyal politikanın temelini oluşturur ve kamu menfaatinin ilk şartıdır. Ancak Amerika’da sosyal erdemler biraz daha geri plandadır; ön planda olan şey ise “özgürlük” fikridir. Burada vurgulanan ve hedeflenen özgürlük ise klasik anlamda serbest bir ekonomi ya da sosyal bir özgürlükten ziyade politik bir özgürlüktür.¹⁷⁰ Politik özgürlük arzusunun ve fikrinin tek başına olmasa da Amerika’da eşi görülmemiş liberal bir cumhuriyetin doğuşunu hazırladığını ya da bu cumhuriyetin kuruluşunda önemli bir rolü olduğunu savunmak mümkündür.

Britanya Aydınlanması’nın etkisinin yanı sıra bu politik özgürlük fikri Amerikan Aydınlanması’nın temel dinamiği olması sebebiyle anayasaya da ilham olmuştur.¹⁷¹ Ancak Amerikalıların talep ettiği özgürlük aynı zamanda Britanyalı özgürlükleri demektir.¹⁷² Amerikalıları Devrim’e hazırlayan tecrübe kendilerini yönetme tecrübeleridir.¹⁷³ Bağımsızlık Savaşı’nın başlamasına sebebiyet veren olaylar ve İngiltere’nin yanlış politikaları bu kendi kendini yönetme tecrübesini edinmelerini sağlamıştır.¹⁷⁴

İngiltere’nin Amerikalılar üzerindeki yanlış politikaları sadece Amerikalılar tarafından eleştirilmemiş, ayrıca başta İrlanda kökenli İngiliz politikacı ve düşünür

¹⁷⁰ Himmelfarb, Gertrude, a.g.e., s.191. Politik özgürlük ile Amerikalıların Britanya parlamentosunda temsil edilme taleplerine ve Britanya ile aralarındaki krizden sonra ortaya çıkan bağımsızlık mücadelesine imada bulunuyoruz.

¹⁷¹ Amerikan anayasası John Locke ve Thomas Hobbes’un siyasi fikirlerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Politik özgürlük fikri ve güçler ayrılığı ilkesi John Locke’un *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme* adlı eserinde zikredilen temellendirmelere oturtulmuştur. Amerika’nın kurucu babalarından Thomas Jefferson “Bağımsızlık Bildirisi”ni (*Declaration of Independence*) kaleme alırken John Locke’a atıfla şöyle demiştir: “Tüm insanların eşit yaratıldığını, Yaradanları tarafından kendilerine devredilemez hakların verildiğini ve bu hakların Yaşam, Özgürlük ve Mutluluğa Erişme haklarının bulunduğu gerçeklerinin apaçık ortada olduğunu kabul ediyoruz.” http://www.constitution.org/us_doi.pdf .

¹⁷² Himmelfarb, Gertrude, A.g.e., s. 191.

¹⁷³ 1774 yılındaki Kıta Kongresi (*Continental Congress*) Amerikalıların yerel yönetim tecrübesinde önemli bir yere sahiptir. Bağımsızlık savaşı ve Devrim boyunca Amerikalı kolonilerin kolektif bir biçimde İngiltere’ye karşı mücadelesini sürdürebilmek amacıyla her bir koloniden gelen delegelerden teşkil bir kongredir. Bağımsızlıktan ve Devrimden sonra da faaliyetlerine devam eden kongreler bu genel isim altında toplanmıştır bkz. Robert J. Allison, *Amerikan Devrimi Kısa Bir Tarihçe*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.51.

¹⁷⁴ Massachusetts’in İngiltere tarafından ambargoya tabii tutulması, Amerikalıların ilk hükümet tipi teşkilatlanmasını gerçekleştirmesine ve Britanya’nın vergilerine karşı diğer kolonileri örgütlemesine sebep olmuştur. Kıt’a Kongresi’nin toplanmasına ve Britanya’ya karşı fiili bir bağımsızlık savaşına girişilmesine kadar gelişen süreçte “Boston Çay Partisi” (*Boston Tea Party*) olarak anılacak olan olaylar neticesinde Britanya hükümeti’nin Massachusetts ve New England kolonilerini denize dökülen çayı tazmin edene kadar ablukaya alma kararı Amerikalıların ilk kendini yönetme tecrübesidir. Robert J. Allison, a.g.e., ss.43-51.

Edmund Burke (1729-1798) olmak üzere birçok İngiliz tarafından da eleştirilmiştir. Burke'e göre Amerikalı koloniciler İngilizlerle yurttaşdır ve talep ettiklerine karşılık bağlı oldukları Kral ve Parlamento onlar üzerinde baskı kurmaya devam ederse sonucu geri dönülemez noktalara ulaşacak olaylar patlak verecektir. Nitekim daha sonraki yıllarda Amerikan Bağımsızlık mücadelesi patlak vermiştir. Burke'ün Amerikalı kolonicilere dair kehaneti çıkmıştır. Burke birçok metninde hem devrimden önce hem de devrim sırasında ve sonrasında İngiltere'nin politikalarını eleştirmiş ve uyarılarda bulunmuştur.¹⁷⁵

Amerikan Aydınlanması'nın en önemli düşünsel ürünü, Amerikan neo-muhafazakarlığının babası sayılan Irving Kristol (1920-2009)'ün eşi tarihçi Gertrude Himmelfarb'ın *The Roads to Modernity* kitabında aktardığı üzere Amerikan Aydınlanması düşünürlerinin gazeteler aracılığıyla yayınladıkları makalelerdir. Bu gazeteler Amerikan Aydınlanması'na şöhretini kazandıran ve entelektüel başarı örneği olarak görülen yazıları içermektedir; ve o dönemde bunların benzerlerine İngiltere'de ya da Fransa'da rastlamak mümkün değildir.¹⁷⁶ Amerikan Aydınlanması'nın temellendiği “özgürlük”, Britanya'lı “haklar”ına sahip olma, “eşitlik”, İngiltere Parlamento'sunda “temsil” vb. gibi fikirler tüm Amerikan kolonilerinde gazeteler aracılığıyla yayılmıştır. Bu gazetelere verilebilecek en iyi örnek Kasım 1787 ile Ağustos 1788 yılları arasında seksen beş gazete yazısı/makalesiyle, döneminin en önemli isimlerinden Alexander

¹⁷⁵ Burke'ün Amerikan kolonilerinin vergilendirilmesi üzerine söylevi 1774 yılında Amerikan kolonilerinin tepkisine yol açan vergi yasalarını eleştiren bir metindir. Detaylı bilgi için bakınız; Burke, Edmund. *Select Works of Edmund Burke : Thoughts on the Cause of the Present Discontents and the Two Speeches on America*. US: Liberty Fund, Indianapolis, 1999.

¹⁷⁶ Örneğin Fransa'da Devrim fikrinin gelişmesini sağlayan ilk matbu yayın Amerika'nın Bağımsızlık Bildirgesi (*Declaration of Independence*)'dir. Amerika'nın Fransız Devrimi'ne olan etkileri konusunda detaylı bilgi için bakınız: John Emerich Edward Dalberg Acton, *Lectures on the French Revolution*, Macmillan, 1910, London.

Hamilton, John Jay¹⁷⁷ ve James Madison'ın¹⁷⁸ yayınladığı “*The Federalist*” isimli gazetedir.¹⁷⁹

Bu gazetede ki metinlerinde Alexander Hamilton, John Jay ve James Madison yalnızca Amerikan Anayasası'na dair konuları tartışmakla kalmamış, aynı zamanda cumhuriyetçi bir yönetim fikrini de tartışmaya açmıştır.¹⁸⁰ Ayrıca karşıt görüşlerin varlığı da Amerikan Aydınlanması fikirlerinin pekişmesini sağlamıştır. Yine Amerikan Aydınlanması'nın anayasaya bağlılığı ve savunusu yukarıda adı geçen üç önemli düşünürün metinleri etrafında şekillenmiştir. Zira *The Federalist* Amerikan Anayasa'sının şu temel prensiplerinin daima müdafaa etmiştir: “Hem bireylerin hem de eyaletlerin haklarına ve özgürlüklerine saygı gösteren merkezi bir otorite.”¹⁸¹

Fakat bu merkezi otoriteye bağlılık ve bilhassa anayasanın kendisi Amerikan Aydınlanma düşünürleri arasında ayrılıklara da neden olmuştur. Himmelfarb'a göre *The Federalist*'te yayınlanan metinler “anayasanın kendisi gibi modern belgeler”dir. Hatta bu metinler anayasa ile teminat altına alınmış hak ve özgürlüklerle beraber bir *novus ordo saeculorum* (çağların yeni düzeni) hazırlamıştır; Devrimi geride bırakıp yeni bir aşamaya geçen “post-devrimci” niteliktedirler.¹⁸² Fakat bu, mesela Amerikan Aydınlanması düşünürlerinden ve aynı zamanda Anti-Federalist çizgide duran Thomas Jefferson¹⁸³ ve Thomas Paine¹⁸⁴ gibi düşünürlerce kabul gören bir şey değildir. Onlar

¹⁷⁷ John Jay (1745-1829) Amerikalı devlet adamı, vatansever ve diplomat. Aynı zamanda Amerika'nın Kurucu Babaları'ndandır. Ve Amerika Birleşik Devletleri Anayasa Mahkemesi'nin ilk başkanıdır. Amerikan Bağımsızlık Mücadelesi boyunca her iki Kıta Kongresi'nde de delege seçilmiş ve diplomatlık görevi üstlenmiştir. Aynı zamanda New York Anayasası'nın taslağının hazırlanmasında katkıda bulunmuştur. Alexander Hamilton ile *Federalist Papers*'da makaleler yayınlamıştır. Amerikan Aydınlanma felsefesine hukukun üstünlüğünü ve mülkiyet haklarının korunmasını savunarak katkıda bulunmuştur.

¹⁷⁸ James Madison(1751-1836) Amerika'nın Kurucu Babaları'ndan ve Amerikan Aydınlanması düşünürlerindedir. Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri'nin dördüncü başkanıdır. Haklar Bildirisi ve Amerikan Anayasası'nın taslağını hazırlaması nedeniyle *Father of The Constitutions* olarak anılır. John Jay ve Alexander Hamilton ile birlikte *Federalists Papers*'ı hazırlayan isimdir.

¹⁷⁹ Himmelfarb, Gertrude, A.g.e., s.195.

¹⁸⁰ A.g.e., s.194.

¹⁸¹ A.g.e., s.194.

¹⁸² A.g.e., s.195, 196.

¹⁸³ Thomas Jefferson (1743-1826) Amerikan Aydınlanması düşünürü ve [Amerika Birleşik Devletleri](#) üçüncü başkanı, 1801-1809 tarihleri arasında başkanlık yapmıştır. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin yazarlığını ve Cumhuriyetçilik akımının savunuculuğunu yapmıştır. Bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri'nin [kurucu babaları](#)—arasında en etkili isimlerden biri olarak kabul edilir. Bağımsızlık Bildirgesi'ni Amerikan Aydınlanması düşünürlerinden ve kurucu babalarından [John Adams](#), [Benjamin Franklin](#), [Roger Sherman](#) ve [Robert R. Livingston](#) ile kaleme almıştır. Fakat Amerikan Kongresi bildirgenin ilk taslağını kaleme alma görevini Thomas Jefferson'a vermiştir. Bu nedenle Jefferson kurucu babalar arasında en önemlisi kabul edilir. Jefferson özgürlüğe ve Amerikan Anayasası'na bağlılık vurgusu ile Amerikan Aydınlanması'na önemli katkılarda bulunmuştur.

Devrim’i gerilerinde bırakmak değil, Devrim’i ebedileştirmek istemişlerdir.¹⁸⁵ Kalıcı bir devrim fikri onlara daha makul gelmiştir. Zira Jefferson temel prensiplere bağlı kalmak koşuluyla yaşayan jenerasyon tarafından şekillendirilecek bir anayasa ve hukuk fikrini savunmuştur.¹⁸⁶ Amerikan Devrimi’ni gerçekleştiren kurucu babalar için “Anayasa” ve “Cumhuriyet” sadece kendi jenerasyonlarına ait değildir. Bu, kuşkusuz Amerikan Aydınlanması’nın diğer temel fikirleri için de geçerlidir. Özgürlük fikri gelecek jenerasyonlara da ait anayasanın temel prensipleri ile garanti altına alınmış ve sonraki kuşaklara miras bırakılmıştır.¹⁸⁷

Amerikan Aydınlanması özgürlük nosyonunda temellenen bir niteliğe sahiptir. Hatta Amerikan Aydınlanması bir “Özgürlük Aydınlanması”dır ve anayasa, temsil ve yönetime dair diğer bütün fikirlerinin özgürlük temel alınarak üretildiğini söyleyebiliriz. Amerikan Aydınlanması özgürlüğe yönelmiştir; Anayasa ise bu özgürlüğü teminat altına alacak olan hukuki zemindir. Amerikan Aydınlanması’nı ve anayasasını etkileyen şüphesiz bir yüzyıl boyunca tecrübe ettikleri, 1688 Şanlı Devrimi’nden sonra olgunluğa kavuşan İngiliz Anayasası olmuştur. Zira İngiliz siyasal sistemi Amerika’nın Kurucu Babaları tarafından sıklıkla övülmüştür. Ancak politik ve ekonomik baskılar kolonileri yeni bir siyasal sistemin inşası düşüncesine sevk etmiştir.¹⁸⁸ Bu yeni siyasal sistem tasavvuru Amerikan Aydınlanması’nın temel prensiplerinin vücut bulmuş halidir.

Amerikan Aydınlanması Kıta Avrupası Aydınlanması’ndan, bilhassa Fransız Aydınlanması’ndan ayrılır. Amerikan Aydınlanması’nın değerleri ve idealleri Fransız Aydınlanması’na belirli ölçüde öncülük etmiş olsa bile, Fransa’daki örneğinden farklıdır. Çünkü Amerika’nın siyasal, toplumsal ve dini yapısı da Fransa’ninkinden farklıdır. Amerikan Aydınlanması ve Devrim’i İngiliz modelini takip etmiştir. Bu farklılık özgürlük fikri için de geçerlidir. Şüphesiz Fransız Aydınlanması için de özgürlük vazgeçilemezdir. Ancak Fransız Aydınlanması’nda ortaya çıkan özgürlük fikri Amerikan Aydınlanması’nın aksine “dinin katı kuralları tarafından sınırlandırılmama”

¹⁸⁴ Thomas Paine (1737-1809) Amerikan Aydınlanması’nın İngiliz kökenli siyaset teorisyenlerindedir. Amerikan Kolonileri’nin İngiltere’den bağımsızlığını savunmuştur. “Common Sense” isimli eseri Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi’nin yazılmasında etkili olmuştur.

¹⁸⁵ A.g.e., s.195.

¹⁸⁶ Jefferson’un Anayasa’nın yaşayan jenerasyon tarafından şekillendirilmesi gerektiğine inancı Amerikan Aydınlanması’ndaki ikinci kutup olan Anti-Federalist’lerin realist ve Federalistlere nazaran daha pesimist bakış açısını yansıtır. Anti-Federalist’lere göre katı bir anayasa gelecek nesillerin özgürlüklerini tehlikeye atacaktır. Detaylı bilgi için bakınız: Köktaş, Mümin, “Amerikan Aydınlanması: Bir Giriş Denemesi”, Liberal Düşünce Dergisi, Yıl:19, Sayı:73-74, Bahar-Yaz 2014, ss. 119,120.

¹⁸⁷ Himmelfarb, Gertrude, A.g.e., ss. 195-198.

¹⁸⁸ Köktaş, Mümin, a.g.e., s.119.

fikrinde temellenir. Özellikle Voltaire'in görüşlerinde karşımıza çıkan düşünce özgürlüğü bunun bir örneğidir. Voltaire düşünce özgürlüğü savunusu yaparken aynı zamanda “yığınların despotizmi”nden de kaçınmayı salık verir.¹⁸⁹

Fransız Aydınlanma düşünürleri de özgürlük fikrine bağlıdır, fakat bu bağlılığın Akıl'a bağlılık kadar güçlü ve tutkulu bir bağlılık olmadığı söylenebilir. Fransız Aydınlanması'nda temellenen ve Fransız Devrimi'nin söyleminde kendisine yer bulan özgürlük de Amerikan Aydınlanması'nın bahsettiği özgürlük değildir. Ayrıca Fransız Aydınlanma düşünürleri için özgürlük hiçbir zaman “Akıl” kadar asli bir öneme sahip olamamıştır. *Philosophes* için en asli enstrüman Akıl'dır ve özgürlük de ancak Akıl yoluyla ulaşılabilecek bir şeydir. Dolayısıyla Fransızlar devrimden sonra Fransa'da özgürlüğü koruyacak ve geliştirecek sosyal ve politik kurumlar inşa etme yönünde isteksiz ve başarısızdır.¹⁹⁰ Aynı şekilde İngiliz ve Amerikan Aydınlanması'nın özgürlük anlayışıyla karşılaştırıldığında, Fransızların özgürlük anlayışı ve insan hakları düşüncesi çok daha soyut, siyasi haklardan ve sorumluluklardan bağımsız bir görünüm sergilemektedir.¹⁹¹

Diğer yandan Amerikan Aydınlanması düşünürleri özgürlük düşüncesi temelinde bir cumhuriyet kurmayı hedeflemişlerdir.¹⁹² Burada özgürlük kontekstinde Amerikan Aydınlanması ile Britanya Aydınlanması arasındaki bağı tekrar hatırlayabiliriz. Her iki Aydınlanma'nın düşünürleri de soyut, metafizik ya da bütünüyle rasyonel bir özgürlüğü değil, tarihsel şartlarda ve geleneklerde temellenen politik özgürlüğü savunmuşlardır. Burada bahsi geçen “özgürlük” İngiltere'de 1688 Şanlı Devrimi'nden sonra imzalanan *Declaration of Rights* (Haklar Bildirgesi) ile güvence altına alınan haklar ve özgürlükler olarak karşımıza çıkarken Amerika'da Devrimden sonra İngiliz hak ve özgürlüklerine ve çoğunlukla *Declaration of Rights*'a dayanan “Anayasa” ile güvence altına alınmış haklar ve özgürlükler olarak görünür hale gelmiştir.¹⁹³

Her iki Aydınlanma'da da dinin bizatihi kendisi özgürlükleri ve hakları tehlikeye atacak bir şey olarak görülmemiştir. Zira İngiliz ve Amerikan Aydınlanması

¹⁸⁹ Ewald, Oskar, Fransız Aydınlanma Felsefesi, Çev. Gürsel Aytaç, DoğuBatı Yayınları, Birinci Baskı Eylül 2010, Ankara, s. 76.

¹⁹⁰ Himmelfarb, Gertrude, A.g.e., s.158.

¹⁹¹ Niall, Ferguson, *Uygurluk/Bati ve Ötekiler*, çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 174-175.

¹⁹² Himmelfarb, A.g.e., s. 19.

¹⁹³ A.g.e., ss. 85,86.

düşünürlerinde müteyyin veya Tanrı'ya inanan düşünürler olduğu gibi inanmayanlar da vardır.¹⁹⁴ Fakat akli amaç olarak değil, daha çok araç olarak gören her iki Aydınlanma'nın da dine, kiliseye saldırmak, kiliseyi lağvetmek gibi hedefleri olmamıştır.

Amerika'da 18. Yüzyılda yaşayan nüfusun İngiliz ağırlıklı ve protestan olması Anglo-Sakson dünya ile Amerika arasındaki bağı tesis eden en önemli faktörlerden biri olarak görülebilir. Amerika'da devrimden önce hâlihazırda İngiliz dini ve siyasi geleneği etkilidir. Devrimden sonra siyasi düzenin şekillendirilmesinde de İngiliz siyasi düşünce geleneği ve Britanya Aydınlanması önemli bir rol oynamıştır.¹⁹⁵ Fransız Aydınlanması'nın etkileri de Amerika'da çok fazla hissedilmemiştir. Fransız Devrimi'ni hazırlayan siyasi, ekonomik, entelektüel koşullar Amerika'ya yabancısıdır. Benzer şekilde Amerikan Devrimi'ni hazırlayan koşullara da sadece Fransa değil tüm Kıta Avrupası yabancısıdır. Amerika'da Devrim'in beraberinde getirdiği ilkeler Kıta Avrupası'na ihraç edilebilir ve uygulanabilir ilkeler değildir. Amerikalılar Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra ülkelerine dönen Fransızları şöyle uyarmıştır:

“Bu bakir topraklarda bizim kazanmış olduğumuz zaferler, sizin umutlarınızı beslemesin. Bizim duygularımızı beraberinizde taşıyacaksınız; fakat onları yüzyıllardır çürümüş bir ülkede filizlendirmeye çalışırsanız, bizimkilerden daha zorlu engellerle karşılaşacaksınız. Biz de özgürlüğümüzü kanla kazandık, ama siz, özgürlüğün eski dünyaya kök salabilmesi için oluk oluk kan akıtmak zorunda kalacaksınız.”¹⁹⁶

Fransızların Amerika'daki devrimden ve Aydınlanma düşüncesinden ithal etmeleri gereken şey belki de onların yönetim teorisiydi, ancak onlar bunun yerine Amerikalıların “devrim” teorisini ithal ettiler. Üstelik bunu, ithal ettikleri devrim teorisinin Kıta Avrupası'nda ve bilhassa Fransa'da uygulanabilirliğini sorgulamaksızın yaptılar.¹⁹⁷

Amerikan Aydınlanması'nı Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın ve Devrimi'nin dinamikleriyle birlikte okumak bu kontekstte doğru bir eğilim olacaktır. 1688 yılında İngiltere'de gerçekleşen Şanlı Devrim ve aynı dönemde şekillenip 18. yüzyılda da

¹⁹⁴ A. g. e., ss. 18,19.

¹⁹⁵ Köktaş, Mümin, a.g.e., s.112.

¹⁹⁶ İktibas için bkz., Lord Acton, *Lectures on the French Revolution* (1910), Noonday, ciltsiz baskı, 1959. İktibas eden, Arendt, Hannah, A.g.e., s.85.

¹⁹⁷ John Emerich Edward Dalberg Acton, *Lectures on the French Revolution*, Macmillan, 1910, London, s.32.

devam eden Britanya Aydınlanması düşüncesi Amerikan Aydınlanması'nda ve Amerikan Devrimi'nde derin izler bırakmıştır.

1688 Muzaffer Devrimi'nde yeniden tesis edilen "eski ideal" düzen İngiltere'de siyasi istikrarı sağlamış ve beraberinde daha fazla hak ve özgürlük getirmiştir. Bu hak ve özgürlükler Amerikan Aydınlanması'nın ve Amerikan Devrimi'nin temel argümanları ve sebepleri olarak ortaya çıkmıştır. Amerika'da bağımsızlık düşüncesinden önce yeşeren ilk ideal İngiliz hak ve özgürlüklerine sahip olmaktır. Bu açıdan Amerikalılar 1688'de İngilizlerin talep ettikleri hak ve özgürlüklere yönelmişlerdir.

Amerikan Aydınlanması eşitlik, özgürlük ve hukukun üstünlüğü nosyonlarında temellenmiştir. Amerikan Devrimi Aydınlanmanın bu temel prensipleri ile siyasi bir düzen kurmayı hedeflemiştir. Kolonyal dönemin yönetim biçimi bağımsızlıktan sonra bile asli şeklinden çok uzaklaşmadan devam ettirilmiştir. Birleşik Devletler anayasası için de aynı şey geçerlidir. Zira İngiliz siyasi geleneği bir bakıma Magna Carta ile başlamış ve 1689 yılında Haklar Bildirgesi'yle gelişmiştir. İngiltere'de Magna Carta ile başlayan bu gelenek, Parlamento'yu yasa ile, Kral'ı da Anayasa ile sınırlamıştır. Bu geleneğin Amerika'daki karşılığı May Flower Act¹⁹⁸, 1639 Connecticut Temel

Düzenlemeleri ve 1669 Carolina Kolonileri Temel Anayasası ile örtüşmektedir.¹⁹⁹ Açıkça görüldüğü üzere Birleşik Devletler yönetsel ve anayasal temellerini İngiltere'den miras almıştır. İngiltere'de yönetimin üç ayrı güç arasında dağıtımı (Kral,

¹⁹⁸ Tanrı'nın adıyla, amin!

Aşağıda imzası bulunan bizler, dinimizin koruyucusu, İrlanda, Fransa ve Büyük Britanya'nın hürmete layık kralı James'in sadık bendeleri, Tanrı'nın inayetiyle;

Ülkemizin ve Kralımızın şerefi, hıristiyanlık inancının ilerlemesi ve Tanrı'nın zaferi için ant içerek Virginia'nın kuzey kısmındaki ilk koloniyi kurmak için seyahate çıkmayı; bu vaadlerimizi tek başımıza ya da karşılıklı olarak Tanrı'nın huzurunda yerine getirmeyi; dirlik ve düzenimiz için ve yukarıda bahsedilen amaçların yerine getirilmesi için sivil bir örgüt çatısı altında bir araya gelmeyi; adil ve eşit kanunları, emirleri ve anayasaları koloninin genel çıkarlarına uygun olacak bir şekilde çıkarmayı bütün alçakgönüllülük ve itaatimizle vaad ediyoruz. Bkz. <http://www.ankarabarusu.org.tr/Siteler/abihm.org/mayflower-sozlesme.htm>

¹⁹⁹ Osman Gökhan Hatipoğlu, "Amerikan Yönetim Düşüncesinin Doğuşu (1776-1920)", Doktora Tezi, 2015, s.56.

Lordlar Kamarası, Avam Kamarası) benzer formlarda Amerika’da da hayat bulmuştur.²⁰⁰

Amerikan Aydınlanması ve Devrimi söz konusu olduğunda vurgulanması gereken konulardan biri “insan hakları” meselesidir. Amerikalıların insan haklarından anladığı şey Fransız Devrimi ve Aydınlanması’nın “soyut insan hakları” değildir. Amerikan Aydınlanmasının ve Devrimi’nin arzuladığı “insan hakları” İngiliz haklarıdır ve siyasi haklardan kopuk değildir. Fransız Devrimi’nin “soyut insan hakları”nı eleştiren Edmund Burke bu hakların siyasi geleneklerden ve haklardan ayrı şekilde kurgulanmasını son derece yanlış bulmuş ve devrimin tam bu “soyut” ve “metafizik” fikirler nedeniyle de başarısızlığa mahkum olduğunu savunmuştur. Hannah Arendt’in vurguladığı gibi Burke bu eleştirisinde haklıdır:

Burke’ün bunlara karşı meşhur savunması ne köhne ne de “gerici”dir. İnsan Hakları Bildirgesi’nin kendine model almış olduğu Amerikan Haklar Bildirgesi’nden farklı olarak bu haklar, insanın siyasi konumundan ayrı olarak onun doğasına içkin olan öncelikli pozitif hakları ifade etmişti ve aslında bu şekilde, siyaseti doğaya indirgemeye çalışmıştı. [Amerikan] Haklar Bildirgesi ise, bütün siyasi iktidar üzerinde kalıcı kısıtlama kontrolleri kurmak demektir ve böylece siyasi topluluğun olduğunu ve siyasal iktidarın da işlediğini ön varsaymıştı. Devrim’in anladığı şekliyle Fransız İnsan Hakları Bildirgesi, siyasal iktidarın kaynağını oluşturmak, siyasi topluluğun kontrolünü sağlamak değil, onun temelini atmak anlamına geliyordu. Yeni siyasi topluluğun, insanın doğal haklarına, yani doğal bir varlık olmaktan başka bir şey olmaması dolayısıyla edindiği haklara, yani “beslenme, giyinme ve türünü devam ettirme” gibi yaşamsal ihtiyaçları edinme haklarına dayandığı varsayılmıştı. Ayrıca bu haklar, hiçbir yönetimin ve siyasal iktidarın dokunmaya ya da ihlal etmeye hakkının olmadığı siyaset-öncesi haklar olarak değil, yönetim ya da iktidarın bizzatlı özü ve nihai amacı olarak anlaşılıyordu. Ancien regime de kendi uyruklarını özgürlük ve yurttaşlık haklarından ziyade yaşam ve doğa haklarından mahrum etmekle suçlanmış olarak kalmıştı.²⁰¹

Yukarıda da belirtildiği üzere, İngiliz ve Amerikan örneğinde haklar düşüncesi siyasetten bağımsız doğaya indirgenmemiştir. İngiliz hakları Magna Carta ve 16. Yüzyıl Tudor hanedanlığının anayasası ile garanti altına alınmış, kısa bir süreliğine Stuart Hanedanlığı döneminde fetret dönemine girmiş olsa da 1688 Muzaffer Devrimi ile yeniden tesis edilen haklardır. Bu kontekstte gerçekleşen Amerikan Devrimi, farklılıklarıyla beraber İngiltere’de gerçekleşen Muzaffer Devrim ile de ciddi

²⁰⁰ Stuart Hanedanlığı döneminde her ne kadar güçler ayrılığı sekteye uğramış ve İngiliz siyasi geleneğini 1688 Muzaffer Devrimi’ne kadar bir fetret dönemine sokmuş olsa da Tudor hanedanlığı döneminde ve Magna Carta’nın temel ilkeleri İngiliz Siyasi geleneğinin temelini oluşturmaktadır. Daha sonraki bölümlerde ele alacağımız üzere İngiltere örneğinde “devrim” olgusunun izlediği yol bu kontekstte ele alınacaktır. İngiltere’de devrim bir yeni düzen inşa etme eğilimi şeklinde değil eski ideal düzene dönüş olarak okunmalıdır. İdeal düzene dönüş burada bizi Latince kökenli “*revolution*” kelimesinin ilk anlamına götürür. Buna göre başladığı noktaya geri dönüşü ifade eden *revolution* İngiltere örneğinde bu anlamıyla karşımıza çıkar. İngiliz siyasi geleneğinin bu ideal eski formu Birleşik Devletler’in yönetsel ve anayasal temellerini oluşturur.” Osman Gökhan Hatipoğlu, “Amerikan Yönetim Düşüncesinin Doğuşu (1776-1920)”, Doktora Tezi, 2015, s.55-56.

²⁰¹ Arendt, Hannah, A.g.e. ss. 57-58, 140-141. Aynı zamanda bakınız, Traverso, Enzo, *Yahudi Modernitesinin Sonu*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 83-85.

benzerlikler taşımaktadır. Amerikan Anayasası'nı İngiliz Yasasından ayıran şey kolonyal deneyimin ve bağımsızlık savaşının etkisi ile monarşiye duyulan güvensizlikten kaynaklanan yönetimde kalma sürelerinin sınırlandırılması ve devletin yönetim biçiminin cumhuriyet olarak adlandırılmasıdır. Bunun yanında Amerikalıların yazılı anayasası, güçler ayrılığını çağdaşı İngiltere'nin ötesine taşımış ve yasamayı yürütmeden tamamen ayırmıştır.²⁰² Güçler ayrılığı ilkesi kurucu babaların Birleşik Devletler demokrasisinin ve cumhuriyetçi vizyonun devamlılığını sağlayacak en önemli ilke olarak ortaya konulmuştur.

Yine Amerikan Devrimi “radikal devrimci” eğilimlerden kaynaklanmamıştır. Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra Amerikan Devrimi ile yönetim şeklinde değişiklik yapılmışsa da kalıcı unsurlar korunmuştur. Şanlı Devrim de adaletsiz krala direnme ve reformasyona gitmeyi amaçlayan ılımlı bir devrimdir ve Amerikan Devrimi'ne hem tarihsel hem de siyasal olarak en yakın devrim olması niteliğiyle Amerikan Aydınlanması ve Devrimi'ne etkisi yadsınamaz.

Amerikan Anayasasının ideolojik kökleri açıklanırken Amerikalı düşünürlerin politik ve sosyal teorileri ile İskoç Aydınlanması düşünürlerinin politik ve sosyal teorileri arasındaki benzerlik yadsınamazdır. Fransız Aydınlanma düşüncesi Amerika'da, ne Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndan önce ne de Devrimi'nden sonra etkili olabilmıştır. Zira Amerikan Aydınlanması entelektüel köklerini Britanya Aydınlanması'ndan almaktadır. Amerikan Devrimi'nin Fransız Devrimi'ne ilham olduğuna yönelik argümanlar da belirli oranda doğru olmakla birlikte bu konuya dair eleştiriler de söz konusudur.²⁰³

Nitekim Amerikan Aydınlanması'nın ve Devrimi'nin Kıta Avrupası'nda yankıları duyulmuşsa da, Kıta Avrupası'nda Aydınlanma düşüncesi temelde siyasal iktidarın meşruiyeti, Protestan ile Katolik Kilisesi arasındaki mücadele, merkezi krallıklardan kaynaklanan sorunlar üzerinde dururken aslında bir “ütopyacı vizyon”la

²⁰² Osman Gökhan Hatipoğlu, *Amerikan Yönetim Düşüncesinin Doğuşu (1776-1920)*, Doktora Tezi, s.57.

²⁰³ Amerikan Devrimi'nin Fransız Devrimi'ni “özgürlük” ve “eşitlik” nosyonları temelinde etkilediği şüphesiz doğrudur. Ancak Amerikan Devrimi ile Fransız Devrimi mukayese edildiğinde karşımıza radikal farklılıklar çıkar. Bunlardan birincisi Amerika'nın İngiliz siyasi geleneği ve Britanya Aydınlanması temelli bir devrim gerçekleştirmiş olmasıdır. İkinci olarak Amerika'da devrimden sonra bir terör dönemi yaşanmamıştır, oysa Fransız Devrimi gerçekleştikten sonra Jakoben ile Jironden gruplar arasında zuhur eden iktidar mücadelesi bir “terör dönemi”ni doğurmuştur. Köktaş, Mümin, a.g.e., s.131. Ayrıca Arendt'e göre Amerikan Devrimi ile Fransız Devrimi arasındaki en temel farklılık Amerika'nın devraldığı mirasın bir “meşruti monarşi” tecrübesi, Fransız Devrimi'ne miras kalan modelin ise “mutlak monarşi” olmasıdır. Arendt, Hannah, a.g.e., ss. 206-207.

hareket etmiştir. Ütopycacı vizyona göre psikolojik sınırlarımız insan yapımıdır ve sosyal sözleşmelerden kaynaklanırlar ve bu kontekstte ütopycacı vizyon psikolojik sınırların daha iyi bir dünyayı gerçekleştirmemize engel olmaması gerektiğini savunur. Ütopycacı vizyon insan doğasının sosyal koşullara bağılı olarak değışeceğine inanan ve kusursuz bir sosyal düzeni hedefleyen politik sola ait bir görüştür. Mesela Rousseau, Godwin, Condorcet, Thomas Paine gibi düşünürlerin fikirleri ütopycacı vizyona dahil edilebilir.²⁰⁴

Bu vizyonun karşı kutbunda ise “trajik vizyon” bulunur. Bu anlayış Adam Smith ve Edmund Burke gibi düşünürlerin görüşleriyle şekillenmiştir. Trajik vizyona göre insan ve insanın edinebileceğı bilgi sınırlıdır. Toplumsal düzen bu sınırlılıkla uyum içinde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Dolayısıyla toplumun yapısına radikal şekilde müdahale etmek bu düzene zarar verecektir. Trajik vizyon Amerikan Devrimi’nde ve Amerikan Anayasası’nın biçimlenmesinde de etkili olmuştur. Ütopycacı vizyon ise belirgin biçimde Fransız Devrimi’nde ve sonrasında Rus ve Çin Devrimi’nde vücut bulmuştur.²⁰⁵

Britanya Aydınlanması düşünürlerinin yönetim teorileri daha önceki tecrübeleri ve yöneticileriyle karşılaştırmalı olarak gelişmiştir.²⁰⁶ Bunun neticesinde İngilizler 1688 Şanlı Devrimi’ni gerçekleştirmiş ve “devrim”in amaçlandığı üzere “eski ideal olan düzene” dönüşü sağlanmıştır. Amerikan Aydınlanması düşünürleri de benzer biçimde İngiliz siyaset felsefesinde miras aldıkları teamüller üzerine anayasaya dayalı federal bir cumhuriyet kurmayı başarmışlardır. Ancak Fransız örneğinde yönetim üzerine tecrübe edilmiş pratikler, temayüller ve “kaideler”e gereken önem verilmemiştir. Bu da Fransız Devrimi’nin başarısız bir devrim olmasının en önemli sebeplerinden biridir.²⁰⁷ Mesela, Fransız olmasına rağmen görüşleriyle Fransız Aydınlanma’sından ayrılan Alexis de

²⁰⁴ Pinker, Steven, *The Blank Slate: The Modern Denail of Human Nature*, New York: Viking, 2002, ss. 151-162.

²⁰⁵ Arnhart, Larry, Friedric Hayek’s Darwinian Conservatism, Liberalism, Conservatism, And Hayek’s Idea Of Spontaneous Order, ed. Louis Hunt, Peter McNamara, Pelgrave Macmillan, October 2007, U.S.A., s.130.

²⁰⁶ 1649’da tecrübe edilen Common Wealth ve Cromwell’in diktatörlüğü, II. Charles ile tecrübe edilen “Restorasyon Dönemi”, II. James’in iktidarı döneminde tecrübe edilen mutlak monarşi ve son olarak Orange’lı William ve Mary iktidarı ile tecrübe edilen “Anayasal Monarşi”.

²⁰⁷ Arendt’in de belirttiğı gibi: “...[D]evrimler, gelenek ve göreneklere ya da evvel zamanın ruhuna bulaşmamış yeni bir otorite tesis etmeyi amaçladıkları için, eski, sorunu eşsiz bir kesinlikle görünür kılmaktan başka bir şey yapmadılar. Bu sorun ise, kendi başına hukuk ya da iktidar sorunu değıldi, daha ziyade yürürlükteki mevzuata geçerlilik bahsedecek olan hukukun kaynağı ve iktidara meşruluk kazandıracak olan iktidarın kaynağı sorunuydu.” Arendt, Hannah, a.g.e., s. 213.

Tocqueville “Amerika’daki insanlar demokrasi fikrine ve de duygusuna sahipler; Avrupa’da ise biz hala devrim tutkusu ve kanaati içindeyiz” derken bu farklılıkları vurgulamaya çalışmıştır.²⁰⁸ Tocqueville liberalizmin değerlerine bağlı olmasına rağmen

demokrasiye de temkinli yaklaşan bir düşünürdür. Onun demokrasi “korkusu”nu tetikleyen en önemli faktörlerden biri Fransa’da devrimcilerin miras aldıkları merkezî yapıyı (belki de kaçınılmaz şekilde) sürdürmüş olmalarıdır.²⁰⁹ Tocqueville

aynı şekilde Fransa’daki devrimcilerin soyut teorilere bağlılığından da rahatsızlık duymakta, bu bağlılığın devrimin başarısızlığının nedenlerinden biri olduğunu düşünmektedir.²¹⁰

Fransız Aydınlanması düşünürleri ve Fransız Devrimi’ni gerçekleştirenler pratikten ziyade teoriye vurgularıyla ön plana çıkmışlardır. Bu teorik olana yönelik ve pratikten yoksunluk ya da pratiği dikkate almama Fransız Aydınlanması düşünürlerinin (mesela ansiklopedistlerin) rasyonaliteye inançlarından ileri gelir. “Genellikle, *Philosophes*’ların devrim öngörmedikleri ya da istemedikleri, aydınlanmamış ayaktakımı ile vuku bulacak değişimden

aydınlanmış bir monarkla gerçekleşecek değişimi tercih ettikleri ileri sürülür.”²¹¹ Ancak

Fransız Aydınlanması düşünürleri Fransız Devrimi gibi radikal ve teröre sebebiyet veren bir devrimi istememiş olsalar bile, Fransız Devrimi’ni gerçekleştirenlerin büyük ölçüde *philosophes*’in ya da Fransız Aydınlanma düşünürlerinin fikirlerinden ilham aldığı söylenebilir. Fransız Aydınlanması’nın kolektif ürünü olan fikirler Fransız Devrimi’nde yankısını bulmuştur. Bu fikirlerden belki de Devrim’e miras kalan en önemli şey, kilisenin otoritesine karşıtlıktır. Fransız Aydınlanması düşünürlerine göre Akıl artık

“meşru otorite”nin tek kaynağıdır.²¹² Eski rejimde ise iktidar meşruiyetini Tanrı’dan

almaktadır. Modern çağda ise iktidar artık meşruiyetini Tanrı’ya, Kilise’ye değil, Akıl’a ve Halk’a borçludur. Dolayısıyla Tanrı’ya, dine ve Kiliseye ihtiyaç yoktur. Fransa’da eski mutlakîyetçi yapı devrimcilerin düzeninde karşılığını bulmuştur. Devrim “halk” ile siyasi iktidar arasındaki “ara kurumlar”ı kaldırarak, Kilise’yi lağvederek merkezi ve despotik bir otorite ve iktidar düzeni meydana getirmiştir. Elbette Fransız Devrimi’nin eski rejimin

²⁰⁸ A.g.e., s.299.

²⁰⁹ Castoriadis, Cornelius, *Dünyaya, İnsana ve Topluma Dair*, çev. Hülya Tufan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.48.

²¹⁰ Nisbet, *Muhafazakarlık: Düş ve Gerçek*, çev. Mehmet Fatih Serenli-Kudret Bülbül, Kadim Yayınları, Ankara, 2007, s. 57.

²¹¹ Himmelfarb, Gertrude, A.g.e., s.181.

²¹² A.g.e., s.182, 168.

tüm kurumlarında ve sosyal yapıda yaptığı köktenci değişimin bedeli sancılı olmuştur.²¹³ Diğer yandan bir başka görüŖe göre de Fransız Devrimi getirdiği yenilikler kontekstinde abartılmış bir fenomendir.²¹⁴ Fakat biz bu çalışmada Devrim'in Fransa'da antik rejimi yıkıp tesis ettiği yeni rejimin problemlerini detaylı olarak ele alamayacağız. Bir sonraki kısımda Fransız Aydınlanma dűřüncesi ile Fransız Devrimi arasındaki ilişkiye odaklanmaya çalışacağız.

²¹³ “Fransız Devrimi geleneğe, tarihsel sürekliliğe, mevcut ahlaki imgelemin içeriğini oluşturan unsurlara referansta bulunmaksızın, evrensel bir akıl, evrensel bir insan hakları vb. gibi tarih-üstü, rasyonel kurgusal ideallerden hareket etmekte, meşruluğunu burada kurmaktadır. Dolayısıyla kendisini sınırlayacak standartları yütürmekte ve Burke'ün nezdinde mmedeniyetin bütün kazanımlarını yok edebilecek bir noktaya savrulmaktadır.” Burke'ün Fransız Devrimi'yle ggerekleştirilen köktenci değişimlere tepkisi “Jakobenizm”e tepkidir. Burke bu kontekstte Fransız Devrimi'ni bir ulusun değil bütün bir medeniyetin sorunu olarak görür. Duman, Fatih, a.g.e., s.279.,

²¹⁴ Alexis de Tocqueville'e göre: “Devrim ne kadar köktenci davranmış oluşsa olsun, yine de genelde varsayıldığından çok daha az yenilik getirmiştir. Tocqueville, Alexis de, *Eski Rejim ve Devrim*, ev. Turhan Ilgaz, Imge Kitabevi, Ankara, 2004, s.72.

2.3.Fransız Aydınlanması: Modern Paganizmin Yükselişi²¹⁵ ve Terör

“Fransız Devrimi’ni özgürlük için son derece yıkıcı yapan en derin şey onun eşitlik teorisiydi.”

Lord Acton

“Sen kendini bil, inceden inceye araştırmayı Tanrı’ya emanet etme, Araştırmanın insanoğluna yakışır konusu insandadır.”²¹⁶
Alexander Pope

Aydınlanma ilkin “güneşi batmayan imparatorluk”ta başlamış olsa da, Fransa’da bambaşka bir ruh kazanmıştır; “radikal”, “soyut”, “jakoben” bir ruh. Hiç kuşkusuz bu düşünce sisteminin ruhu Fransız’dır:

İngiliz örnekleriyle harekete geçmiş olsa da, Fransız Aydınlanması tam ulusal bir fenomendir, tıpkı onun izindeki devrimin ulusal bir fenomen olması gibi. Voltaire, Bousset’den ya da Corneille’den daha az Fransız değildir. Aynı şey, biraz sınırlı da olsa, d’Alembert, Diderot, Montesquieu, Helvetius için de geçerlidir. Bu üç kültür ulusunun Aydınlanma’daki payı şöyledir: Aydınlanma temelini İngiltere’ye, derinleşmesini Almanya’ya, söylemini ve itici gücünü Fransa’ya borçludur.²¹⁷

Aydınlanma söylemini belki de en vurucu hale getiren vak’a Fransız Devrimi’dir. Peki Fransız Aydınlanma düşüncesi olmasaydı, Fransız Devrimi yine de gerçekleşir miydi?²¹⁸ Bu soruya kesin bir şekilde cevap vermek zordur, fakat yine de bize göre Aydınlanma düşüncesi ile devrim arasında sıkı bir ilişki vardır. Toplum fikirleri belirler ve fikirler de toplumsal olaylara yön verir. Fransa örneğinde toplum ve şartlar Aydınlanma düşüncesini belirlemiş ve aynı şekilde Aydınlanma felsefesi de siyasi, ekonomik, dini, kültürel idealleriyle Devrim’e rehberlik etmiştir: “Eşitlik,” “kardeşlik,” “özgürlük,” cumhuriyet, serbest ticaret, “otoriteden bağımsız” düşünce vb.

²¹⁵ Bu başlığı Peter Gay’in *Enlightenment: The Rise of Modern Paganism* adlı eserinden ilhamla kullandık. Aydınlanma’nın modern paganizmin yükselişi olarak yorumlanması ve tartışmalar için aynı zamanda bakınız, Outram, Dorinda, *Aydınlanma*, çev. Sevdâ Çalışkan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007, ss. 136-153.

²¹⁶ Bierstedt, Robert, “18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce”, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, Ed. Tom Bottomore, Robert Nisbet, Yayına Haz., Mete Tunçay, Aydın Uğur, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2014, s.26.

²¹⁷ Ewald, Oskar, *Fransız Aydınlanma Felsefesi*, çev. Gürsel Ayaç, DoğuBatı Yayınları, 2010, Ankara, ss.18-19.

²¹⁸ Outram, Dorinda, *Aydınlanma*, çev. Sevdâ Çalışkan, Hamit Çalışkan, Dost Kitabevi, Ankara, 2007, ss. 154-155.

Hem Fransız Aydınlanması, hem de Fransız Devrimi ulusal fenomenler olarak anılsalar da etkisini tüm Kıta Avrupası'nda hissettirmeyi başarmıştır. Britanya Aydınlanması ve 1688 Şanlı Devrim etkileri bakımından Fransız Aydınlanması ve Fransız Devrimi'ne nazaran sadece kendi ülkesiyle sınırlı bir etkiye sahiptir. Fransız Aydınlanması'nın ve devrimci düşüncesinin Kıta Avrupa'sındaki etkisinin bu kadar baskın olmasının sebebi şüphesiz Fransız Devrimi'nin radikal ve kitlesel bir devrim olmasıdır.

Aynı şekilde Fransız Aydınlanması'nın Akıl'a vurgusu ve bütün bilginin Akıl yoluyla elde edilebileceği düşüncesi “evrensel doğrular” ve evrensel bir insan doğası paradigmasını doğurmuştur. Bu evrensellik iddiası Fransız Aydınlanması ve ondan etkilenen Fransız Devrimi'nin etkisinin İngiliz Şanlı Devrimi'ne ya da Amerikan Devrimi'ne nazaran daha yoğun olmasının bir başka sebebi olarak gösterilebilir.²¹⁹ Fransız Aydınlanma düşüncesi köktenci ve jakoben niteliktedir. Bu özelliği kuşkusuz Fransız Devrimi'ne de sirayet etmiştir. Ancak burada vurgulayacağımız kısmıyla sadece ve yalnızca Aydınlanma düşüncesinin devrime yol açtığını ileri sürmek aşırı bir iddia olabilir. Fakat yine de Fransız Aydınlanma düşünürleri, fikirlerinde toptan devrimci eğilimler sergilememiş olsalar bile Fransız Devrimi sekülerist, cumhuriyetçi ve devrimci niteliklerini büyük ölçüde Fransız Aydınlanması'na borçludur.

“Aydınlanma düşüncesinin hakkını kimse veremez ve bu konuda hiçbir özet yeterli olamaz. Ancak belki şu dört önerme, dönemin havasını diğerlerinden daha iyi kavrayabilir. Bir kere, doğa-üstünün doğalla, dinin bilimle, tanrısal buyruğun doğa yasasıyla ve din adamlarının filozoflarla yer değiştirmesi söz konusuydu. İkinci olarak, sosyal, siyasal ve hatta dinsel bütün sorunların çözümünde bir araç olarak deneyin rehberliğindeki aklın yüceltilmesi gerekiyordu. Üçüncüsü, insanın ve toplumun mükemmelleştirilebileceğine ve dolayısıyla insan soyunun gelişmesine inanılıyordu. Ve son olarak, Fransız Devrimi'nde kanla talep edilen, özellikle yönetimin baskı ve kötülüklerinden uzak tutulma hakkı olmak üzere, insanın haklarına ilişkin insancıl ve insancılaştırıcı saygı söz konusuydu.”²²⁰

Fransız Aydınlanması'na bağlı bir Fransız Devrimi okuması yapabilmek için Aydınlanma düşünürlerinin devrimci ya da devrimle ilgili düşüncelerine başvurmak gerekir. Fakat burada parantez açarak vurgulamamız gereken husus Fransız Aydınlanması düşünürlerinin hepsinin Fransa'da bir devrim arzusu içinde olmadıklarıdır. Örneğin d'Alembert devrimden ziyade aşamalı ve sakin bir ilerlemeyi

²¹⁹ Erdoğan, Mustafa, *Aydınlanma, Modernlik ve Liberalizm*, Orion Yayınevi, Ankara, 2006, ss. 21-22.

²²⁰ Bierstedt, Robert, “18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce”, a.g.e., s. 23.

savunmuştur.²²¹ Yine benzer şekilde Voltaire de Fransız Devrimi kontekstinde devrimci değildir. Voltaire daha ziyade İngiltere’dekine benzer bir devrim fikrini savunmuştur.²²² Fakat yine de Fransız Devrimi ile Aydınlanma ilişkisi kontekstinde Voltaire’i devrimci düşünme biçiminden ayrı tutamayız. Zira Voltaire’in dayanak noktalarından biri, Aydınlanma’nın diğer temsilcilerinde ve Fransız Devrimi örneğinde karşılaştığımız “hümanizm”²²³ dir. Ona göre özgürlük, mutlak anlamda düşünce özgürlüğünde temellenmektedir. Voltaire’in düşünce özgürlüğüne bu vurgusu ve Fransız Aydınlanması’na katkıları, Fransız Devrimi’ni hazırlayan fikri temeller arasında gösterilebilir. Voltaire’in özgürlükten kastı elbette Akıl’a verdiği önemle birlikte Hıristiyanlıkta da dile getirilmiş olan ve döneminin İngiltere’inde hâlihazırda gerçekleşmiş bulunan kanun önünde eşitlik.²²⁴ Fransız Devrimi’nin kanun önünde eşitlik fikrini Voltaire’den aldığını söyleyebiliriz. Fakat Devrim’in fikri temellerinde adı sıklıkla zikredilse de Voltaire’i bütünüyle devrimci olarak okumak hatalı olacaktır. Mesela Voltaire’i Fransız Aydınlanması’nın diğer büyük düşünürlerinden Rousseau’dan ayıran temel şey Rousseau’nun mevcut olanı eleştirdiği ve tartışmaya açtığı yerde Voltaire’in mevcut değerler üzerinden hareketle bir “özgürlük” ve Aydınlanma düşüncesi ortaya koymasındır.²²⁵ Fransız Aydınlanma düşüncesinin bir diğer önemli düşünürü Diderot’dur. “Önce theizme inanmakla başlamış, şüpheci deizmden geçmiş, buradan naturalizme atlamış, sonunda materyalizme çok yaklaşan bir pantheizme varmıştır. Bu dağınık düşünce felsefe için de pek orijinal değil; Fransız Aydınlanması yeni düşüncelerinden hemen hiçbirini Diderot’ya borçlu değildir. Bununla birlikte o dönemin en önemli düşünürüdür. Çünkü durup dinlenme bilmeyen gelişmesinde, çevresindeki dağınık düşünceleri biraraya toplamış, bunları en güzel, en etkili bir biçimde dile getirmiştir. Diderot, 18. Yüzyıl devrimci ruhunun doruğudur denilebilir.”²²⁶

Fransız Aydınlanması genel hatlarıyla materyalizm, deizm, sekülerizm, radikalizme dayanmaktadır. Britanya Aydınlanması ve Amerikan Aydınlanması ise

²²¹ Ewald, Oskar, *Fransız Aydınlanma Felsefesi*, çev. Gürsel Aytaç, DoğuBatı Yayınları, 2010, Ankara, s.98.

²²² a.g.e., s. 76. Fransız Aydınlanma düşünürleri aynı zamanda devrim fikrinden endişe duymuşlardır. Duman, a.g.e., ss.513-514.

²²³ İnsanı evrenin merkezine yerleştiren düşünce akımı; bir başka deyişle “insancılık” ya da “insan-merkezilik”.

²²⁴ Ewald, Oscar, a.g.e., s.76.

²²⁵ a.g.e., s.77.

²²⁶ Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008, ss. 317-318.

yukarıda da belirttiğimiz üzere sekülerist, devrimci, materyalist ve “cumhuriyetçi”²²⁷ değildir. Britanya Aydınlanma düşünürleri için “cömertlik,” “şevkat,” “sempati” vb. “erdem”ler akıldan çok daha önemli ve işlevseldir. Fransız Aydınlanması düşünürleri ise (özellikle d’Holbach, Helvetius, Condorcet vb.) bu erdemlerin önemini yok sayarak Akıl’ı yüceltmişlerdir.²²⁸ Onlara göre “insanın aklını kullanamaması, aklın

kendisindeki bir eksiklikten değil, *tabula rasa*’nın içeriğinin gelenek, önyargı, hurafe, din, otorite vb. tarafından kötü doldurulmuş olmasından” kaynaklanır.²²⁹ Fransız

Devrimi’nin ya da devrimcilerin sosyal ve siyasal kurumları köktenci bir biçimde değişime uğratma eğilimini bu fikirlere borçlu olduğunu söyleyebiliriz. Zira Fransız Aydınlanması düşünürleri insan doğasının kusursuzluğuna vurgu yaparlar ve tam da bu nedenle insanın kusurlarını bir biçimde dışsal dünyaya mal etmek durumundadırlar. Bunu da gelenek ve din eleştirilerinde temellendirirler. Diğer yandan Britanya Aydınlanması düşünürleri akılı reddetmemekle birlikte, Fransız Aydınlanması düşünürlerinin kurduğu denklemi tersine çevirmişlerdir. Buna göre akıl ancak ve ancak gelenek, önyargı, hurafe, ahlak kuralları ve din ile uyumlu bir biçimde ele alındığında değerli bir nitelik kazanacaktır. Onlara göre, akıl hiçbir zaman asli öneme sahip değildir ve gelenek ve önyargıya rağmen iş göremez.²³⁰ Fransız Aydınlanması ile Britanya

Aydınlanması’nı birbirinden ayıran temel unsur olan akıl, Britanya Aydınlanması’nda insan doğasının sınırlılığıyla açıklanırken Fransız Aydınlanması’nda insan ve akıl kusursuz ve asli bir role sahiptir. Burada Fransız Aydınlanması’nın Akıl’a vurgusu, aynı zamanda din eleştirisinde temellenir. Fransız Aydınlanması insanın Tanrı ya da Tanrısal irade karşısındaki “acizliği”nden ve sınırlılığından son derece rahatsızdır. Bu durum Fransız Aydınlanması’nın din eleştirisini kaçınılmaz kılar. Fransız Aydınlanması’nın bu din karşıtı tutumu Fransız Devrimi esnasında kendisini fazlasıyla göstermiştir. Fransız Devrimi’nin kilise karşıtı tutumunda Fransız Aydınlanma geleneğinde dine karşı en radikal tutuma sahip düşünürlerden biri olan Diderot’nun fikirleri etkili olmuştur. Diderot’nun theizmle başlayan Hıristiyanlık eleştirisi öncelikle “Tanrı kendisine inananların düşündükleri gibi ise Tanrı’nın olmaması daha iyi olurdu” ifadesinde

²²⁷ İngiliz ve Amerikan Aydınlanması’nda cumhuriyetçi fikirler karşımıza çıksa da, bu cumhuriyetçilik Fransız örneğinde olduğu gibi bir dogma ya dönüşmemiştir ve özellikle Britanya geleneği için “cumhuriyetçi” şeklinde bir genelleme yapılamaz.

²²⁸ Himmelfarb, A.g.e., s. 171.

²²⁹ Duman, Fatih, A.g.e., s. 63.

²³⁰ A.g.e. s.134.

kendisini bulmuştur. Diderot'nun daha sonraki fikirleri daha ziyade “materyalizme yakın bir pantheizm”e yaklaşmış ve o, “Tanrı”yı “Doğa” ile ikame etmeyi tercih etmiştir. Diderot'nun fikirleri bu kontekstte kilisenin otoritesinin sarsılmasında önemli bir role sahiptir.²³¹

Fransız Aydınlanması iki temel yorum üzerinden değerlendirilebilir. Bu yorumlardan birincisine göre Fransız Aydınlanması bütünlüklü bir “din karşıtlığı” çerçevesinde şekillendiği iddia edilemese de, dini kurumlara ve onların işleyişine tepki üzerinden biçimlenmiş bir Aydınlanma’dır. İkinci yoruma göre ise Fransız Aydınlanması eski rejime ve bilhassa eski rejimin siyasal yapısına yönelik eleştirilerin ürünüdür.²³²

Elbette bu iki yorumdan yalnızca birisiyle Fransız Aydınlanma felsefesini açıklamaya çalışmak yetersiz olacaktır. Zira Fransız Aydınlanma düşünürlerinin fikirleri hem siyasal hem de dini kurumların yıkılıp, yeniden şekillendirildiği Fransız Devrimi'nin entelektüel zeminini teşkil etmektedir. Dini kurumlar ve kilisenin varlığına karşı gelişen tepkiyi yine iki aşamalı olarak açıklayabiliriz. Bunlardan birincisi şüphesiz Fransız Aydınlanması'nın temelinde yer alan Akıl'ın üstünlüğüdür. Akıl'a vurgu, aklın yerine aşkın olanı koyan ve akli yetersiz gören dine karşı doğal bir tepkiyi beraberinde getirmiştir. İkinci boyutu ise siyasal olarak eski rejimin temel dayanağının Tanrı olmasıdır. Siyasal sistemde değişikliğe gidebilmek ancak ve ancak eski siyasal sistemi destekleyen dini kurumlardan kurtulduğu takdirde mümkün olacaktır. Aydınlanma bir reddettiği dinin yerine Akıl'ı koymuştur. Macit Gökberk'in de ifade ettiği gibi:

“Aydınlanma'nın başta gelen din anlayışı “*akıl dini*”dir, “*doğal din*”dir. Bu da, mezhep ayrılıklarının üstünde kalmak, mezheplerin üstünde ve dışında bir din doğrusu aramak yoludur. Akıl dinini oluşturan, elbette, yalnız bu motif değil; onu asıl Aydınlanma'nın genel dünya görüşü içinde anlamak gerekir. “Akıl dini”, akılla bulunmuş olan, aklın yattığı ve benimsediği din demektir. “Doğal din” de bu demektir: Her türlü dış form ve gelenekten (*tarihten*) bağımsız olarak insanın *doğasında* yerleşik inançlardan kurulmuş olan bir din. 18. Yüzyılda “tarihi olan” ile “doğal olan” arasındaki karşıtlık, bir değerlendirme ölçüsü olmak bakımından, çok karakteristiktir: “Tarihi olan” çoğu zaman yapma, bozulmuş, akla aykırı sayılır; “doğal olan” ise, nerede ve ne zaman olursa olsun, her insanın özünde bulunan, akla uygun şeydir.”²³³

Ancak şu da unutulmamalıdır ki Fransız Aydınlanma düşünürleri siyasi ve dini konularda farklı görüşlere sahiplerdir. Örneğin siyasal sistemler mevzu bahis olduğunda

²³¹ Gökberk, Macit, A.g.e., ss. 317-318, 324.

²³² Çiğdem, Ahmet, *Aydınlanma Düşüncesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s.36.

²³³ Gökberk, Macit, A.g.e., s 321.

Voltaire kraliyet yanlısı, Montesquieu Parlamentarist ve Rousseau ise Cumhuriyetçi görüşlere sahiptir.²³⁴ Fakat Fransız Aydınlanma düşünürlerinin genel hatlarıyla materyalizm, natüralizm ve deizmde²³⁵ buluştuğunu ileri sürmek mümkündür (Ancak ortak fikirleri olmakla birlikte Diderot'nun din konusundaki fikirleri diğer Aydınlanma düşünürlerine nazaran daha radikaldir).²³⁶

Fransız Aydınlanması'nda materyalizm neredeyse tüm Aydınlanma düşünürlerinin etrafında bir şekilde toplandığı bir fikirdir. Genel hatlarıyla Aydınlanma düşünürleri için materyalizmde aşırı bir entelektüalizm vardır. Holbach'a göre her türden mutluluk ve ilerleme ancak "Aydınlanma" ile mümkündür. Fransız Aydınlanması Holbach'ın ana eseri olan *Doğanın Sistemi* metnini "materyalizmin İncil"i olarak görür.²³⁷ Holbach'a göre madde biriciktir ve madde yalnızca maddeye etki edebilir. Bu maddeci anlayışa göre insan sadece makinedir. Dolayısıyla ruhun olmadığı yerde yalnızca Aydınlanma ile ilerleme mümkündür. Sadece "maddesel tözün olduğu yerde ne özgürlükten ne de ölümsüzlükten söz edilebilir."²³⁸ Ve Condorcet insanın mükemmelleşmesi konusunda şunları söyler:

"Üstlenmiş bulunduğum çalışmanın amacı budur ve sonucu da, akla ve gerçeklere başvurarak doğanın insan yeteneklerinin mükemmelleşmesine hiçbir sınır koymamış olduğunu, insanın mükemmelleşmesinin gerçekten sonsuz olduğunu ve bu mükemmelleşmesinin gelişmesinin onu durdurmak isteyecek herhangi bir güçten bağımsız olarak süreceğini ve bunun sınırının, doğanın bizi üzerine yerleştirdiği dünyanın ömründen başka bir şey olmadığını göstermektedir."²³⁹

Hem "mekanik insan" anlayışının hem de insanın mükemmelleştirilebileceğine inancın Fransız Devrimi'ne ilham verdiği kuşku götürmez. Devrimciler kendilerini, halihazırda "makine" olarak gördükleri toplumu ve insanı (biçimlendirilebilir bir şey olarak gördükleri "insan doğası"nı) mükemmelleştirmeye adanmışlardır. Dolayısıyla bütün ılımlı düşünürlere ya da düşüncelerine rağmen Fransız Aydınlanma felsefesi Fransız Devrimi'nin kaynağı olarak görülebilir.

²³⁴ A.g.e., ss.36-37.

²³⁵ Aydınlanma filozoflarından büyük bir kısmı dini tamamıyla ortadan kaldırmanın vereceği zararın farkındaydı. Bunun yerine Tanrı'nın varlığını reddetmemeyi yani deizmi savunmuşlardır. Ewald, Oskar, *Fransız Aydınlanma Felsefesi*, çev. Gürsel Aytaç, DoğuBatı Yayınları, 2010, Ankara, s.74. Diderot hayatının ilerleyen dönemlerinde ateizmi, Tanrı kavramından daha yıkıcı bulduğunu ifade etmiştir. Onun ateşli bir din karşıtı olduğunu ileri sürmek yanlış olacaktır. Zira Diderot aynı zamanda şöyle der: "İnsan ya Tanrı'nın ya da doğanın yarattığı gibidir, Tanrı'yla doğa ise hiçbir zaman kötülük yapmazlar." Çiğdem, Ahmet, A.g.e., s.40.

²³⁶ Ewald, Oskar, A.g.e., s. 82.

²³⁷ A.g.e., s.149.

²³⁸ A.g.e., s. 153.

²³⁹ Bierstedt, Robert, "18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce", A.g.e., s. 42.

Hem Aydınlanma düşüncesine hem de Devrim'e damga vuran belki de en önemli düşünür Rousseau'dur. Çünkü Rousseau'nun "Genel İrade", "Toplum Sözleşmesi" ve "Sivil Din" doktrini yaratılmak istenen toplumda jakobenlere son derece elverişli görünmüştür:

"Rousseau'nun herkesin itiraz etmeden itaat etmesini öğrettiği 'genel irade' nosyonu tamamıyla mutlak monark karakterine sahiptir'... Rousseau, çürümüş hurafeler ve önyargılar temizlendiğinde ve uygun ortam yaratıldığında, gerçek rasyonel insani varlık nasıl doğmuş ise, rasyonel toplum da öyle doğacak ve egemen olacak, diye düşünüyordu. Birey için geçerli olan şey, insanların iradeleriyle çıkarlarının etkileşiminin şekillendirdiği naturel/doğal komünite/cemaat için de geçerlidir; çünkü ona göre naturel cemaat bir zamanlar vardı; ancak eşitsizlik ve özel çıkarlardan kaynaklanan sosyal hastalıklar onu kirletmişti. Toplumu suni ve zararlı sosyal sınıf, din, lonca bağlarından ve diğer 'kısmi ilişki' formlarından kurtarın; işte o zaman naturel cemaate/topluma yeniden kavuşulacak, halkın gerçek iradesi durumundaki genel iradenin ortaya çıkacağı dekor yaratılmış olacaktır. Rousseau, bize, çok iyi bilinen bir pasajda, Genel İrade'nin, 'her zaman doğru olduğu[nu] ama ona rehberlik eden kararların her zaman aydınlanmış olmadığı[nı]' söyler. Bu yüzden halka hem bir bütün hem de tekil bireyler olarak geleneksel kurumların önyargı yüklü etkilerinden korunmak ezeli ve ebedi bir zorunluluktur."²⁴⁰

"Genel İrade" halkın iradesidir, ancak ironik şekilde son derece despotiktir. Çünkü neredeyse mutlak monarşide olduğundan daha fazla sorgusuz itaati gerektirir ve özgürlüğe pranga vurur. Devrimci "Genel İrade" doktriniyle karşımıza çıkan Rousseau aslında kendi döneminin Marx'ı olarak değerlendirilebilir.

"Rousseau nasıl insanların kurumların parçalayıcı, yozlaştırıcı etkisinden kurtulmalarını sağlayabilecek araç olarak genel iradenin tesisini görmüşse, Marx da sosyalizmin tesisini öyle görmüştür. Her iki durumda da psikolojik açıdan gerekli olan şey insan doğasının, derin varlığının restore edilmesidir; çünkü dini, ekonomik ve politik kurumlar bu derin varlığı ondan almışlar, yok etmişlerdir."²⁴¹

"Toplum Sözleşmesi"ni muhafazakarlığın kurucusu Edmund Burke'ten farklı olarak "yapay" ve "soyut" bir sözleşme olarak gören²⁴² Rousseau'nun

²⁴⁰ Nisbet, Robert, *Sosyolojik Düşünce Geleneği*, çev. Yusuf Kaplan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 231; ss. 370-371.

²⁴¹ a.g.e., s. 393. Rousseau ile Marx karşılaştırması konusunda ayrıca bakınız, a.g.e., ss. 391-392.

²⁴² Rousseau'nun "Toplum Sözleşmesi"si soyut ve yapay bir sözleşmedir, çünkü insanın "doğa durumu" ya da primitif durumundan yola çıkarak tasarlanmış bir "sözleşme"dir. Oysa Burke halk ile siyasi iktidar arasındaki ya da toplumdaki insanlar arasındaki "sözleşme"yi şöyle anlar: "Toplum hakikaten bir sözleşmedir. Yapılan tali öneme sahip sözleşmeler, salt arzi menfaatler uğruna, istenildiği zaman feshedilebilir; ancak devlet, geçici ve ufak bir menfaat uğruna yararlanılabilecek ve tarafların zevki uğruna ortadan kaldırılacak bir biber, kahve, pamuklu bez ya da tütün ticareti ya da buna benzer ehemmiyetsiz bir alışverişte gördüğümüz bir nevi ortalık anlaşması şeklinde düşünülmemelidir. Devlete,

Genel İrade doktrini Fransız Devrimi'nde nasıl kullanışlı hale geldiyse "Sivil Din" anlayışı da aynı içtenlikle benimsenmiştir.²⁴³ O, "egemen sosyal ödevler için gerekli olan nasları da kapsayan, 'tam anlamıyla sivil bir din' kurmayı savunmuş ve bu Sivil Din'e, naslara iman etmeyenlerin sürgünle ve hatta ölümle cezalandırılmaları gerektiğini ileri sürmüştür."²⁴⁴

Buradan yola çıkarak şunları ileri sürebiliriz: Fransa'da devrimciler bütün kurumları, gelenekleri, düzeni yıkarak "soyut" ve "yapay" bir "sözleşme" ile yeni bir toplum ve insan yaratabileceklerine inanmışlardır. Onların "halkın iradesi" dedikleri de aslında yapay bir iradedir. Çünkü bu irade Fransız Devrimi sürecinde devrimi ve ülkeyi en çok temsil ettiklerini düşünen "jakobenlerin iradesi" olarak karşımıza çıkar. "Sorgusuz itaat" gerektiren, "mutlak monarşi"yi mumla aratan düzeni temsil eden jakobenlerin iradesi.²⁴⁵ Jakobenlerin ya da devrimcilerin bu "yeni düzen"inde yıkılan bütün "kutsal"ların ve "din"in yerine "Akıl Din"i ("Sivil Din") geçmiştir.

Britanya, Amerikan ve Fransız Aydınlanması'na ilişkin bu genel değerlendirmelerden sonra, bu ülkelerde gerçekleşen devrimler arasındaki genel farklılıkları değerlendirmeye geçebiliriz.

ayrı bir saygıyla yaklaşmak gerekir; zira devlet, geçici ve fani bir mahiyete sahip genel itibarıyla hayvani varoluşa hizmet eden şeylerde karşılaşıcağımız bir ortaklık değildir. Devlet, bilimde ortaklıktır; sanatta ortaklıktır; her erdemde ve topyekun mükemmeliyette görülen bir ortaklıktır. Çoğu nesilde, söz konusu ortaklığın nereye varacağı bilinemediğinden, bu ortaklık, yaşayanlar arasındaki bir ortaklık olduğu kadar, yaşayanlarla ölümler ve henüz doğmamışlar arasındaki bir ortaklıktır aynı zamanda. Her bir devletin yaptığı sözleşme, alttakilerle üsttekileri birbirine bağlayan, görünen dünya ile görünmeyen dünyayı irtibatlandıran, karşı gelinemez bir yeminle tasdik edilen sabit bir anlaşmaya göre, tüm maddi ve manevi yapıları, olmaları gereken yerde sapsağlam birarada tutan ebedi bir toplumun o yüce ve kadim sözleşmesinde yer alan bir hüküm niteliğini taşımaktadır.

²⁴³ Nisbet, Robert, *Muhafazakarlık: Düş ve Gerçek*, çev. Kudret Bülbül ve Mehmet Fatih Serenli, Kadim Yayınları, Ankara, 2007, s. 133.

²⁴⁴ Arnhart, Larry, *Siyasi Düşünce Tarihi/Plato'dan Rawls'a*, s.299.

²⁴⁵ Furet, François, *Devrimin Yorumu: Fransız Devrimi'ne Üç Yaklaşım Biçimi*, çev. Ahmet Kuyaş, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2013, s. 77, 87.

3. 17.YÜZYILIN GÜN BATIMINDAN 19.YÜZYILIN ŞAFAĞINA 1688, 1776 VE 1789

Elinizdeki metnin bu bölümü 1688 İngiliz Şanlı Devrimi, Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve Amerikan Devrimi ile Fransız Devrimi arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri ortaya koymayı deniyor. Fransız Devrimi’ni “burjuva devrimi,”²⁴⁶ “eşitlik”, “kardeşlik”, “özgürlük mücadelesi” olarak okuyan başat “sol” tarih geleneğinin temel iddialarından biri İngiliz Devrimi’nin ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı’nın Fransız Devrimi’ne ilham kaynağı olduğu yönündedir.

Bu iddianın haklı tarafları yok değildir, ancak burada bu devrimler arasında temel birtakım farklılıkların olduğu gerçeği de yok sayılamaz. İngiltere tarihinde Şanlı Devrim öncesinde gerçekleşen ve kralın idamıyla (1649) sonuçlanan 1640’lı yılların İç Savaşı da aynı şekilde bazı tarihçilere göre Fransız Devrimi’nin hazırlayıcısı niteliktedir.²⁴⁷ Ancak birinci bölümde de 1640’lı yıllarda vuku bulan İç Savaş ve 1649 İngiliz Devrimi’nin hem siyasi hem de entelektüel temelleri açısından Fransız Devrimi’nden farklı olduğunu ortaya koymayı denedik. Yine burada da Steven Pincus’un tanımlamasıyla ilk “modern devrim” sayılan 1688 Şanlı Devrimi ile sonrasında gerçekleşen “modern devrim”ler (Amerikan Devrimi ve Fransız Devrimi) arasındaki farklılıklar ve benzerlikler gösterilmeye çalışılacaktır.

²⁴⁶ Fransız Devrimi’nin “burjuva devrimi” olarak yorumlanamayacağı konusunda bakınız, Furet, François, *Devrimin Yorumu: Fransız Devrimi’ne Üç Yaklaşım Biçimi*, çev. Ahmet Kuyaş, DoğuBatı Yayınları, Ankara, 2009, s. 46, 134, 178-184.

²⁴⁷Hill, Christopher, *1640 İngiliz Devrimi*, Kaynak Yayınları, 2005, İstanbul, s.13.

3.1. 1688 İngiliz Şanlı Devrimi

On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda yaşamış birçok Britanyalı için 1688-89 Devrimi²⁴⁸ kesinlikle “muzaffer”/”şanlı”²⁴⁹ bir devrimdir. 1688 Şanlı Devrimi, İngilizlerin siyasi çalkantılar ve bir İç Savaş yaşadığı 1640’lı yılların devreden buhranlarına çözüm getirmesi hasebiyle hem İngiliz tarihi hem de dünya tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir. Devrim II. James’in²⁵⁰ Katolikliğe dayanan mutlakiyetçi ve otokratik bir yönetim kurmasını engellemiş, hukukun üstünlüğünü ve parlamenter yönetimin devamlılığını ve gelişmesini mümkün hale getirmiştir. Bu bakış açısı en hakim şekilde liberal bir “Whig”²⁵¹ olan İngiliz tarihçi Lord Macaulay’in metinlerinde yerini bulur. Lord Macaulay’in perspektifinden Şanlı Devrim gelecek yüzyıl boyunca düzenlenmiş her iyi ve liberal kanunun tohumunu atmıştır. Bugün de Macaulay’in Şanlı Devrim’e dair “Whig” ya da liberal yorumu sosyal bilimcilerde geçerliliğini koruyor.

Macaulay’e göre Devrim İngiltere’ye istikrarlı ve legal bir özgürlük vererek güçlü bir devlet olmanın yolunu hazırlamıştır. Benzer biçimde 1688 Şanlı Devrim’i ile

²⁴⁸ 1688 Şanlı Devrim’i aynı zamanda “1688-89 Devrimi” olarak adlandırmamızın nedeni 1688’de II. James’in tahttan indirilmesi, 1689’da ise monarşi-parlamento dengesinin kurulması ve Orange’lı William ve Mary’nin kral ve kraliçe ilan edilmesidir. Tarihçiler 1689 yılına “Haklar Beyannamesi” yürürlüğe konduğu için özel önem atfeder. Bakınız, Swisher, Clarice, *The Glorious Revolution*, Lucent Books, California, 1996, ss.72-73, 77.

²⁴⁹ Orijinal adı *The Glorious Revolution* olan İngiliz Şanlı Devrimi muhtelif kaynaklarda *Muzaffer Devrim* olarak da geçmektedir. Biz burada “glorious” kelimesinin tam karşılığı olan şanlı kelimesini kullanmayı doğru bulduk.

²⁵⁰ “II. James (1633-1701) İngiltere, İskoçya ve İrlanda kralıdır. Birleşik Krallığın son Katolik hükümdarıdır. İktidarı döneminde, dini inancı ve uygulamaları nedeniyle halkın büyük bir kısmının tepkisini çekmiştir. 11 Aralık 1688’de İngiltere Parlamentosu, II. James’i halkın tepkisini ve düşüncelerini dikkate alması için uyarmıştır. Fakat kral tavrını değiştirmeyince 11 Nisan 1689’da parlamento tarafından görevinden azledilmiştir. Yerine kendisi gibi Katolik olan oğlu James Francis Edward yerine Protestan kızı Mary ve kocası II. William geçirilmiştir. Mary ve William 1689’dan itibaren ülkeyi beraber yönetmeye başlamıştır. İrlanda’da sürgünde bulunan James, tahtı geri almak için girişimde bulduysa da, kendisine bağlı güçlerin William kuvvetleri tarafından 1690’da Boyne Savaşında yenilmesi üzerine Fransa’ya geri dönmek zorunda kalmıştır. Geri kalan ömrünü dostu ve aynı zamanda kuzeni olan XIV. Louis’in koruması altında sürdürmüştür. II. James, tahtta kaldığı süre boyunca mutlak iktidar sahibi olmaya ve kendi Katolik inancına serbestlik tanınmasına çalışmıştır. Bu çabaları İngiltere Parlamentosu ve halkın önemli bir kısmı tarafından tepki görmüştür. Parlamento, diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, yükselen mutlakiyetçi akımın İngiliz Kilisesi yasal üstünlüğünü yitirmesine ve geleneksel İngiliz özgürlükçülüğüne tehdit oluşturabileceğini görmüştür. Bu gerilim, İngiliz Parlamentosu ile taht arasında üç yıl sürecek bir mücadelenin yaşanmasına neden olmuştur. Sonuç olarak kral azledilip, İngiliz Haklar Beyannamesi kabul edilmiş ve tahta Hannover Hanedanı geçmiştir.(ç.n.)” Burke, Edmund, *Fransa’daki Devrim Üzerine Düşünceler*, çev. Okan Arslan, Kadim Yayınları, Ankara, 2016, ss. 46-47.

²⁵¹ İlk olarak söylemini İngiliz İç Savaşı sırasında kazanan İngiliz Parlamentosu’ndaki siyasi partilerden birisidir. Whigizm, Whigler ilk liberallerdir.

tesis edilen anayasal değerler İngiltere’yi Fransa’yı ve Avrupa’yı kasıp kavuran kanlı bir devrimden korumuştur.²⁵² Şanlı Devrim’in Türkiye’de entelektüeller tarafından çok fazla bahsinin geçmiyor oluşu da Türkiye Cumhuriyetini kuran entelektüel, bürokrat ve askerlerin Fransız Aydınlanması’nı ve Fransız Devrimi’ni benimsemiş olmasına bağlanabilir. Bu bölümde de ortaya konulacağı üzere paradigmatik 1688 Şanlı Devrim’i ilkelerini “geleneğe” bağlılık kontekstinde geliştirmiştir. Geleneğe vurgu şüphesiz İngiltere’nin kendi devriminin ilkelerini diğer ülkelere ihraç etmesinin (Amerikan kolonileri bunun dışında tutulmalıdır) önüne geçmiştir.

1649 Devrimi ve 1688 Şanlı Devrim’ini Whigler politik birer devrim olarak okurken, günümüz kontekstinde Sosyalistler bu devrimleri sosyal devrimler olarak okuma eğilimindedir. Fakat bu ayırım sorunludur. Çünkü son tahlilde bütün devrimler sosyaldir. Her devrim devamlılık/süreklilik amacı taşır. Burada devrimlerin “başarılı” ya da “başarısız”²⁵³ olduklarını söyleyebilmek için devrimler arasında mukayeseye gitmenin yanı sıra devamlılıklarını da tartışmak gerekir.

Şanlı Devrim’i anlayabilmek için onu hazırlayan şartları da göz önünde bulundurmak gerekir. Şanlı Devrim’in şartlarını hazırlayan olaylar serisinin uzun vadede 1640’lı yılların İngiliz İç Savaşı ve 1649 yılında gerçekleşen İngiliz Devrimi olduğunu söyleyebiliriz.

İngiliz Devrimi’nde (1649) I. Charles ve bakanları, o zamana kadar onlara itaat eden uyrukları tarafından devrilmiştir; monarşi, yerini Cumhuriyete (Commonwealth) bırakmıştır.²⁵⁴ I. Charles’ın idamı ile gerçekleşen 1649 Devrim’i Theda Skocpol’e göre “burjuva devrimi”dir.²⁵⁵ Burada "devrim"in tanımına yönelik bir ayırma gitmek gerekmektedir. Devrimi tekil bir tanım üzerinden değerlendirmek bizi, meydana gelmiş devrimler üzerinden bir iyi devrim-kötü devrim ayırımına götürecektir. Bunun yanında tekil bir devrim tanımı oluşturmaksızın yapacağımız ayırmda muhakkak devrimin dönemin şartlarında kullanıldığı anlamlarına başvurmamız gerekecektir.

²⁵²Macaulay, Thomas, Babington, *The History of England*, Penguin Books, 1987, London, s. 13.

²⁵³ “Başarılı devrim”-“başarısız devrim” ya da “iyi devrim”-“kötü devrim” ayırımının problemli olduğunu söyleyebiliriz; çünkü bu tür bir ayırım “devrim” fikrini meşrulaştırmaya hizmet eder; halbuki “devrim” daima yıkım ve şiddetle beraberinde getirdiği için “başarılı devrim” veya “iyi devrim” tanımlaması yapılamayacağı ileri sürülebilir.

²⁵⁴ Güngör, Celaleddin, “Devrim Üzerine”, Muhafazakar Düşünce Dergisi, Sayı:11, Kış 2007, s.76.

²⁵⁵ Theda Skocpol’e göre 1649 İngiliz Devrimi kapitalist çıkar ilişkileri temellerinde gerçekleşmiş bir devrimdir. Yine Theda Skocpol 1649 Devrimi’nin Fransız Devrimi gibi halk tabanlı bir devrim olmadığını iddia eder. Skocpol, Theda, *Devletler ve Toplumsal Devrimler: Fransa, Rusya ve Çin’in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, çev. S. Erdem Türközü, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, ss. 272-273.

İngiltere’de istikrarlı ve legal bir özgürlük sağlayan Devrim’i gerçekleştirenler sadece kendi özgürlüklerini korumayı hedeflemiş, diğer devletlere Şanlı Devrim ile kazanılan özgürlükleri dayatma çabası içinde olmamışlardır. Fakat Devrim’in mirası elbette sadece İngiltere ile sınırlı kalmayacaktır. Amerikan Devrimi’nin temel dinamiklerini ve Amerikan Anayasası’nı okuyan birisi Şanlı Devrim’in ve Devrim’in en büyük savunucusu, liberalizmin kurucu babalarından John Locke’un izlerini ve etkisini görecektir.²⁵⁶

İngiltere’de gerçekleşen Şanlı Devrim’in liberal ve muhafazakar tezlerle okunması son derece anlamlıdır. Çünkü Şanlı Devrim hem monarkın sınırlandırılması ve geleneksel hakların geri kazanılması anlamında liberal, hem de ılımlı (kurumlarına zarar vermemesi, mülkiyet haklarını koruması ve dine saldırmaması anlamında) “muhafazakar bir devrim”²⁵⁷ olarak görülebilir.

Fakat başka yorumcular 1688 Şanlı Devrim’ini Parlamento’nun tahta karşı gücünü yeniden tesis etmek üzere Orange’lı William’ı davet ettiği bir darbe olarak yorumlar.²⁵⁸ Aynı şekilde sol cenahtan birçok düşünür veya tarihçi genel olarak Şanlı Devrim’i bir devrim olarak okumak konusunda çekingendir. Fransız Devrimi’ni ilk ya da en “değerli” devrim olarak gören sol tarih, Şanlı Devrim’i bir işgal, legal kralı tahtından eden bir saray darbesi (dynastic coup) olarak okurken gerçek “İngiliz Devrimi”nin 1640-60 yıllarında gerçekleştiğini ileri sürer.²⁵⁹ Fakat bu argümanlar devrimin sürekliliği ve devrimci gelenek hususunda boşluklar yaratır ve İngiliz geleneklerinin “devrim”deki rolünü iskalar veya görmez. Zira 1649 İngiliz Devrimi restorasyon sürecine girilmesini savunan bütün İngilizler için ders alınması gereken kısa bir fetret dönemi olarak açıklanmaktadır. Şanlı Devrim “şanını” İngilizlerin geleneklerine olan bağlılıklarından ve geçmiş tecrübelerine dayanarak adım atmalarından almıştır diyebiliriz. Solun Şanlı Devrim’i bir “devrim” olarak kabul

²⁵⁶ Miller, John, *The Glorious Revolution*, Logman, New York, 1997, s. ix.

²⁵⁷ Muhafazakarlık aslında devrim fikrine karşı çıkar. Bu nedenle “muhafazakar devrim” ifadesi problemli gibi görünebilir. Ancak İngiltere’nin “liberal muhafazakar” sayılabilecek devlet adamları ve yurttaşları 1688’i devrim olarak görmüştür. Burada “muhafazakar devrim” ifadesini geleneksel düzene dönüşü sağlaması hasebiyle 1688 Şanlı Devrim’i için kullanmayı uygun gördük.

²⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ferguson, Niall, *Uygurluk: Batı ve Ötekiler*, çev.Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, 129-130.

²⁵⁹ Orange’lı William’ın İngiltere’ye büyük bir ordu ile gelerek Kral II. James’e tahttan el çektirmesi birçok tarihçi tarafından “işgal” (*invasion*) olarak nitelendirilir. 1688 Şanlı Devrim’inin bir istila ve “saray” darbesi olduğuna ilişkin detaylı bilgi için bakınız; Harris, Tim, *Revolution: The Great Crisis of The British Monarchy 1685-1720*, Penguin Books, London, 2007.

etmiyor oluşunu da, Fransız Devrimi ve sonrasında gerçekleşen devrimleri nasıl tanımlayacağı konusunda yaşadığı endişeye yorabiliriz.

1688 Şanlı Devrim'i daha önceki bölümde bahsettiğimiz 1649 Devrimi'nden bütünüyle bağımsız bir olay olarak değerlendirilemez. 1688 Şanlı Devrim'i şüphesiz 1660 senesinde başlayan restorasyon sürecinin sancılarında doğmuştur. 1660 senesinde Kral II. Charles'ın parlamento tarafından tahta davet edilmesini takip eden yıllar 1640'lı yılları şekillendiren "İç Savaş", "diktatörlük", "mutlakiyetçilik" vb. kavramların tekrar tartışmaya açılmasının arzulanmadığı, hatta korkulduğu yıllardır. Hiç kimse parlamento ve kralın yeniden karşı karşıya gelmesini arzulamaz. 1660'lı yıllarda İngiltere'nin Kral II. Charles'tan beklentileri bu kontekste fazladır. Parlamento, ülkeyi "iç savaş" ve isyanlardan koruyacağı, selefinden daha duyarlı, "etkili" ve sınırlı bir monark ile

yönetimin restorasyonunu arzulamaktadır.²⁶⁰ Ancak II. Charles'ın Hollanda'ya karşı Fransa'yı desteklemek üzere Parlamento'dan gizli olarak Fransız Kralı XIV. Louis ile

yaptığı Dover Anlaşması²⁶¹ Parlamento'yu restorasyon süreci konusunda hayal kırıklığına uğratmıştır. İngiltere Katolikleşme tehlikesi ile karşı karşıya gelmiştir. Ancak Fransa'nın Hollanda'da başarısız olması, İngiltere'de Katoliklerin devlet bünyesinden tasfiye edilmesini sağlayan Test Yasası'nın (*Test Act*)²⁶² II. Charles tarafından kabul edilmesini sağlamıştır. Bu, İngiltere'nin 1640'lı yılların İç Savaş sürecinden ve 1649 Devrimi'nden sonra başına gelen en olumlu gelişmedir.

Ancak II. Charles'ın erkek kardeşi ve o zamanın York Dükü James'in Katolikliğe geçmesi ve yine Katolik bir frankofon Modena'lı Mary ile evlenmesi kısa vadede Parlamento'nun endişelerini arttıran bir gelişmedir. Zira Katolik bir kralın göreve gelmesi Parlamento'daki Whig (Liberal) gruplar için kabul edilemez bir olaydır. İngiliz siyasi geleneği bir Katolik'in tahta çıkmasını yasaklamış, ancak bu yasak II.

²⁶⁰ Miller, John, A.g.e., s. 1.

²⁶¹ Dover Antlaşması Kral II. Charles'ın Fransa Kralı XIV. Louis'ye uygun bir zamanda 200.000£ ödemesini, Roma Katolik Kilisesi'ne bağlanmasını ve İngiltere'nin Katolikliğe dönüştürülmesi için bir Fransız ordusu ihraç edip bu orduyu desteklemesi maddelerini içeren bir antlaşmadır. Fransa'nın Hollanda'yı işgalinin Orange'lı William tarafından geri püskürtülmesi Fransa'nın İngiltere üzerinde otorite kurmasını engelledi ve Orange'lı William'ın İngiltere için sembolik önemini artırdı. Roper, Hugh

Trevor, *From Counter Reformation to Glorious Revolution*, Pimlico, 1993, London, ss. 237-238.

²⁶² Test Yasaları Kral II. Charles ve II. James'in hüküm sürdükleri yıllarda, ilki Parlamento tarafından Katoliklerin makam sahibi olmalarını engellemek üzere çıkarılan, ikincisi ise II. James tarafından Katoliklerin makam sahibi olmalarının önünü açmak üzere çıkarılan yasalardır. Detaylı bilgi için bkz. Roper, Hugh Trevor, a.g.e., s. 238 ve *Parliament And The Glorious Revolution 1688-1988*, (By Authority of The Lord Chancellor And The Speaker of The House of Commons), HMSO Books, U.K., 1998, s. 5.

Charles'ın iktidarı döneminde bir türlü yasalaşamamıştır.²⁶³ II. James'in kardeşi II. Charles'tan sonra tahta çıkması ve "ilahi hak" olarak mutlak otoritesini sağlamlaştırmaya yönelik politikaları Parlamento'nun bir kez daha bir monarka karşı güç kaybetmesine sebep olmuştur.

II. James'in mutlak otoritesini tesis politikalarının başında Parlamento'daki Whig'ler tarafından desteklenen ve kral II. Charles'ın oğlu olan Monmouth Dükü James'i ihanet ile suçlayıp idam ettirmesi gelmektedir. Monmouth Dükü, II. James'in Anglikan Kilisesi'ni Katolikleştirme politikası neticesinde dışlanan Protestan'ların davasını temsil eden bir isimdir. Bir bakıma II. James'in iktidarına karşı muhalefet eden tüm İngiliz ulusunu temsil eden Monmouth Dükü'nün idamı hâlihazırda kralcı, muhafazakar Tory'lerin desteğini kazanmış olan II. James'in elini kuvvetlendirmiştir.²⁶⁴

Monmouth Dükü'nün idamı Whig tarihçiler tarafından hala "Kanlı Hüküm" (*Bloody Assize*) olarak anılır.²⁶⁵

II. James'in hükümranlığı boyunca Whig'ler sadece halkın en yoksul olanları tarafından desteklenen bir parti halini almıştır. Tory'leri ise en zengin yurttaşlar desteklemektedir. Ancak bu tablo çok uzun zaman geçmeden II. James'in mutlakiyetçi ve Katolisizmi İngiltere'de etkin hale getirme politikaları neticesinde Whig'ler ve Tory'lerin ittifakına evrilecektir. İngiltere 1640'lı yıllarda yaşadığı İç Şavaş'ı henüz unutmamıştır ve yeni bir İç Savaş daha yaşamamak için oldukça titiz davranmaktadır. İngiliz Marxist tarihçi Christopher Hill'e göre 1688-89 yıllarında bir toplumsal kargaşa yaşanmaksızın "kansız" bir devrimin gerçekleşmesinin nedeni Orange'lı William'ın

beraberinde profesyonel bir ordu getirmesidir.²⁶⁶ Bu görüşün haklılık payı vardır. William'ın profesyonel ordusu olmasaydı, İngiltere'de vuku bulacak bir kargaşa, 1649'dan sonra ortaya çıkan, ancak Cromwell'in bastırıldığı radikal grupları tekrar harekete geçirebilirdi. "Kansız devrim"nin bir diğer nedeni Whig'ler ve Tory'lerin Orange'lı William'ı tahta davet etmesidir. Böylece 1688 Şanlı Devrim'i İngiltere'de hem mutlak monarşinin hem de bir radikal bir cumhuriyet fikrinin sonunu getirmiştir.

263 A.g.e., s.5-6.; Richards, Michael D., *Dünya Tarihinde Devrimler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, s.22, 23.
264 Kishlansky, Mark, *A Monarchy Transformed Britain: 1603-1714*, Penguin Books, 1996, England, ss. 270-

265 Macaulay, Thomas, Babington, *The History of England*, Penguin Books, 1987, London, s. 107.

Monmouth Dükü'nün idamı ve İngiltere tarihi açısından önemine dair detaylı bilgi için bkz. A.g.e., ss.107-114.

266 Hill, Christopher, *İngiliz Devrimler Çağı: Demokratik Devrimden Sanayi Devrimine 1530-1780*, Kaynak Yayınları, 2015, İstanbul, s.178.

II. James'in dini hoşgörü politikası ülke genelinde Katoliklerin sadece dini özgürlük kazanmasıyla sınırlı kalmamıştır. James'in Kral'ın en yakın destekçisi Tory'lerin desteğini hiçe sayarak Katoliklerin Parlamento'ya da girmelerine izin veren yasalar çıkarması Tory'lerin II. James'e karşı tutumlarında değişikliğe gitmelerine sebep olmuştur. Ancak İngiltere içinde muhaliflerden oluşan bir birlik ile II. James'e karşı çıkmak mümkün değildir. Zira II. James'in kendisi bir Katoliktir ve İrlanda ordusu bu Katolik kralın hizmetindedir. II. James'e karşı İngiltere içinden girilecek bir muhalefetin hem bir "iç savaş"a sebebiyet vereceğini düşünen hem de Monmouth ayaklanmasının sonuçlarını hatırlayan muhalifler İngiltere dışından profesyonel bir kuvvete ihtiyaç duymuştur.²⁶⁷ Bu olumsuz tablo II. James'in Protestan kızı Mary'nin kocası Orange'lı William'ın Tory ve Whig'lerden oluşan Parlamento tarafından İngiltere'ye davet edilmesiyle ve kral II. James'in ülkeyi terk etmesiyle sonuçlanan kansız 1688 Şanlı Devrim'inin gerçekleşmesini sağlamıştır.

İngiltere'de gerçekleşen 1688 Şanlı Devrim'i şüphesiz sadece bir Whig – Tory ittifakının sonucu değildir. 1688 Şanlı Devrim'ini bugün bile önemli kılan şey "kansız", bir "iç savaş"a sebebiyet vermeyen ve tüm ulusun konsensüsünün ürünü olmasıdır. Örneğin, İngiltere'de Şanlı Devrim'e tanıklık eden birisi şunları söylemiştir:

"İmparatorluğun tüm tarihi boyunca, 1688 İngiltere'sinde olduğu gibi, Whig'lerin, Tory'lerin, prenslerin, piskoposların, soyluların, ruhban sınıfının, halkın ve muvazaf ordunun aynı düşüncede olduğu böylesi bir kansız Devrim örneği olup olmadığını çok merak ediyorum. Tüm İngiltere'yi tek bir düşüncede birleşmiş görmek, çok özel bir zamanda yaşadığımız anlamına gelmektedir."²⁶⁸

1688-89 Muzaffer Devrimi üç partinin/grubun ya da en azından üç politik ve ideolojik grubun ittifakı ile gerçekleşmiştir. Devrimin motivasyon gücünü sağlayan Whig'ler; gerekli parlamento çoğunluğunu sağlayan Tory'ler; ve devrimin felsefesini sağlayan radikaller. Whigler olmadan devrim gerekli enerjiye sahip olamaz, Tory'ler olmadan ileriye taşınmaz ve radikaller olmaksızın devam eden felsefi bir söylemden mahrum kalırdı. Bu üç grup, Kral II. James'e karşı birleşmiş ve birlikteliklerini II. James'in soyundan gelen Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı bir varisin tahta geçmesi endişesi nedeniyle sürdürmüşlerdir. Ve bu işbirliği elbette farklılıklarını zaman zaman

²⁶⁷ Miller, John, *The Glorious Revolution*, Longman, 1997, New York, ss. 10-11.

²⁶⁸ Colley, Cibber, *An Apology for the Life of Colley Cibber*, London, 1925, c. I, s. 35. İktibas eden: Speck, W. A., "1688: Siyasal Bir Devrim", *Bati'da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991*, der. David Parker, 2003, Ankara, s. 88.

ortaya çıkartarak karşıtlığa hoş bir hava katmıştır. Bu hava devrimin yorumlanmasına ve onun önemine büyük katkıda bulunmuştur.²⁶⁹

Devrim, Hanover hanedanlığının tahta geçmesi ile güvenlik altına alındığı 1715 yılından sonra, Whig'lerin devrimi haline gelmiştir. Elbette Whig'lerin Tory'lerden ve Radikal'lerden de aldığı fikirlerle Şanlı Devrim senelik kutlamalar, *London Revolution Society* (Londra Devrim Cemiyeti), *Constitutional Society* (Anayasa Cemiyeti) ve *The Society for the Defence of the Bill of Rights* (Haklar Beyannamesi'ni Müdafaa Cemiyeti)'nin faaliyetleri ile koruma altına alınır. Şanlı Devrim onunla gelen restorasyon (istikrar) dönemi bu ritüeller ve faaliyetler ile muhafaza edilmiştir. Şanlı Devrim'in gerçek devrimci prensipleri 1760'larda Amerikalı Kolonicilerde de karşılığını bulmuş ve bu devrimci prensiplerle Amerikan Devrimi gerçekleşmiştir. Ancak 1789'da Şanlı Devrim'in yüzüncü yıl kutlamaları sırasında daha az saygı duyulur ve hatta korkutucu bir devrim daha patlak vermiştir. Bu Fransız Devrimi'dir hiç kuşkusuz. Jakoben tehdidi 1746 yılında son Stuart Hanedan varisi ortadan kalktığına yok olmuştu, fakat Fransız Devrimi yeni bir Jakoben tehdidi beraberinde getirmiştir. Üstelik tarih bize bu seferki Jakoben tehdidin küresel boyutlarda olacağını gösterecektir.

Fransız Devrimi'nin patlak vermesinden sonra Şanlı Devrim'in prensipleri, antik, organik ve esnek İngiliz anayasası ve anayasal geleneği Fransız Devrimi'nin beraberinde getirdikleriyle tehdit edildiğinde,²⁷⁰ Edmund Burke, Thomas Paine ile Richard Price arasındaki fikri ayrılık da İngiltere'de baş göstermeye başlamıştır. Fransız Devrimi'nin ilk eleştirmeni Burke ile Fransız Devrimi'nin ateşli savunucusu Paine arasında zuhur eden bu fikir çatışması Paine'in İngiltere'deki Şanlı Devrim'i eleştirmesine ve Fransız Devrimi'ni Şanlı Devrim'in devamı ve hatta tamamlayıcısı olarak nitelendirmesine kadar gitmiştir. Buna göre Şanlı Devrim yarım, tamamlanmamış bir devrimdir. Paine, Şanlı Devrimi bir yüz yıl sonra unutulmuş bir devrim olarak görmüştür. Paine'in burada hatalı olduğu kanıtlanabilir. Bir yüzyıl sonra Şanlı Devrim ve beraberinde getirdiği restorasyon süreci unutulmamıştır. Hatta 1888'e gelindiğinde Şanlı Devrim hala İngiltere tarihinde ve geleneklerinde önemini korumaya devam etmiştir. Ünlü Whig İngiliz tarihçi Lord Macaulay İngiliz tarihinin merkezine

²⁶⁹Trevor-Roper, Hugh, *From Counter-Reformation to Glorious Revolution*, Pimlico, 1993, England, s.

²⁷⁰Fransız Devrimi patlak verdiğinde fikirleri önce İngiltere'de yankılanmaya başlamıştır. İngiltere'de 1688 Şanlı Devrim'i ile kurulan anayasal düzen Fransız Devrimi'nin fikirleri ile yeniden tartışmaya açılmıştır diyebiliriz.

Şanlı Devrimi oturtmuşken, Devrim'e ekonomik "ilerleme"nin motor gücü olduğuna yönelik yeni bir önem atfetmişken unutulamaz.²⁷¹

Aynı takdiri İngiliz anayasasını yücelten Fransızların sıfırdan anayasa oluşturma çabalarını kıyasıya eleştiren Burke'te de buluruz. Fransız Devrimi'ne eleştiri getirirken Burke Fransa'nın 'geometrik'²⁷² anayasasına saldırır. Benzer şekilde Macaulay (1839-1841) James Mill (1773-1836)²⁷³ ve Sir James Mackintosh'a (1765-1832)²⁷⁴ mektuplarında İngiliz radikalleri ve faydacıları tarafından önerilen geometrik anayasayı topa tutar. Burada Macaulay ve Burke'ün üzerinde ısrar ettiği siyaset tarzı mantıksal, metafizik değil, tecrübeye dayalı politiklardır. İngiliz Devrimi'nin şanı onun soyut fikirlerinden değil, tam da bu soyut fikirlerin eksikliğinden ileri gelir. Bu da Burke'ün Fransız Devrimi'ne yönelik eleştirilerini Şanlı Devrim kontekstinde geçerli kılar. Fransız Devrimi'ni İngiliz Şanlı Devrimi ile oluşan geleneğin devamı, hatta bu geleneği daha da öteye taşıyan bir niteliğe sahipmiş gibi göstermek yanlış olacaktır. Fransız Devrimi ile az da olsa bağı kurulabilecek 'devrim' olsa olsa İngiltere'de Şanlı Devrim'den önce meydana gelen 1640 yılların İç Savaşı ve 1649 Devrim'idir.²⁷⁵

1688-89 Şanlı Devrimi'ni daha yakından tanımak ve sosyo-politik olaylar örgüsünün tarihsel bir okumasını yapabilmek için Victoria Dönemi tarihçilerinden Thomas Babington Macaulay'in *İngiltere Tarihi (History of England)* metnine başvurmak yeterlidir. Macaulay'in 1688-89 Muzaffer Devrimi'ne dair izahı klasik Whig yorumlarına kaynaklık eder ve onları destekler niteliktedir. Bu klasik Whig yorumları bizi Şanlı Devrim'in temel özelliklerine ve diğer devrimlerle olan farklılıklarına götürecektir.²⁷⁶ İlk 1688-89 Şanlı Devrim'i Fransız Devrimi anlamında "radikal" ve "jakoben" niteliğe sahip değildir. Şanlı Devrim kansız, uzlaşıcı, aristokratik, duyarlı ve makul bir devrimdir. İngilizlerin Şanlı Devrim ile kendi yönetim biçimlerini, kültürlerini ve toplumlarını değiştirme hedefleri hiçbir zaman olmamıştır. Tam aksine

²⁷¹ Macaulay, Thomas Babington, *The History of England*, s.286,287; Duman, Fatih, *Aydınlanma Eleştirisinden Devrim Karşılığına: Edmund Burke*, Liberte Yayınları, Ankara, 2010, ss.320-321.

²⁷² Geometrik anayasa ve akla dayalı yeni düzen fikri Şanlı Devrim'de kendisine hiçbir zaman temel bulmamıştır. Öte yandan Fransız Devrimi "Akıl" a dayalı yeni düzen ve yeni anayasa fikrinde temellenmiştir ve Fransız Devrimi'nin en büyük başarısızlıkları arasındadır. Geometrik anayasa için ayrıca bakınız; Burke, Edmund, *Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler*, çev. Okan Arslan, Kadim Yayınları, Ankara, 2016, s. 85.

²⁷³ İskoç tarihçi, politikacı ve filozof.

²⁷⁴ İskoç hukukçu, liberal devlet adamı ve tarihçi.

²⁷⁵ Roper, Hugh, Trevor, *From Counter-Reformation to Glorious Revolution*, ss.231-234.

²⁷⁶ Macaulay, Thomas Babington, *The History of England*, s.13

Kral II. James'in politikaları bu kontekstte İngilizleri değişim konusunda endişelendirmiştir.²⁷⁷

İkincisi Şanlı Devrim'in Katolik değil, Katolikliğe karşı "Protestan" bir devrim olduğu söylenebilir. II. James İngiliz geleneklerinin dışına taşarak Katolisizmi yeniden İngiltere'de tesis etmeye çalışmıştır. Bu noktada Şanlı Devrim İngiltere'nin Protestan kalacağını ve Kralların bundan sonra hep Protestan olacağını garanti altına almıştır.²⁷⁸

Üçüncüsü 1688-89 Şanlı Devrimi İngilizlerin temelde var olan sıra dışı ulusal karakterini ortaya çıkarmıştır. Avrupa'nın aşırı uçlarda, acımasız mutlakiyetçi krallar ile onlardan daha acımasız cumhuriyetçi yeni rejimler arasında kararsız kaldıkları dönemde İngilizler sınırlı bir monarşiyi ve geleneklere bağlılığı tercih etmişlerdir.²⁷⁹ Tıpkı İngiltere Kilisesi'nin müfrit Roma Katolik Kilisesi ile radikal Protestan tarikatçılığı arasında durduğu hassas nokta gibi, İngiltere'nin yönetim politikası da kadim anayasasını koruyarak makul ve ılımlı kalmıştır. İngilizler aristokrasi ile halk arasında ilişki kurulamaz boşluklara sebebiyet vermediği için kendi hiyerarşik sosyal yapılarına bağlılıklarını sürdürmüşlerdir.²⁸⁰ Ve sosyal yapılara bu bağlılık İngiltere'de Fransız Devrimi benzeri bir devrimin yaşanmasını engellemiştir. Zira hem mutlak monarşi hem de radikal devrim sivil özgürlüğün en büyük düşmanlarıdır.²⁸¹

Şanlı Devrim'den bahsederken devrimi sadece 1649-1689 tarihleri arasında gerçekleşmiş bir takım siyasi olaylar zinciri olarak değil, kültürel, dini ve felsefi boyutlarıyla ele almak gerekir. Aynı şekilde devrimi gerçekleştiren kişilerin anlayışları, fikirleri, amaçları kontekstlerinin ve kendi jenerasyonlarının kümülatif tecrübelerinde temellenir. Bunun yanısıra İngiltere sadece coğrafî bir algı ile bir ada olarak düşünülemez, İngiltere'yi Avrupa'nın bir parçası olarak okumak gerekir. Dışarıda Katolik Avrupa (İspanya, Fransa) ve mezhep bağıyla (Protestanlık) olan Hollanda ve bu ülkeler arası siyasi, dinî ve kültürel mücadeleler ve ilişkiler ağı kuşkusuz İngiliz siyasi, kültürel, dini yapısı üzerinde son derece etkili olmuştur.

²⁷⁷Kral II.James'in Protestanlığı dışlayan mutlakiyetçi politikaları için bakınız, Swisher, Clarice, A.g.e, ss.56-

²⁷⁸ Bu teminat Orange'lı III.William ve Mary'nin tahta geçmesiyle ilan edilen Haklar Beyannamesi'nde yer alır.

²⁷⁹ Pincus, Steve, 1688–The First Modern Revolution, s. 12.

²⁸⁰ Harris, Tim, Revoluton: The Great Crisis of The British Monarchy, 1685-1720, Penguin Books, 2007, ss. 130-

²⁸¹Dalberg-Acton, John, Emerich, Edward, *Essays on Freedom And Power*, The Free Press, November 1949, Glencoe, s.195.

1688 Şanlı Devrim'in bir bakıma II.James'in Katolik olması hasebiyle oluşan dini bir muhalefetten neşet ettiğini söyleyebiliriz. Zira Protestanlığın güvence altına alınması İngilizler için 1649 Püriten Devrim'inden beri hayati bir öneme sahiptir. Protestan olmak İngiliz siyaset geleneği açısından Papa'dan ve Katolik Avrupa'dan bağımsız olmak demektir. Nitekim Katolik Kilisesi'ni ve Katolikleri İngiltere'de ayrıcalıklı hale getirme çabası II.James'e yönelik eleştirilerin başında gelir.²⁸²

İngilizlerin taht için II.James'e tercih ettikleri Orange'lı William'ın özelliği hem Anglikan Kilisesi'ne bağlı bir Protestan hem de II.James'in tek Protestan kızı Mary'nin kocası olmasıdır. Bundan sonraki İngiliz siyasi geleneği de Katolik kralların yönetime gelmesini engelleyecek şekilde teminat altına alınmıştır.²⁸³

Şanlı Devrim'e aristokrasinin, gelişmekte olan ticarî sınıfların, mutlak monarşiyi sınırlamak isteyen grupların birlikteliği ya da harmonisi damgasını vurmuştur. Şanlı Devrim Fransız Devrimi gibi bir “burjuvazi devrimi” (bu iddianın da problematik olduğunu belirtmiştik) ya da “kurucu Akıl”²⁸⁴ devrimi olarak okunamaz. Aynı şekilde günümüz tarih ve devrim anlayışıyla ya da kendi kriterlerimizle yola çıkarak Şanlı Devrim'in bir devrim olmadığını ileri sürmek de haksızlık olacaktır. Fransız Devrimi'ni hazırlayanlar, gerçekleştirenler ve coşkuyla karşılayanlar Devrim'in “Akıl devrimi” olduğunu kabul ediyorlardı.²⁸⁵ Şanlı Devrimi'n failleri de monarşiye sınırlamalar getiren ılımlı bir devrim yaptıklarına inanıyorlardı. Şanlı Devrim'e ilişkin bu açıklamalar ve değerlendirmelerden sonra Amerikan Devrimi'ni ya da Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nı incelemeye başlayabiliriz.

²⁸² Katoliklerin II. James'in iktidarı süresince *Test Acts* (Test Yasaları) ile kazandığı ayrıcalıklar hakkında detaylı bilgi için bakınız; Miller, John, A.g.e., ss. 5-10.

²⁸³ 1714'te tahta geçen Hanover Hanedanlığı'ndan Protestan I.George (1660-1727) Katolik II.James soyundan kişilerin taht taleplerine karşı çıkmış ve Fransa'yla ittifak kurarak isyanlarını şiddetle bastırmıştır. Mary'den sonra yönetimde söz sahibi olan kişilerin ayrıntılı açıklamaları için bkz., Miller, John, A.g.e., ss. 30-31.

²⁸⁴ “Kurucu Akıl” ile siyasi ve sosyal yapıyı “rasyonalizm”in ya da Akıl'ın rehberliğinde yıkmayı ve yeniden inşa etmeyi kastediyoruz. Kurucu akıl için bakınız; Duman, Fâtiḥ, A.g.e., ss.174-175,77.

²⁸⁵ Thomas Paine, Mary Wollstonecraft gibi şahsiyetler, devrimi gerçekleştiren Fransız Devrimi'ni “Akıl Devrimi” olarak değerlendirmiştir. Duman, Fâtiḥ, A.g.e., s. 330.

3.2.1776 Amerikan Devrimi

*“Geçici bir güvenlik için
esas özgürlükten
vazgeçenler
ne özgürlüğü ne de güvenliği
hakederler”*

Benjamin Franklin- 1759

*“Üzerinize ateş
açılmadığı müddetçe ateş
etmeyin, ancak eğer onlar
bir savaş isterlerse, savaşı
burada başlatın.”²⁸⁶*

Yüzbaşı John Parker- 1775

*“Özgürlük, köklerini
salmaya başladığında,
hızlıca serpilip büyüyen bir
bitkidir.”*

Gen. George Washington- 1788

Bu kısımda Şanlı Devrim’i daha iyi anlamak amacıyla Amerikan Devrimi’nin tarihi, siyasal ve sosyal arka planını ele alacağız. Her devrim, kendi karakteristik özelliğini kendinden önceki siyasal olaylardan devraldığı fikirlerle oluşturur.²⁸⁷

Amerikan Devrimi de İngiltere’de meydana gelen Şanlı Devrim’den derin izler taşır. Fakat bu, Amerikan Devrimi’nin özgün olmadığı ya da bütünüyle İngiliz Şanlı Devrimi’ndeki itici güçlerin etkisiyle gerçekleşmiş bir devrim olduğu anlamına gelmez. Amerikan Devrimi’nin temel motivasyonu “özgürlük” fikridir. Bu fikir Amerika’da “Bağımsızlık Savaşı”ndan önce şekillenmiştir. Amerikan Aydınlanması nasıl “özgürlük Aydınlanması” ise Amerikan Devrimi de “özgürlük devrimi” olarak görülebilir.

Amerikalıların kendi davalarında ortaya koyduğu farklılık öncelikle devrim fikriyle değil, özgürlük ve temsil fikriyle yola çıkmalarıdır. Amerika’da özgürlük

²⁸⁶ Yüzbaşı John Parker’ın Nisan 1775’te Britanya’lılar Lexington’a yaklaştığı sırada askerlerine verdiği emir. Allison, Robert J., *Amerikan Devrimi: Kısa Bir Tarihçe*, İletişim Yayınları, 2012, İstanbul, s.49.

²⁸⁷ Daha önceki bölümlerde İngiltere’nin siyasi geleneğinin Amerikan Aydınlanması’nı nasıl şekillendirdiğini ele almıştık.

Devrim'in amacı değildir. Amerika'da devrim, özgürlüğün ve bağımsızlığın kazanılmasıyla da son bulmamıştır. Tam aksine devrim, Amerika'nın bağımsızlığından sonra özgürlük nosyonuna dayanan bir anayasal cumhuriyet fikri ile başlamıştır.²⁸⁸

Devrim'den ve savaştan önce İngiltere'de dönemin hükümeti olan North hükümetinin ve Kral III. George'un Amerika'daki koloniler üzerindeki basiretsiz politikalarının Amerika'da İngiliz hak ve özgürlüklerine dayalı ve bir Aydınlanma düşüncesinin oluşmasına zemin hazırlamış olması bize bu kontekstte ışık tutacaktır. Zira Devrim'in temelinde bu Aydınlanma düşüncesi ve onun fikirleri yatmaktadır. Ancak Amerikan Aydınlanması'nın hiçbir zaman ilk fikri bağımsızlık olmamıştır. İlk İngiltere'den talep edilen haklar Britanya'nın parçası olarak talep edilmiştir. İkinci olarak son çare olarak bağımsızlık fikri Amerikan Devrimi örneğinde tedricidir. Bağımsızlık fikrini önceleyen temel düşünce "temsil hakkı"dır. Aydınlanma ile devrimler arasındaki ilişkiyi tartıştığımız bölümde Amerikan Aydınlanması ile Amerikan Devrimi arasındaki ilişkiyi entelektüel arka planıyla etraflı biçimde ortaya koymaya çalıştık.

Amerikan Aydınlanmasında ve Devrim'inde asli rol oynayan bu özgürlük düşüncesine bağlılığı sadece İngiltere'den kopuş olarak okumak hatalı olacaktır. Zira Amerikan Devrimi örneğinde hem "dış" hem de "iç" özgürlük söz konusudur. Bu Fransa ve İngiltere için geçerli değildir. Amerikan Devrimi'ni şekillendiren bu özgürlüğün temellendiği yer, yine İngiliz fikirleri ve İngiliz hak ve özgürlükleridir. Bu

²⁸⁸ Arendt, Hannah, *Devrim Üzerine*, çev.Onur Eylül Kara, İletişim Yayınları, 2012, İstanbul, s. 186. Burada belirtilmesi gereken husus, Amerikan toplumunun sosyal yapısının Fransız Devrimi öncesi Fransa'sından ve İngiltere'sinden farklı olduğudur. Mesela Amerika'da devrim öncesinde Fransa'dakine benzer bir "sefalet" yaşanmamıştır. Fransızlar bu sefaleti ve özgürlük düşüncesini Amerika'daki gibi bir restorasyon için değil yıkım için kullanmışlardır. "John Adams da, özgür bir cumhuriyet yönetiminin 'Versailles'da kraliyete ait hayvanat bahçesinde bulunan filler, aslanlar, kaplanlar, panterler, kurtlar ve ayılar için olduğu kadar doğa dışı, akla-mantığa ters ve uygulanamaz olduğuna' ikna olmuştu. Yirmi beş yıla yakın bir süre sonra, yani yaşananlar bir dereceye kadar onu haklı çıkardığında ve Jefferson, özgürlüğün her derecesini ellerinde tutan 'Avrupa şehirlerindeki ayak takımı'nın bu özgürlüğü 'bir anda özel veya kamusal her şeyin yıkım ve tahribatına çevirecekleri'ni düşündüğünde, aklında aynı anda hem zenginler hem de yoksullar, yani hem yozlaşma hem de sefalet vardı." Jefferson ve John Adams'tan aktaran Arendt, A.g.e., s. 86. Devrimcilerin talepleri kontekstinde de şunu vurgulamak gerekir: Amerikalıların talep ettikleri özgürlük, Fransa'daki devrimcilerin talep ettiği özgürlükten farklıdır; mesela Amerikalıların özgürlüğü devrimin amacı iken, Fransa'da "özgürlük" nosyonu devrimci terörün aracı haline gelmiştir. A.g.e., s.56. Amerikalıların özgürlük anlayışına metnin içinde daha detaylı şekilde değinilecektir.

hak ve özgürlükler bilhassa 1688 Şanlı Devrim'inin kazanımlarıdır ve Amerikalı koloniciler İngiltere'deki yurttaşların sahip olduğu hak ve özgürlüklere taliptir.²⁸⁹

“[B]u devrim kendi evlatlarını yememişti ve ‘restorasyon’a kolları sıvamış olanlar ile Devrim’i başlatıp sonlandıranlar aynı kişiler olmuştu. Hatta iktidarın oluşumuna dek yaşamış ve yeni düzende görev almışlardı. Restorasyon, yani o *kadim*²⁹⁰ özgürlüklerin geri kazanılması olarak gördükleri şey, bir devrime dönüşmüştü. Britanya Anayasası, İngilizlere özgü haklar ve sömürgeci yönetim şekilleri üzerine geliştirdikleri düşünce ve kuramlar, bir bağımsızlık ilanı ile sonlanmıştı. Oysa devrime yol açan kıpırdanma, devrimci bir kasıt taşııyordu. Öyle ki “koloniler hakkında ilk elden bilgisi herkesten fazla olan Benjamin Franklin, daha sonra bütün içtenliğiyle şunları söyleyebilmişti: ‘Ben hiçbir Sohbet, sarhoş ya da ayık hiç Kimseden, Ayrılma isteğine dair en ufak bir ifade yahut böyle bir Şeyin Amerika’ya üstünlük sağlayacağına dair bir İma işitmemişim.’”²⁹¹

Amerikalılar 1776 senesinden öncesine kadar bir Britanya’dan bağımsız bir “Amerikalılık” bilincine sahip olmamışlardır. Amerikalı oldukları kadar Britanyalı olduklarını kabul etmişlerdir. Amerika’da 1776 öncesinde dilekçeler ve boykotlar aracılığıyla talep ettikleri hak ve özgürlükler de tam da kendilerini Britanyalı olarak görmelerinin sonucudur.²⁹² “Bizler onların zencileri olmayacağız. ...Eski İngiliz ahalisi kadar akıllı olduğumuzu ve dolayısıyla aynı ölçüde özgür olmamız gerektiğini söylüyorum” diyordu John Adams.²⁹³ Ve Samuel Adams ekliyordu: “Temsil olmaksızın vergilendirme yapılamaz.” Bütün bu ifadeler Britanya’nın reddini ya da bir “Amerikalılık” bilincini değil, aksine net bir şekilde “Britanyalı Amerikalı”lık bilincini ortaya koyar.²⁹⁴ Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Amerikalıların İngiltere’ye bağlılıkları fikirlerde, İngiliz Aydınlanmasına bağlılıktır, politikada değil.

Amerikalıların Britanya anayasasına ve İngiliz yönetim tecrübesine bağlılıkları şüphe götürmez bir gerçektir. Nitekim devrimin, daha doğrusu bağımsızlık düşüncesinin ortaya çıkışında ileri sürülen ilk argümanlar yine Amerikalı kolonicilere uygulanan vergilerin ve diğer zorunlulukların Britanya anayasasına aykırı olduğu

289

Bonwick, Colin, “Amerikan Devrimi: 1763-91”, *Batı’da Devrimler ve Devrimci Gelenek*, (der.) David Parker, Dost Yayınları, Ankara, 2000, s.97.

290 İtaliye’ye ait. Arendt’in kadim özgürlüklerden kastı 1689 Haklar Dilekçesi ile teminat altına alınmış Britanyalı hak ve özgürlükleridir. Bu haklar ve özgürlükler bir evrensellik iddiasında değildir.

291 Arendt, A.g.e., s. 56.

292 A.g.e., s.99.

293 Ferguson, Niall, *İmparatorluk: Britanya’nın Modern Dünyayı Biçimlendirışı*, çev.Nurettin Elhhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 104. John Adams, George Washington’ın ilk başkanlığını yaptığı Amerika Birleşik Devletleri’nin ilk başkan yardımcısıdır ve ikinci başkanıdır.

294 A.g.e., s. 104. Amerikan Bağımsızlık Savaşı’nın ve Amerikan Devrimi’nin sebeplerine dair daha farklı ve eleştirel (Amerikalıların aleyhine) bir okuma için ayrıca bkz., A.g.e., ss.98-112; Ferguson, *Uygurluk: Batı ve Ötekiler*, s. 137-

yönündedir. Amerikan Aydınlanmasının temel taşlarından birisi olan “eşitlik” ilkesi yine Amerikan Devrim’i için İngiltere’deki yurttaşlarla aynı, eşit haklara sahip olma arzusunda temellenir.

Ancak Amerika’da gerçekleşen devrim eşitlik fikrinden beslendiği kadar İngiltere’ye karşı verilen bağımsızlık mücadelesinden de beslenmiştir. Amerikan Aydınlanması Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve Amerikan özgürlüğü Aydınlanma’sıdır. Kendi başına Britanya Aydınlanması ya da Fransız Aydınlanması örneğinde olduğu gibi derinlikli bir felsefi boyuta sahip bir Aydınlanma değil, politik yönü ağır basan bir Aydınlanma’dır. Kaldı ki felsefi boyutunun da Britanya Aydınlanması’yla sınırlı olduğu söylenebilir.

Amerika’da devrim/bağımsızlık mücadelesinin fitilini ateşleyen temel problemin ekonomik olduğu sıklıkla ileri sürülmektedir. Bu ekonomi temelli problemlerden kasıt parlamentonun Amerikalı tüccarlar ve koloniler üzerine yüklediği vergi yükümlülüğüdür.²⁹⁵ Ancak burada şunu da atlamamak gerekir: Yaygın olarak Amerikan Devrimi’ni parlamentonun ekonomik yaptırımlarına bir başkaldırı olarak değerlendirmek indirgemeci bir bakış açısıdır. Bu bakış açısına şunu da eklemek gerekir: Amerikalı koloniciler ve tüccarların tepkisini çeken şey aslında verginin kendisi değil, temsil edilmedikleri bir meclisin rızaları dışında Amerikalıları vergilendirmesidir. Zira koloniciler bunu temsil edilmedikleri bir parlamentonun kölesi olma şeklinde gördüklerini tepkilerinde dile getirmişlerdir.²⁹⁶ Buradan da anlaşılacağı üzere Amerika’da meydana gelen bağımsızlık mücadelesi/devrimin sebebi hiçbir zaman tamamıyla ekonomik temelli bir “başkaldırı” olmamıştır. Burada bahsini edeceğimiz temel kaygı temsil ve özgürlük kaygısıdır.²⁹⁷

Amerikan Devrimi’ne yol açan problemlerden biri Britanya İmparatorluğu’nda anayasal temsil sorunudur. Bu temsil sorunu vergilendirmenin meşruiyeti sorununun da kaynağıdır. Amerikalı Whigler İngiltere’nin kolonileri meşru olarak vergilendiremeyeceğini, zira bunu yapması halinde İngiliz anayasasının/temayül

²⁹⁵Parlamento’nun kolonilere yönelik ekonomik girişimleri “Şeker Yasası” ile başlamıştır. Şeker Yasası Amerikalı kolonicilerin aynı zamanda kendi paralarını basmalarını da engelleme girişimini beraberinde getirmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Robert, J., Allison, *Amerikan Devrimi Kısa Bir Tarihçe*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 28-29.

²⁹⁶ Amerikalı kolonilere yönelik vergilendirme politikalarının temsil hakkı ve İngiliz Parlamento’unda koloniler tarafından seçilmiş bir temsilcinin bulunmamasıyla ilişkili olduğu aşikardır. Stark, James, H., *The Loyalists of Massachusetts And the Other Side of American Revolution*, The Salem Press Co. Boston, 1910, s. 34..

²⁹⁷A.g.e., ss. 30-31.

hukukunun “temsil olmaksızın vergilendirme yapılamaz” (*no taxation without representation*) ilkesinin parlamento tarafından ihlal edileceğini ileri sürmüşlerdir.²⁹⁸

Bu meşruiyet probleminin temelinde ise Amerikalılar için “temsil” (“*representation*”)

kelimesinin anlamı yatar.²⁹⁹ Kuşkusuz temsil, Amerikalı koloniciler tarafından sadece vergi konusuyla ilgili ekonomik kaygılar güdülerek kullanılmamıştır. Britanya İmparatorluğu’nun bir parçası olarak koloniler, temsil hakkını, hem politik hem de ekonomik hayatta kendilerini İngiltere’de yaşayan yurttaşlarla eşitleyecek bir şey olarak

görmüşlerdir.³⁰⁰ Burada hukuk ve yasalar önünde eşitlik fikri “yurttaşlık” bilinciyle doğrudan alakalıdır. Zira Amerikalılar Bağımsızlık Savaşı’nın artık resmen başladığı ve geri dönülemeyecek boyutlara ulaştığı olaylardan önce kendilerini İngiltere’den bağımsız bir Amerikalı kimliği ile tanımlamamışlardır. Bununla birlikte Amerika’da bir ulus olarak “Amerikalı” olma bilincinin Bağımsızlık Mücadelesinden sonra ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Onlar başlangıçta, politik olarak kendilerini Britanyalı olarak görmekteydiler.³⁰¹

Fakat elbette “yurttaşlık” kavramı ve bu kavrama bağlı olarak gelişen temsil, hukuk önünde eşitlik fikri tek boyutlu değildir. Bu fikirler, asli sebep olmasa da, İngiltere’nin Amerikalılara uyguladığı vergi politikaları ve ekonomik yaptırımlarla da yakından ilişkilidir ve Amerikan Devrimi’nin sebeplerinin ekonomik ayağını da temsil eder. Bu doğrultuda, Amerikalıların temel talepleri İngiltere’de yaşayan yurttaşlarla eşit koşullarda vergilendirilmektir. İngiltere hükümeti ise Amerikalıların bu taleplerine daha ciddi ekonomik yaptırımlarla karşılık vermiştir.

İngiltere hükümetinin Şeker Yasası ile başlayan ekonomik baskısı bununla son bulmamıştır. İngiliz Hükümeti’nin koloniler üzerindeki denetiminin zayıflamaya başladığı yönündeki endişesi üzerine “Pul Vergisi”ni³⁰² getirmesi Britanya ile

²⁹⁸ Ramsay, David, *The History of The American Revolution In Two Volumes*, Liberty Fund, United States of America, 1990, s. 154.

²⁹⁹ “Temsil” ilkesi Amerikalıların İngiltere Parlamentosu’nda kolonicileri temsil eden delegeler seçme isteklerini karşılamaktadır.

³⁰⁰ Stark, James, H., A.g.e., s. 27.

³⁰¹ Parker, David, “Devrime İlişkin Yaklaşımlar,” *Batı’da Devrimler ve Devrimci Gelenek: 1560-1991*, Der.David Parker, çev. Kemal Inal, Dost Kitabevi, Ankara, 2003, ss. 27-28.

³⁰² Pul Vergisi (*Stamp Act*) İngiltere’nin Yedi Yıl Savaşları’ndan sonra bütçede oluşan büyük açığı kapatmaya yönelik politikasının ürünüdür. Mali kaynak yaratmak ve borçları ödemek için Kral III. George ve Parlamento tarafından kolonilere uygulanan ilk vergi yasasıdır. Pul Vergisi kolonicilerin gazete, evrak, diplomalar ve oyun kartları için vergi ödemesini öngören bir vergidir. Verginin ödendiğini kanıtlamak için kolonici tüccarların kralın mührünün bulunduğu özel bir kağıt kullanmaları gerekmektedir. Kısa vadede Amerikalılar Pul Vergisi yasasının Amerika’da özgürlüğün sonunu getirdiği

Amerikalılar arasındaki temsil hakkı ve vergilendirmenin meşru temelleri sorununu iyice kızıştırmıştır. Burada Pul Vergisi'ne yönelik geliştirilen ilk tepkiler Pul Vergisinin

bir iç vergilendirme olduğu yönündedir; yani aslında koloniler vergilendirilemez.³⁰³

Pul Vergisi'ni hükümetin kolonilere dayatması Amerikan Devrimi'nin ilk isyanının da tetikleyicisidir. Koloniciler tarafından basılan *Marryland Gazette*'de yayınlanan boykot bildirimleri ile tüccarlar Pul Vergisi kaldırılana kadar İngiltere'den ithal edilen ürünlerin satılmasını durduracaklarını bildirdiler. Amerikalılar ilk defa büyük çaplı bir boykota

girişmişlerdi ve bunu Pul Vergisi kaldırılana kadar da sürdürmek niyetindeydiler.³⁰⁴ Bu durum İngiltere hükümetini hem politik hem de mali açıdan daha da zor duruma soktu. Ancak yine de Kral III. George ve Parlamento tarafından temsil hakkının Amerikalılar için önemi anlaşılmış değildi.

Fakat politik düzlemde temsil fikri dönemin İngiltere'sinde toplumsal hayatın bir parçası olarak fazlaca önemi haiz bir şey değildir. İngiltere'de sıradan halkın onda dokuzu Avam Kamarası seçimleri için oy kullanma hakkına sahip olmalarına rağmen oy kullanmamışlardır. Ancak Amerikalı koloniciler [yönetime sadık olanlar (*loyalists*) Büyük Britanya'ya bağlı kalmanın kolonilerin çıkarları açısından daha iyi olduğunu savunsalar da] hem İngiltere'deki hem de Amerika'daki tüm Britanya vatandaşlarının temsil hakkının daha eşitleyici ve geniş kapsamlı bir biçimde reforme edilmesini

istemişlerdir.³⁰⁵ Burada Amerikalı kolonicilerin temsil hakkına vurgusu politikaya aktif katılım istedikleri şeklinde okunmamalıdır. Zira bir hakka sahip olmamak ve sahip olunan hakkı kullanıp kullanmama iradesine sahip olmak başka şeylerdir.

Amerika'yı Amerikan Devrimi'nden önce veya sonra İngiltere'den daha doğrusu Britanya'dan ayrı düşünmek ne Britanyalılar için ne de Amerikalılar için mümkündür. Amerika için çıkartılan yasalara ve vergilere (Şeker Vergisi ve Pul Vergisi bunlardan ilk tepki çekenleriydi) yönelik tepkiler topyekün bir isyan ya da başkaldırı boyutlarında tepkiler

değildir. Bu vergilendirmelere yönelik tepkiler Amerika'nın özerk³⁰⁶ kimliğine

gereğesiyle isyan başlatmışlardır. Detaylı bilgi için bkz. (Ed.) Albert Bushnell Hart, Edward Channing, *American History Leaflets Colonial and Constitutional*, No:21, A. Lovell & Company, New York, 1895.

³⁰³ Stark, James, a.g.e., s. 37.

³⁰⁴ Robert, J., Allison, A.g.e., s.32,34.

³⁰⁵ Stark, James, A.g.e., s. 28.

³⁰⁶ Dış işlerinde Britanya'ya bağlı, iç işlerinde serbest.

dayanarak İngiltere'nin vergileri arttıramayacağı iddiası üzerinde temellenen tepkilerdir.³⁰⁷

Vergiler ve Parlamento'nun kolonilere yönelik politikaları yalnızca Amerika'daki koloniciler tarafından değil, aynı zamanda İngiltere'deki yurttaşların bazıları, hatta parlamento üyeleri tarafından da tepki çekmiştir. Nitekim bu yanlış politikalarda ısrar edilirse Amerika'daki küçük çaplı isyanların kısa vadede büyüyeceği ortadaydı. Pul Vergisine yönelik tepkiler buna verilebilecek örneklerden birisidir. Yine Pul Vergisindeki tepkilerin de esas itibarıyla temsil hakkı temelli olduğunu vurgulamak gerekir. İngiltere

eski başbakanı William Pitt³⁰⁸, Pul Vergisinden “talihsiz”, “gayri adil” ve “baskıcı” bir uygulama olarak söz etmiş, söz konusu yasanın iptal edilmesi çağrısında

bulunmuştur.³⁰⁹ Ayrıca Pitt, Amerikalıların temsil hakkı konusunda da endişelidir, İngiltere'nin üç milyon Amerikalıya temsil hakkı vermemesinin nihai aşamada İngiltere'yi Amerika ile mücadele etmek durumunda bırakacağı öngörüsünde bulunur.³¹⁰

Parlamentonun söz konusu Pul Vergisi yasasını iptal etmesi Amerika'da coşkulu bir zafer olarak kutlanmış, hatta kutlamalar için Kral III. George'un doğum günü bile beklenmiştir.³¹¹

Amerikan Devrim tarihi bize özgürlük ve temsil hakkı taleplerinin her zaman var olduğunu, ancak bu taleplerin bir başkaldırı, isyan şeklinde ortaya konulmadığını gösterir. Amerikalılar için Britanya'ya karşı silahlara sarılmak, savaşı Britanya başlatmadığı müddetçe bir seçenek değildi. Boston'da ayaklanmaların en hararetlendiği dönemde bile Lexington'a yaklaşan Britanya birliklerine rağmen Yüzbaşı John Parker milislerine şöyle demiştir: “Üzerinize ateş açılmadığı müddetçe ateş etmeyin, fakat eğer onlar bir savaş isterlerse, savaşı burada başlatın!”³¹² Benzer şekilde İkinci Kıta Kongresi'nde de Amerikalılar Britanya'ya karşı giriştikleri mücadelenin ilk amacının Britanya'dan ayrılmak olmadığını ortaya koymuşlardır.³¹³

Fakat Britanya'nın Pul Vergisi yasasını geri çekmesi Kral ve Parlamento'nun Amerika üzerindeki kontrol gücünün zayıflaması anlamına gelmiştir. Bu durum daha

³⁰⁷ Bonwick, Colin, A.g.e., s.101-102.

³⁰⁸ Fransız Devrimi'nin en büyük eleştirmenlerinden birisi William Pitt'tir.

³⁰⁹ Robert, J. Allison, A.g.e., s. 35.

³¹⁰ A.g.e., s.35.

³¹¹ A.g.e., s. 35.

³¹² Savas, Theodore P., Dameron, J. David, *The New American Revolution Handbook: Facts and Artwork for Readers of All Ages*, Savas Beatie, New York, 2010, s. 2.

³¹³ A.g.e., s. 5.

sonra Amerikalılar ile Britanya arasındaki gerilimi artıracak Bildirim Yasası'nın (*Declaratory Act*)³¹⁴ Amerikalı koloniciler üzerinde Parlamento'nun kontrol gücüne sahip olduğunu teyit etmek amacıyla çıkarılmasına sebep olmuştur.³¹⁵

Yine de Bildirim Yasası (*Declaratory Act*) Amerika'daki koloniler üzerinde Britanya nüfuzunu teyit etmek üzere geçirilmiş olsa da Amerikalılar tarafından tepki çekmemiştir. Ancak bu yasayı müteakip Parlamento tarafından geçirilen yeni vergi yasaları bütün kolonilerde olmasa da Boston'da bir dizi ayaklanmanın yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Amerikalılar bu vergilere gösterdikleri tepkileri yine ilk etapta şiddet eylemlerine dökmemiş, daha ziyade dilekçeler ve makaleler aracılığıyla dile getirmişlerdir. Fakat süreç ilerledikçe William Pitt'in öngörüsü gerçekleşmeye başlamıştır.

Britanya'nın vergi yasalarını uygulamak üzere mahkemeler kurdurması ve Valilerin yönetimi altındaki bölgelerde bulunan koloni meclislerini kapatması Amerikalıların Britanya'dan gelen malları boykot etmelerine sebep oldu. Britanya'dan gelen malların gemilerle Britanya'ya geri gönderilmesi Amerikalıları da zor durumda bıraksa bile geçirilen vergi yasalarına karşı gösterebilecekleri en barışçıl tepkidir.³¹⁶

Durumun giderek geniş çaplı boykota dönüşme endişesi ile Boston valisinin Britanya askerlerini Boston'a davet etmesi üzerine sivil halktan beş kişinin öldüğü bir çatışma yaşanmıştır. 1770 yılında yaşanan bu olay daha sonra "Boston Katliamı"³¹⁷ olarak anılacaktır. Bütün bu karışıklıklara rağmen İngiltere hükümeti de Amerika'da yaşananları bir çeşit başkaldırı olarak nitelermemiştir. Bunun yerine sivil halka yani yurttaşlara ateş açan Britanya askerlerini yargılamış, askeri birliğin Boston'dan New Jersey'e çekilme kararı alınmış ve uygulanmıştır.

Amerika'da Devrimden önce meydana gelen olaylar dizisinin bir okuması yapıldığında, Amerika'nın ezelden beri Britanya'dan bağımsız olmayı istediği

314 Bildirim Yasası (*Declaratory Act*) Britanya Parlamentosu tarafından Pul Vergisi yasaının iptalini müteakip Britanya'nın Amerika üzerindeki kontrol yetkisini teyit etmek amacıyla çıkartılan yasadır. Bu yasaya başlarda Amerikalı kolonicilerden ciddi bir tepki gelmemiştir.

315 Robert, J., Allison, a.g.e., s.35.

316 Ramsay, David, a.g.e., ss. 78-79.

317 19-20 Ocak 1770 yılında kendilerini "Özgürlüğün Oğulları" diye isimlendiren bir grup ile Britanya askerinin çatışmaya girmesi sonucu beş sivilin ölümüyle sonuçlanan olay. Amerikan tarihine Boston Katliamı olarak geçmiştir. Boston Katliamı, daha sonra Amerikalıların Britanya'ya karşı organize bir silahlı mücadeleye girişmeye başlamalarında büyük bir role sahiptir. Boston Katliamı hakkında detaylı bilgi için bakınız; Kidder, Frederic, *History of The Boston Massacre March 5 1770; Consisting of The Narrative of The Town The Trial of The Soldiers: And A Historical Introduction, Consisting Unpublished Documents of John Adams And Explanatory Notes*, Joel Munsel, New York, 1870.

biçimindeki argümanlar değerini yitirmektedir. Zira Britanya askerleri yargılanırken kendilerine “vatanseverler” diyen iki Amerikalı kolonici Britanya askerlerinin mahkemeye karşı savunmalarını üstlenmiştir.³¹⁸ Kendilerini Britanya’ya bağlı hisseden

Amerikalıların Bağımsızlık Savaşı’nın ve Devrimi’nin itici gücü “özgürlük,” “haklar,” ve “eşitlik” talepleri Britanyalı olmalarından neşet eden taleplerdir. Amerika’daki devrimin (özgürlük mücadelesinin),

“devrim ruhunun ve de Kurucu Babalar’ın incelikli ve hikmetli siyaset kuramlarının Avrupa kıtası üzerinde fark edilebilir bir etki yaratmadığı açık bir gerçektir. Amerikan Devrimi aktörlerinin, yeni cumhuriyetçi yönetimin en büyük buluşları arasında saydıkları şeyin yani güçler ayrılığı kuramının siyasi yapıdaki kullanımının ve işleyişinin, Avrupalı devrimcilerin fikriyatındaki yeri her zaman çok küçük olmuştur.”³¹⁹

Buradan da hareketle Arendt’in de belirttiği gibi Amerikan Devrimi’ni şekillendiren ana unsurlar Fransız Devrimi’nde mevcut olmadığı gibi, sonuçları itibariyle kurulan düzenin de farklı olduğunu ileri sürebiliriz. Fransız Devrimi’ni Amerikan Devrimi üzerinden meşrulaştırma çabası bu kontekstte yanlış olacaktır. Zira Amerikan Aydınlanması da, Fransız Aydınlanması’nın dayandığı temellere dayanmamaktadır. Amerikan Aydınlanması özgürlük temelli ve insani tecrübeye dayanan bir Aydınlanma iken, Fransız Aydınlanması soyut ve matematiksel Akıl’a dayalı ve insan aklını yücelten radikal bir Aydınlanma’dır. Amerikan Devrimi muhtelif birçok sebeple beraber daha çok İngiliz özgürlükleri ve hakları taleplerinde temellenmiştir. İngiliz Devrimi ile Amerikan Devrimi arasındaki yakın bağlantıdan ya da denklikten söz ederken aynı denkliği ya da benzerlikleri Fransız Devrimi ile kurmak mümkün değildir.

Amerikalıların Devrimi basitçe İngiltere’ye bir başkaldırıdan değil, aksine krala bağlılıkları ile ana vatandan uzakta İngiliz haklarına, özgürlüklerine ve aynı zamanda yasalarına da bağlı bir idare inşa etme arzusundan doğmuştur. Amerikan Devrimi’nin temelde hiç var olmamış olan “yeni” bir düzenin inşasını değil, İngiliz geleneklerinin ve yasalarının yeniden yorumlanmasını amaçlamış olması bunu ispatlar niteliktedir. Amerikalılara devrimleri süresince destek vermiş olan İngiliz düşünür ve politikacıları (Fransız Devrimi’nin en keskin eleştirmeni Edmund Burke dahil) yine İngiltere

³¹⁸ Robert, J., Allison, a.g.e., s. 37.

³¹⁹ Arendt, Hannah, A.g.e., s.27.

nezdinde Amerikalı kolonicilerin yerini bize gösterir. Amerikalı koloniciler de bu görüşü paylaşıyorlardı.

Ancak kuşkusuz, Amerikan Devrimi kendi kontekstinde sadece bir bağımsızlık mücadelesi ve yerel etkiye sahip bir devrim olsa dahi Fransız Devrimi'ne etkileri yadsınamazdır. Fransız Devrimi'ni gerçekleştirenler Amerikan Devrimi'nden hareketle eşitlik fikrini benimsemişlerdir. Fakat onların eşitlik anlayışı ve talebi, Fransa'da Akıl ve Terör'ün zaferiyle son bulmuştur.

3.3.Fransız Devrimi: Akıl'ın ve Terörün Zaferi

Özgürlük ahlak olmadan inşa edilemez, tıpkı iman olmadan ahlakın inşa edilemeyeceği gibi.

Alexis de Tocqueville

Bir romanda olduğu gibi devrimde de yaratılması en zor bölüm onu bitirmektir.

Alexis de Tocqueville

İnsanlara eşit şekilde muamele etmek ile onları eşit yapmaya çalışmak arasında dünya kadar fark vardır.

Friedrich von Hayek

*XVI Louis: Bu bir isyan mı?
Rochefoucauld: Hayır, efendim bu bir devrim*

Metnimizin bu kısmındaki amacımız “modern devrim”³²⁰ nosyonuna bugünkü içeriğini tam anlamıyla kazandıran Fransız Devrimi’ni, İngiliz Devrimleri ve Amerikan Devrimi ile temel farklılıklarını gösterecek şekilde ele almaktır. Bu amaçla Fransız Devrimi hakkında mini tespitler yapmak ve bu tezi ilgilendirdiğini düşündüğümüz boyutlarına vurgu yapmaktır. Fransız Devrimi’nin tarihte bir “kırılma noktası”³²¹ olduğu açıkça ortadadır. Ancak tarihi süreçte Fransız Devrimi’ni anlayabilmek için hem ondan önceki devrimlere hem de bir süreç olarak devrimi şekillendiren Aydınlanma filozoflarının fikirlerine başvurmak gerektiğini daha önceki bölümlerde de ortaya koymaya çalıştık. Şüphesiz Fransız Devrimi İngiliz Devrimlerinden ve Amerikan Devrimi’nden etkilenmiştir. Fakat aralarındaki etkileşime rağmen “Devrim” süreci Fransa’da bambaşka biçimde tecrübe edilmiştir.

İlkin daha önceki bölümlerde bahsettiğimiz üzere 1649 Devrimi ve 1688 Şanlı Devrimi halkın devrime fiili katılımıyla gerçekleşmiş devrimler değildir. İngiltere’de tecrübe edilen devrimler sosyal ve ekonomik boyutları olmakla birlikte, daha çok politik

³²⁰ İlerlemeyi ve geçmişten kopuşu temsil etmesi anlamında “modern.” Mesela Arendt’e göre “[d]ünyayı ateşe veren, Amerikan değil, Fransız Devrimi’ydi. Nihayetinde ‘devrim’ sözcüğünün bugün kullandığımız şekli de, Birleşik Devletler dahil her yerdeki tüm yan anlamlarını ve çağrışımlarını Amerika’daki olayların seyrinden ya da Kurucu Babalar’ın eylemlerinden değil, Fransız Devrimi’nin gidişatından almıştır.” Arendt, A.g.e., s. 70.

³²¹ Burada kuşkusuz, tarihin sadece kırılmalardan ya da sadece süreklilikten oluşmadığını da vurgulamamız gerekiyor. Tarihteki “kırılma”lar yalnızca büyük değişiklikler olarak anlaşılabilir; geçmişten kesin kopuşlar yoktur.

devrimler olarak adlandırılabilir. Oysa Fransa’da devrim, “halk” tabanının katılımıyla gerçekleşmiş, toplumun bütün kurumlarına yönelik ya da bütün kurumlarını hedef almış bir devrimdir. Elbette devrimin bir anda toplumsal harekete dönüştüğü ileri sürülemez. Fransız Devrimi’ni şekillendiren tarihsel bir süreç bulunmaktadır. Bu sürecin nerede başlayıp nerede bittiğini teşhis etmek de kolay değildir. Mesela nedenlerinin çokluğu da burada, Devrim’in kapsamlı bir analizini yapmamızı zorlaştırmaktadır.

XVI. Louis’nin tahta çıkmasının ardından zuhur eden “açlık isyanları” ve ekonomik yetersizlikler ve bunu takip eden mali kriz Fransız Devrimi’nin temel nedenleri olarak gösterilir. Bu ekonomik krizler yorucu savaşlardan ve bu savaşların daha fazla vergi yükü ile finanse edilmesinden kaynaklanmıştır. Fransa’nın Amerika’daki, Kanada’daki kolonilerinin büyük çoğunluğunu ve Hindistan’daki kolonilerinin tamamını İngiltere ile savaşında kaybetmiş olması bu mali krizin kısa vadede tırmanmasına zemin hazırlamıştır.³²² Hâlihazırda kolonilerinin büyük çoğunluğunu kaybettikten sonra Fransa’nın İngiltere’yi zayıflatmak için Amerikan Bağımsızlık Savaşı’na destek vermesi de Fransa’yı ekonomik olarak yıpratmıştır.³²³ Bu kontekstte mesela, 1774 yılında Kral XVI. Louis tarafından maliye nazırlığına atanan Turgot’un³²⁴ (1727-1781) ekonomik reform önerileri ve İngiltere ile girişilecek yeni bir savaşı Fransa’ya kazandıracaklarından daha fazla şey kaybettireceğine vurgusu göz ardı edilmiştir.³²⁵

³²² Trask, Scott, “Fransız Devrimi’nin Gerçek Sebebi Neydi”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Aydınlanma, Kış 2005, s.80.

³²³ 1778 yılında Amerika ile Fransa arasında imzalanan Müttefiklik Antlaşması ve 1783 yılında imzalanan Paris Antlaşması’ndan Fransa hiç bir kazanç elde edememiştir. Detaylı bilgi için bkz.: Powaski, Ronald, E., *Toward An Entangling Alliance: An American Isolationism, Internationalism, And Europe: 1901-1950*, Greenwood Press, United States of America, 1991, s. xiv.

³²⁴ Anne Robert Jacques Turgot, Fransız ekonomist ve devlet adamı, Kral XVI. Louis döneminde Finans Bakanlığı görevini yerine getirmiş ve bakanlığı süresince birçok ekonomi reformu yapmıştır. Maliye nazırlığı yaptığı dönemde gerçekleştirmeye çalıştığı reformlar aslında hükümet içinde 1789 ve sonrasında devrimcilerin asla başaramadıkları sahici bir “devrim” niteliği taşımaktadır. Vergilerin altyapı ve yolların yapımına ayrılması, iş gücünün yeniden düzenlenmesi, asker istek ve takviye sisteminin yeniden düzenlenmesi ve yerel milis güçlerinin gönüllülük esasına dayalı hale getirilmesi yönündeki reform çalışmaları Turgot’un hedeflediği ancak gerçekleştiremediği reformlardır. 1775 senesinde Fransız Devrimi’nin ekonomik sebeplerinden birisi sayılan kötü hasat ve “un savaşları” Turgot’un reformlarına yönelik kuşku artırmıştır ve 1776 bakanlıktan istifa etmeye zorlanmasıyla sonuçlanmıştır. Detaylı bilgi için bkz., Price, Robert, *Fransa’nın Kısa Tarihi*, çev. Özkan Akpınar, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2012, ss. 107-108.

³²⁵ Trask, Scott, a.g.m. s.81.

Fransız Devrimi'nin temel ekonomik nedeni toplumdaki tabakalar arasındaki eşitsizliklerdir. Bu "tabaka"lar³²⁶ arası eşitsizliğe vurgu özellikle Fransız Devrimi'nin egemen tarih yazımında ön plana çıkmaktadır. Bu vurgu 1770'li yıllarda ortaya çıkan küçük çaplı açlık ve köylü isyanları ile desteklendiğinde Fransız Devrimi'ni ekonomik sebeplere dayandırmak son derece makul görünebilir. Ancak elbette, bu son derece yetersiz bir yorum olacaktır. Zira Fransız Devrimi'nin alışlageldik formatta köylü isyanları, halk hareketleri neticesinde gerçekleştiğini savunan yorumcular diğer "devrimci failler"i ya da devrimin farklı itici güçlerini yok saymış olurlar.

Fransız Devrimi'nin failleri eski rejimi, bilhassa XVI. Louis'yi mevcut bütün buhranlardan ve daha fazlasından (örneğin Louis "cumhuriyet"i savunan devrimcilere göre köhne monarşinin somut temsilcidir ve "halk"ı temsil etmemektedir) sorumlu tutarak yeni bir düzen kurma arayışı ile devrimi gerçekleştirmişlerdir. Fransız Devrimi'ni gerçekleştirenlerin eski rejimin yerine getirmeyi amaçladıkları yeni düzen eski rejimin tüm kurumlarını alaşağı etmiştir. Kurulacak olan yeni düzende eski rejimin aristokratlarının, soylularının, rahiplerin "ayrıcalıklı" makamları el değiştirecek ve toplumu oluşturan diğer sınıflar arasında dağıtılacaktır. Bu "eski düzen"de yapılacak değişiklik daha sonra devrimin "özgürlük, eşitlik ve kardeşlik" şeklindeki temel sloganıyla harmanlanacaktır. Bu slogan "üçüncü tabaka"³²⁷ (*Tiers État*)'nın, yani

kitlelerin politizasyonuna sebep olmuştur.³²⁸ Kitlelerin politizasyonu ve yönetimin meşruiyetinin kitlelere dayandığı fikri Fransız Devrimi'ni İngiliz ve Amerikan Devrimlerinden ayıran en önemli noktalardan biridir. Ancak burada kitlelere vurgu esasen Fransız Aydınlanması'nda olduğu gibi Fransız Devrimi'nde de kitleleri sadece devrime giden yolda bir araç olarak kullanmanın ötesine geçmemiştir.

³²⁶ Sol düşünce bu eşitsizlikleri "sınıf eşitsizliği" olarak görür. Biz burada "sınıf" kavramını kullanmadık, çünkü Marx'ın değil, Weber'in toplumdaki sosyo-ekonomik oluşumlara dair daha geniş bir çerçeveye sunduğunu düşünüyoruz. "Ne Marx ne de Weber eksiksiz bir toplumsal tabakalaşma teorisi kurabilmişti. Yine de Weber'in tabakalaşmayı, toplumsal sınıf, statü ve partiyi kapsayan 'çok boyutlu yapı' şeklinde yorumladığı tartışması modern toplum teorisinin temel kaynaklarından birisi olmuştur. Sınıflar hiçbir zaman homojen bütünlere değildi; bağrında çok sayıda farklı çıkarı barındıran, oldukça farklılaşmış yapıları. Weber, kapitalizmin temel eğiliminin 'kazanç sınıfları'nın büyümesi, bunun sonucunda daha çoğulcu bir sosyal yapının, giderek öğrenim durumuna göre şekillenen bir yapının, ortaya çıkması yönünde olduğunu savunmaktaydı." Swingewood, Alan, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, çev.Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s.219, 220.

³²⁷Sınıf kavramından önce Fransa'da var olan üç toplumsal tabakadan birisi. Diğer toplumsal tabakalar ise Asiller ve Rahipler'di.

³²⁸Trask, Scott, a.g.e., s.85.

Mesela Jean-Jacques Rousseau'nun³²⁹ öğrencisi, Fransız Devrimi'nin ünlü Jakobenlerinden Maximilien Robespierre³³⁰ onun, kitleler hakkındaki fikirlerinden etkilenmiştir. Rousseau kitleleri özgürleştirmekten ziyade baskı altında tutma üzerinde durmuştur. Mesela ona göre doğrudan/mutlak demokrasi mümkün değildir, çünkü kitleler bu demokrasinin uygulanabilirliği için gerekli erdem düzeyine çok zor ulaşabilirler.³³¹ Yine Fransız Aydınlanması düşünürlerinden Voltaire de kitleler hakkında neredeyse tahammülsüz fikirlere sahiptir.³³² Kitleler ne Fransız Devrimi gerçekleştiğinde, ne Devrimci Cumhuriyet döneminde ne de Thermidor³³³ Darbesi'nden sonraki dönemde gerçek anlamda katılım gösterdikleri bir rejimle yönetilmiştir. Devrimciler “eski” düzeni yıkıp “yeni” ve daha “iyi” bir düzen getireceklerini ya da getirdiklerini savunmuşlardır. Fakat Fransız tarihçi Furet'nin de (çok daha öncesinde elbette Tocqueville'in) vurguladığı gibi 1789-1794 arasındaki dönemde bütün “köktenci” değişikliklere rağmen, sosyal ve iktisadi yaşamda devrimcilerin ileri sürdüğü tarzda bir iyileşme gözlemlemek mümkün değildir.³³⁴

Aslında Fransız Devrimi'nin ilk dönemlerinde hiç kimse siyasi sistemin köktenci bir biçimde değiştirilmesini hedeflememiştir. Öncelikli mesele, devletin gelir kaynaklarının artırılması olmuştur. Bu ekonomik iyileş(tir)me arayışı aynı zamanda

³²⁹

Jean-Jacques Rousseau (1712-78) Fransız Aydınlanma filozofu ve yazar, fikirleri Fransız Devrimi'nin yönünü belirleyen filozoflardandır. Özellikle “Toplum Sözleşmesi”, “sivil din” ve “Genel İrade” fikirleri Fransız Devrimi'ni yöneten önemli isimlerden Robespierre tarafından Fransız Devrimi'nde tatbik edilmiştir. Fikirlerinin Fransız Devrimi'ni gerçekleştiren gruplar tarafından benimsenmesi nedeniyle “devrimin müjdecisi” ve “devrimin rehberi” olarak kabul edilir. Devrime “Genel İrade” doktrini ile katkıda bulunmuştur. Devrimciler tarafından “Toplum Sözleşmesi”nde ortaya koyduğu fikirler tam olarak takip edilmemiş olsa da, insan doğası, toplum ve tarih hakkındaki fikirleri Fransız Devrimi'ne yön vermiştir. Ballard, Richard, *A New Dictionary of The French Revolution*, I.B. Tauris & Co. Ltd., New York, 2012, ss.606-613.

³³⁰ Maximilien Robespierre (1758-94) Avukat, politikacı ve Fransız Devrimi liderlerindedir. Fransız Devrimi gerçekleştiğinde Jakoben Klüb'ün başındadır ve devrimci grupların sol cumhuriyetçi kanadında yer almıştır. 1793 yılında Kral XVI. Louis'nin idamından, kralın idamını takip eden dönemde “Jirondenler” in idam edilerek meclisten tasfiyelerinden ve “Terör Dönemi”nden doğrudan sorumludur. 1794'de Ulusal Konvansiyon Başkanlığına seçilmesinden kısa bir süre sonra diğer jakobenlerle birlikte idam edilmiştir. Robespierre, Maximilien, *Ayaklar Baş Olunca (Jakoben Söylevler)*, İlkeriş Yayıncılık,

Ankara, 2008, s.183.

³³¹ Arnhart, Larry, *Siyasi Düşünce Tarihi: Plato'dan Rawls'a*, çev. Ahmet Kemal Bayram, Adres Yayınları, Ankara, 2004, s. 292, 301.

³³² Lewis, Gwynne, Fransız Devrimi: 1789-99, derleyen., Parker, David, *Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek*, s.122.

³³³ “Fransız Devrim Takvimi'nde Temmuz-Ağustos arasını kapsayan ay, Genellikle II. Yıl'ın 9 ve 10 Thermidor'una denk gelen, Robespierre ve arkadaşlarının iktidardan indirildikleri günler için kullanılır.” Thermidor Dönemi Dolayısıyla Robespierre'in idamından sonra iktidara gelenlerin dönemidir. Rude, George, *Fransız Devrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s.275.

³³⁴ Tocqueville, Alexis de, *Eski Rejim ve Devrim*, çev.Turhan Ilgaz, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s.72; Furet, François, *Devrim'in Yorumu: Fransız Devrimine Üç Yaklaşım Biçimi*, çev. Ahmet Kuyuş, DoğuBati Yayınları, Ankara, 2013, s.38.

siyasi pazarlığa dönüşmüştür. Aristokratlar siyasi nüfuzlarının artırılması koşuluyla yeni ekonomik düzenlemeleri ve vergilendirmeleri destekleyeceklerini bildirmişlerdir. Süreç böyle ilerlerken Fransa'nın hasadın kötü gittiği 1789 yazı “devrimciler”in siyasi ve toplumsal alanda çok fazla şiddet içeren, köktenci ya da radikal eylemlerinde mutlak anlamda olmasa da bir ölçüde belirleyici olmuştur.³³⁵

Devrim'in ilk radikal eylemleri Bastille'in düşüşü ile başlamıştır. Bastille'in düşüşü Fransa'da kraliyet rejiminin artık sonunun geldiğinin tescili olmuştur. Paris'teki ayaklanmaların kısa sürede diğer eyaletlerde de duyulması ülke genelinde aristokratlar ve soylulara karşı duyulan nefret hareketlerinin fitilini ateşlemiştir. 1789 yazı tarihçilerin “Büyük Korku” olarak adlandırdıkları ekin ve şato yakma eylemlerinin, soylu cinayetlerinin, tecavüzlerin yaşandığı bir dönemdir. Ayrıca yerel yönetimler de monarşinin artık güvenliği ve asayişi sağlayamayacağına kanaat getirmiş ve Ulusal Meclis'e bağlı silahlı milis kuvvetlerinin kurulmasına destek vermişlerdir.³³⁶

Devrimcilerin Fransa'da ilk olarak hedefledikleri şey monarşinin kısa vadede gerçekleştirmediği ya da daha doğru bir ifadeyle gerçekleştiremediği ekonomik reformları “devrim” vasıtasıyla hayata geçirmeye çalışmaktır.³³⁷ Ancak 1789-94 yılları arasında iktidarı ele geçiren devrimciler “otoriter” ve “totaliter” uygulamaları ve “özgürlüğün despotizm”ini (kendi sözde demokrasilerini) devreye sokmuşlardır ve devrimci rejimle birlikte öngörülen ekonomik iyileşmenin aksine enflasyon hızla artmıştır.³³⁸ Geleneklerin ve eski rejimin reddine dayanan Fransız Devrimi bu manada karşı çıktığı eski rejimden daha iyi bir düzen getirememiştir. Ekonomik buhranlar Fransız Devrimi gerçekleştikten sonra da katlanarak devam etmiştir. Devrimci rejim, bu ekonomik problemlerle, despotik olduğu gerekçesiyle yıktıkları eski rejimden daha despotik ve köktenci politikalar vasıtasıyla mücadele etmeyi seçmiştir. Fransız Devrimi Fransa'yı kısa vadede İngiltere örneğindeki gibi “ilerleme”ye ve ekonomik gelişmeye açık bir toplum haline getirmemiş, aksine eski rejimi tüm kötü yanlarıyla taklit eden “yeni” bir rejimin problemleriyle baş başa bırakmıştır.

³³⁵ Richards, Michael, D. *Dünya Tarihinde Devrimler*, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Şubat 2012, İstanbul, s. 125.

³³⁶ Price, Robert, A.g.e., s.133,135.

³³⁷ Farklı yorumcular Fransa'nın o dönemde en zengin ülkelerden biri olduğunu, fakat reform yapmakta başarısız olduğunu savunmaktadır. Ed. Mahmut Garan, Esen Rüzgar, François-Xavier Coquin, Charles Patrick Fitzgerald, *Dünyayı Değiştiren Devrimler ve İhtilaller*, Fabulinus Kitab, Ankara, 2013, s. 28.

³³⁸ Trask, Scott, A.g.e., s.87.

Ekonominin kötü gidişatı ve ekonomiyi iyileştirme hedefi Fransız Devrimi'nin nedenlerinden yalnızca biridir. Siyasi sebeplerinden biri ise Fransa'daki "mutlak monarşi"dir. Devrimi gerçekleştirenlere göre sadece kralın otoritesine bağlı bir yönetim ülkenin kötüye gitmesinde asli bir rol oynamıştır. Bu kontekstte Fransız Devrimi, hem Fransa'da hem de sonraki dönemde Avrupa'nın genelinde mutlak monarşilerin ve imparatorlukların sonunu getirmiştir. Burada mutlak monarşinin Fransız siyasi geleneği açısından ne anlama geldiği Fransız Devrimi'nin seyri açısından önemlidir. "Mutlak monarşi" (kralın yetkilerini sınırsız kullanması olarak da yorumlanabilir) terimi Kral'ın sadece Tanrı'ya hesap verebilirliğine dayanan yönetim biçimidir. Fransa'da eski rejim mutlak monarşiye dayalı gibi görünse de, Bourbon Monarşi'sinin en görkemli dönemlerinden birisi olan XIV. Louis döneminde bile kraliyet ülkeyi bakanlıklardan ve kraliyetin fermanlarını düzenleyen parlamentodan kesin olarak bağımsız bir biçimde yönetmemiştir.³³⁹ Elbette uzun aralıklarla parlamentonun toplanmıyorsa oluşu

(parlamento Devrim'e kadar yaklaşık yüz yıl boyunca toplanmamıştır) Fransa'da mutlak monarşinin baskın bir biçimde hissedilmesine sebep olmuştur. XVI. Louis dönemine gelindiğinde mutlak monarşi kendisini ekonomik ve siyasi problemlerin de artmasıyla birlikte daha fazla hissettirmeye başlamıştır. Fransa'da devlet memuriyetlerinin satışı ile birlikte soyluların gücü azalmış, ticaretle uğraşan tabakalar krala daha fazla bağlı hale gelmiş ve bu süreçte monarşinin baskınlığı daha fazla hissedilmeye başlamıştır. Kral XVI. Louis'in nihayet bu ekonomik ve siyasi buhranların altından tek başına kalkamayacağını anlayıp parlamentoyu çağırmasından sonra parlamento Kraliyet üzerindeki yetkileri kontekstinde yönetimde daha baskın hale gelmiştir. Fransa'da mutlak monarşinin mutlak anlamda (Fransa tarihindeki diğer monarşiler sınırlı monarşiler olarak karşımıza çıkar) gücünü yitirmesi, Kral'ın bu durumu kabul etmesi ve parlamentoyu çağırmasıyla başlamıştır. Aristokrasi Fransa'da etkinlik kazanmaya ve hatta devlete sahip olmaya artık XVI. Louis'den daha yakındır.³⁴⁰

339Ballard, Richard, *New Dictionary of The French Revolution*, I.B.Tauris, October 2011, New York, s.

2.

³⁴⁰ Hobsbawm, Eric, *Devrim Çağı: 1789-1848*, Dost Yayınları, Ankara, 2008, s.68; Moore, Barrington Jr., *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri: Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü*, çev. Şirin Tekeli&Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara, 2012, s. 92; Hirst, John, *Kısa Avrupa Tarihi*, çev. Mihriban Doğan, Say Yayınları, İstanbul, 2011, s.110.

Fransız Devrimi'nin sebepleri arasında gösterilen “mutlak monarşi” ya da kralın yetkilerini sınırsız kullanımı kuşkusuz önemli bir faktördür, ancak Devrim'i ya da Devrim sürecini açıklamada yetersizdir. 1649 ve 1688 Devrimlerinde de mutlak monarşi faktörü karşımıza çıkar, ancak Fransız Devrimi gidişatı açısından bu devrimlerden çok farklı bir yerde durmaktadır. İngiltere'de önemli olan geleneksel kurumlara bağlılık ve bunun üzerine inşa edilmiş bir “ilerleme”dir. Amerikalılar içinse önemli olan İngiliz anayasal hak ve özgürlüklerine sahip olabilmek ve devrimle birlikte Amerika'da bu hak ve özgürlüklere dayalı bir anayasa inşa etmektir.

Fransa'daki devrimciler de mutlak monarşiye son verip, ticaretin önündeki engelleri kaldırmak istemişlerdir, ancak İngiliz ve Amerikan Devrimi'nden farklı olarak bunu kadim geleneklere, anayasaya, kurumlara saygı çerçevesinde yapmamışlardır. Kaldı ki devrimcilerin asıl amaçlarının ticarete yönelik kısıtlamaları kaldırmak olup olmadığı tartışmalıdır. Mesela köylü kitlesi, “baldırı çıplaklar” ya da genel olarak halk kitlesinin tek ve asıl amacı iktidarı sınırlandırmak ya da ticari kısıtlamaları ortadan kaldırmak olarak görülemez. Burada halk kitlesinin Edmund Burke'ün de belirttiği üzere büyük ölçüde provoke edildiğini söyleyebiliriz. Halk, devrimcilerin daha iyi, daha müreffeh bir toplum vaatlerine inanmıştır. Fakat Fransız Devrimi ile tecrübe edilen yeni düzen devrimden beklentileri olan “yoksulları” memnun edecek sonuçlar doğurmamıştır.³⁴¹ Devrimciler bir süre sonra, gerçekleştirdikleri Devrim'i de bir başka

devrimle (Thermidor Darbesi)³⁴² yıkma yoluna gitmişlerdir. Dolayısıyla Fransız Devrimi 1789'da başlayan ve 1793'te Kral XVI. Louis'nin giyotine gönderilmesiyle son bulan bir Devrim değildir. Jironen'lerin³⁴³ egemenliğinde tecrübe edilen ilk

³⁴¹ Burke, Edmund, *Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler*, çev. Okan Arslan, Kadim Yayınları, Ankara, 2016, ss.65-66, 69, 71.

³⁴² Devrimden sonra oluşturulan takvime 9 ve 10 Thermidor günlerinde Robespierre ve Jakoben Kulübün diğer ileri gelen isimleri Saint-Just, Couthon, Lebas ve Augustin Robespierre'in tutuklanmaları ve meclisten azledilmelerini müteakiben yasadışı ilan edilerek Jakoben Kulübün diğer üyeleriyle birlikte Ulusal Konvansiyon tarafından yargılanmaksızın giyotine gönderilmeleriyle sonuçlanan darbe. Thermidor darbesi Robespierre'in diktatörlüğü döneminde artan şiddet ve terör olaylarının, yargısız infazların ve ekonomik buhranların yaşandığı kara bir dönem olarak tarihe düşülmüştür. Thermidor darbesi ile Robespierre'in diktatörlük dönemi son bulmuş ve Jakoben Kulübü kapatılmıştır. Robespierre,

Maximilien, A.g.e., ss. 169-170.

³⁴³ “Jironenler (La Gironde) 1789'dan sonra kurulan Kurucu Mecliste solu, Konvansiyon meclisinin kurulmasından sonra sağ temsil eden gruptur. 1789'dan 1793 yılına kadar olan dönemde mecliste daha ılımlı bir devrim modelini ve meşruti monarşi fikrini savunmuşlardır. 1792'de Jironenler'in önde gelen isimlerinden olan Brissot mecliste Robespierre ve Jakobenler'den daha etkin konumdaydı ancak 1793 senesinde Avusturya ile girişilen savaşta Fransa başarısız olunca “baldırı çıplak”lar (*Sans-culotte*) Jironen temsilcileri meclisten kovdular ve 32 temsilcileri tutuklandı. Robespierre'in önderliğinde Jakobenler'in dönemi başladığında Jironenler devrime ihanet ettikleri suçlamasıyla Kral XVI. Louis ile

cumhuriyet, esasen Fransız Devrimi'nin ilk aşamasıdır. Devrim'in ikinci aşaması ise Robespierre ve Jakoben kulübün Jironenleri meclisten kovup iktidarı ele geçirmelerinden sonra başlayan "Terör Dönemi"³⁴⁴dir. Ancak 1789'u siyaset felsefesi açısından kritik hale getiren hem doğrudan Fransız Aydınlanma geleneğinin fikirlerinden besleniyor oluşu hem de en köktenci radikal değişimlerin 1793'ten sonra Jakoben Cumhuriyet rejimi döneminde gerçekleşmesidir. 1789'da tatbik edilen sistem kralın parlamentoyu tanıdığı bir meşruti monarşidir. Ancak bu elbette radikaller için yeterli değildir.

Fransız Devrimi gerçekleşikten dört sene sonra 1793'te Kral XVI. Louis idam edilmiş ve devrimciler tarafından kurulan I. Cumhuriyet dönemi başlayalı bir sene olmuştur. Fakat Devrim'in kurbanı sadece kral ve rahipler olmayacaktır. 1789'da devrime omuz vermiş, ancak "Jakoben"lere nazaran daha ılımlı olan Jironen'ler de Kral XVI. Louis ile aynı kaderi paylaşmış ve idam edilmiştir.³⁴⁵ 1789'dan 93'e kadar hâlihazırda yapılmış kökten değişimlerin hem ekonomik hem de siyasi problemlere çözüm getirememiş olması daha mutlakiyetçi (hatta eski rejimden daha despotik) bir terör dönemini başlatmıştır. Çünkü köktenci eylemler, yalnızca daha köktenci hamleler, değişiklikler ya da çözümlerle sonuçlanmaya mahkumdur. Jironenler'in daha etkin olduğu 1789-93 dönemi boyunca Fransa içeride sorunlarla boğuşurken, aynı zamanda Avrupa'ya savaş açmıştır. Fransa'da Devrim sürecinin "Terör Dönemi" gibi bir felakete

giyotine gönderilmiştir ve Jakobenler'in iktidarı ile birlikte "Terör Dönemi" başlamıştır." Robespierre, Maximilien, a.g.e., s.175.

³⁴⁴

³⁴⁵ "Küçük bir burjuva ailesine mensup, çocukluğunu, gençlik yıllarını Paris'in en canlı, hareketli semtinde geçirmiş olan Manon Phlipon (1754-1793) kültürü, zekası, ve sevecen kişiliğiyle, gelecekte sıra dışı bir kadın olacağını gösteren özelliklere sahiptir. Ailevi sorunlarla ve zorluklarla geçen yılların ardından, 1780'de kendi seçimiyle, düşünce ve eylemlerine saygı duyduğu Jean-Marie Roland de La Platière ile evlenir. Madame Roland'ın Anıları (Mémoires) ve Mektupları (Lettres) bilgi, sevgi, özgürlük, mantık, doğaya ve bilime inanma gibi temaları bulabileceğimiz bir Aydınlanma envanteri gibidir. O hem bir anne hem de politikacıdır. İçişleri Bakanı olan eşinin ateşli ve sadık destekçisi olarak siyasal yaşamda yer alır. Özellikle genç devrimcilerle yardım eder. Fransa'da Monarşi rejiminin yıkılıp Cumhuriyet'in kurulması için savaşı. Paris'teki salonunda kendi gibi düşünenleri bir araya getirir, burada önemli kararlar alınır. Radikal Jakobenler'e karşı ılımlı Jironen'lerle birlikte mücadele eder. Eşi Roland de la Platière ve yakın dostları Brissot ile çalışır, La Sentinelle ve Courier de Lyon gazetelerinde yazar. 1793'de tutuklanır, idam edilir. Bir bakıma, onun kaderi XVI. Louis'nin kaderiyle keşir. Biri soylu, Fransa'ya hükmeden kişi, diğeri ise zeki, erdemli, hırslı, halkın iyiliği için çalışmayı kendisine görev bilmiş genç bir devrimcidir. 1793'de ikisi de idam edilir. Madame Roland, Marie Antoinette ve Olympe de Gouges'dan sonra Devrim'in giyotine yolladığı üçüncü kadındır. Madame Roland neden öldürülmüştür? İnsanlar arasındaki eşitliği savunduğu için mi? Siyasal yaşamda sorumluluk alıp ailesini ihmal ettiği ve kadının toplumdaki geleneksel rolünü üstlenmediği için mi? Devrimi eleştirdiği için mi..." Erlat, Jale, Fransız Devrimi, Manon Phlipon ve Diğerleri..., *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, cilt. 25, sayı. 2, Ankara, Aralık 2008, s.95.

sürüklenmesinin sebeplerinin anlaşılması için dış siyasetin dinamikleri de incelenmelidir. Fransız Devrimi'nin Krallıklar Avrupası'nı tehdit ettiği bilinen bir gerçektir. Ancak Krallık Avrupası'nın Fransa'ya karşı 1792'de giriştikleri mücadele aslında karşı-devrimci bir nitelik taşımaktan uzaktır. Zira dönemin Avrupa'sı da kendi içi çekişmeleriyle meşguldür. Devrimcilere karşı geliştirilen tepkili tutuma Fransa'nın devrim sonrası geliştirdiği iç siyaseti sebep olmuştur.³⁴⁶ 1792 yılında Fransa'nın savaşa sürüklenmesinin başlıca sebeplerinden biri Krallıklar Avrupası'nın Fransız Devrimi'ni tehlikeli bulmasıdır. Ancak Fransa'da durum biraz daha farklıdır; Kral XVI. Louis savaşın, kendi iktidarını yeniden sağlamlaştıracağına inandığı için, Jironenler kendi iktidarlarını sağlamlaştırmak için, “Dağlılar” ise (Robespierre hariç) devrimin radikalizasyonu için savaşı destekliyordu.³⁴⁷ Robespierre'e göre Jironenler Devrim gerçekleştiği andan itibaren devrimci söylemi yumuşatan ve eski rejimin yürütme düzenini istedikleri için suçludur. Elbette Jironenler'in bu suçlamalara muhatap olmaları daha az devrimci oldukları anlamına gelmez. Zira savaş, iktidarla alakalıdır ve devrimci iktidarın gücünü sağlamlaştıracak bir unsurdur. Jironenler'in kısa vadede hesaba katamadıkları şey ise savaşın “Terör Dönemi”ne de kapı aralayacağıdır.³⁴⁸

Fransa'da devrimden sonra radikallerin/Jakobenlerin başlattığı 93 Terör dönemi sadece basit bir anlatımla “iyi” ile “şer/kötü” arasındaki yüzleşme ya da çekişme değildir. Terör Dönemi Fransa'nın kompleks ve vahşi bir iç savaşın eşliğinde özgürlük ve güvenlik, adalet ve inanç, demokrasi ve tiranlık gibi temel meseleler üzerine savaş verdiği bir dönemdir. Fransa'da Jironenlerin hainliği ve her yerde karşı devrimciliğin yaygınlaşmaya başladığı söylemine yaslanan Jakoben diktatörlüğü, Terör döneminin başlamasına neden olmuştur. Terör dönemi devrimin bir “gerekliliği” olarak ihbarların ve özgürlük adına işlenen sayısız cinayetlerin dönemidir. Terör dönemi Jakobenler tarafından devrimin yeni bir aşaması ve gerekliliği tezi ile meşrulaştırılmıştır.³⁴⁹ Jakobenlerin iktidarı, Jironenlerin hedeflediği daha özgürlükçü siyasi yapı yerine, monarşinin yerini alacak bir diktatörlüğe dönüşmüştür. Jakobenlere göre devrimin başarıya ulaşması için gücün, ortak konsensüs ve popüler iradeye uyum sağlayan çoğunluğun ellerinde olması gerekir. Bu durum Jakobenler iktidarı ele geçirdikten sonra

³⁴⁶ Furet, François, A.g.e., s.106.

³⁴⁷ A.g.e., s. 106.

³⁴⁸ A.g.e., s. 110.

³⁴⁹ Andress, David, *The Terror: Civil War in The French Revolution*, Abacus Publishing, London, 2006, s. 179.

Terör döneminin başlamasına sebep olmuştur. Siyasal anlamda devrime katkıda bulunan ve devrimin icracısı konumundaki Jironenler bile popüler iradeye karşı fikirlere sahip oldukları için Jakobenler tarafından düşman ilan edilmiş ve giyotine gönderilmiştir.³⁵⁰ Jironenlerin ılımlı anayasal ve özgürlükçü siyaseti, Robespierre ve Jakoben Parti'nin Terör Döneminde (*Reign of Terror*), kendileriyle birlikte yok olmuştur. Jironenlerin merhametsizce Jakobenler tarafından yok edilmelerine kimse karışmamış ve devrimin kutsal teslisinden birisi olan özgürlük yerini despotizme bırakmıştır.³⁵¹ Bu dönem, Fransızların Devrim'i niçin gerçekleştirdiklerini ve krallarını niçin idam ettiklerini sorgulamalarına sebep olan bir dönemdir.³⁵²

Fransa'da devrim, önce Kral XVI. Louis'yi, sonra Fransa'nın eski rejimine ait kurumları ve gelenekleri yok etmiştir. Süreklilik ve evrensellik iddiası ve çözümlenemeyen ekonomik problemler nedeniyle Devrim kendi çocuklarını yemeye başlamışlardır. Bunlardan ilki, Jakobenler'e nazaran daha ılımlı bir devlet politikası izlemeyi savunan Jironenler olmuştur. Fransa'da gerçekleşen Devrim bu kontekstte silsileler halinde İngiliz düşünür ve devlet adamı Edmund Burke'ün ön gördüğü şekilde Fransa'yı kaosa ve terör dönemine itmiştir. Burke, devrimcilerin mülkiyete müdahalesi, kiliseyi lağvetmesi, soyluları sürgüne göndermesi, devleti kökten şekilde değiştirmesinin, para politikalarının ve en önemlisi Akıl'a dayalı soyut ya da metafizik teorilere dayalı toplum inşa etme çabasının terör ve askeri diktatörlükle sonuçlanacağını haber vermiştir. Burke devrim başladığında sükûnetini korumuş, fakat radikalleşme sinyallerini aldığı anda devrimin salgın bir hastalık gibi Fransa'yı ve dünyayı ele geçirme potansiyelini hemen keşfetmiştir.³⁵³ İki yıl süren “terör dönemi” 1794 yılına gelindiğinde Robespierre'e düzenlenen bir darbe ile son bulmuştur. Devrimci takvimde 9 Thermidor olarak geçen bu gün, yeni bir “devrim”in başlangıcı olarak kabul

³⁵⁰ Dalberg-Acton, John, Emerich, Edward, *Lectures On The French Revolution*, Batoche Books, Kitchener, 1999 s. 210. Jironenlerin siyasal başarısızlığının detaylı bir tarihsel anlatımı için bakınız: A.g.e., s.211-218.

³⁵¹ A.g.e., s. 218.

³⁵² Kars Kaynar, Aysegül, “Fransız Devrimi'nde Terör Dönemi”, http://www.academia.edu/2294478/Fransiz_Devriminde_Teror_Donemi_er.tar: 06.05.2017, s.1-2.

³⁵³ Fransız Devrimi ilk safhasında gerçekleştirilen cinayetler, gasplar ve tecavüzler Burke tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Burke Fransız Ulusal Meclisi'nin eski üyelerinden iktibasla devrimcilerin başvurdukları şiddetin boyutunun tahammül edilemez noktalara ulaştığını vurgulamıştır. Bkz., Burke, Edmund, A.g.e., ss. 105-112., Ayrıca devrimciler tarafından mülkiyet haklarının gasp edilmesine yönelik geliştirdiği eleştirilerle yine Fransız Devrimi'nin sonraki aşaması olan I. Cumhuriyet ve Terör Dönemi'nde yaşanan ekonomik darboğazların ve artan şiddet eylemlerini öngörmüştür. Bkz., A.g.e., ss.152-158.

edilmiştir.³⁵⁴ Bundan sonraki süreçte de terör dönemi ve Robespierre'e düzenlenen darbe, Fransa'da kitlesel boyutlarda idamlar, açlık ve sefaletin tırmanmasıyla devam etmiştir. Fransa, bu Devrim'le demokrasinin, eşitliğin, özgürlüğün, kardeşliğin değil; vahşetin, zulmün ve şiddetin anavatanına dönüşmüştür; Diderot'nun sözleriyle “son kralı, son rahibin bağırsaklarıyla boğazlamak” isteyenlerin anavatanına.³⁵⁵

Burada özellikle Fransız Devrimi'nin neden olduğu terör ve şiddetin bahsinin üstü örtük kaldığına inanıyoruz. Birçok tarihi metinde ve özellikle Edmund Burke'ün *Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler* metninde bahsi geçen terör ve şiddet son derece dehşet verici olaylar serisini kapsamaktadır. Burke'ün referanslarından da açıkça görülebileceği üzere Fransa'daki devrimciler, yalnızca Krallarını esir etmekle ve giyotine göndermekle kalmamış, aynı zamanda kralın çocuklarını ve muhafızlarını katledip, kafalarını mızraklarının ucuna takarak Paris sokaklarında dolaşmışlardır. Piskoposların fener direklerine asılarak idam edilmeleri vb. birçok terör ve şiddet olayına sahne olmuş böyle bir devrimin meşruluğunun nasıl savunulabileceği tartışma konusudur.³⁵⁶

Fransız Devrimi esas itibariyle yirminci yüzyıla uzanan bir serüven izlemiştir. Tarihsel kontekstte Fransız Devrimi 1789-99 dönemini kapsıyor olsa da, Fransa 1789 Devrimi'nden sonra, neredeyse bir asır boyunca siyasi düzen krizleri yaşamıştır. Bu kriz ve siyasi değişiklik dönemleri sırasıyla şu şekildedir: Birinci Cumhuriyet (1792-1804), Birinci İmparatorluk (1804-1814, Napoleon Bonapart dönemi), Restorasyon (1814-1830 Bourbon Monarşisi'nin yeniden tesis edildiği dönem), Temmuz Monarşisi (1830-1848), İkinci Cumhuriyet (1848-1852), İkinci İmparatorluk (1852-1870), Üçüncü Cumhuriyet (1870-1940), Vichy Fransası (1940-1944), Dördüncü Cumhuriyet (1946-1958), Beşinci Cumhuriyet (1958'den bu yana). Ayrıca Devrim'in etkisi yalnızca Fransa ile de sınırlı kalmamıştır. Fransız Devrimi gerek Akıl'a vurgusu ve toplumu soyut teorilere göre şekillendirme merakı ve evrensellik iddiasıyla, gerek milliyetçiliğiyle, gerek jakobenliğiyle bütün dünyaya yayılmış ve yirminci yüzyılda özellikle Rus (Ekim Devrimi), Çin ve hatta Alman Nasyonal Sosyalizm örneğinde

³⁵⁴ Jainchill, Andrew, *Remaining Politics After The Terror: The Republican Origins Of French Liberalism*, Cornell University Press, New York, 2008, s. 1.

³⁵⁵ Himmelfarb, A.g.e., s. 18.

³⁵⁶ Burke, Edmund, A.g.e., ss. 110-116.

hortlamıştır.³⁵⁷ (Ve kuşkusuz Türkiye’deki “cumhuriyet devrim/leri ile bütün yıkıcılığını ortaya koymuştur.)³⁵⁸

Fransız Devrimi’nin siyasi, kültürel, dini kurum ve geleneklerinde yarattığı kökten değişim aslında eski rejimden daha iyi bir rejimi ya da sistemi getirmemiştir. Nihayetinde devrimi gerçekleştiren halk, devrimin vaatlerini yerine getirmediği gerekçesiyle bir “devrim” daha gerçekleştirmiş ve Robespierre’in yönetimi son bulmuştur. Bu durumda şunu ileri sürmek mümkündür: Neredeyse her devrim bir “karşı-devrim”i doğurur ve devrimciler bunu göze almak zorundadırlar. Fakat elbette almazlar; çünkü onlar kendi devrimlerinin nihai ya da mutlu son olması hayaliyle yola çıkarlar.

Fransız devrimcileri de bu nihai mutlu son için yola çıkmışlardır. Onlar, devrimin “halk” veya “halkın iyiliği” için yapılması gerektiği vurgusunda bulunmuşlardır. Ancak Fransız Devrimi savunulduğu gibi “halk” (yoksul halk) için gerçekleştirilmiş bir devrim değildir. Fransız Devrimi kitleleri, bilhassa yoksulları

devrimin enerjisi olarak kullanmıştır.³⁵⁹ Fiiliyatta ne 1789-99 döneminde, ne de devrimin daha sonraki aşamalarında, belki 1791 meşruti monarşi denemesi (Kral XVI. Louis meşruti monarşiyi ve güç kullanımının sınırlandırılmasını kabul etmiştir) hariç, Fransız Devrimi’nin halk için gerçekleştirilmiş bir devrim olduğu tezini destekleyecek şeyler yaşanmıştır.

Fransız Devrimi bir siyasi güç mücadelesi olarak da görülmektedir; burjuvazinin ve aristokrasinin kraliyete karşı mücadelesi, aynı zamanda iktidar elde etme çabası. Fransız Devrimi sol tarihçiler tarafından burjuva devrimi olarak yorumlanmaktadır. Fakat tarihçilerin bir kısmı devrimin burjuva devrimi olmadığını ortaya koymuştur. Burke ve Furet gibi isimler bu devrimi daha ziyade ideolojik bir devrim olarak görmüşlerdir. Aslında devrim siyasi bir güç mücadelesi olduğu kadar, Fransız Aydınlanma felsefesinin etkisi altında gerçekleşen bir “Akıl Devrimi” ya da “felsefî bir

³⁵⁷ Traverso, Enzo, *Savaş Alanı Olarak Tarih*, çev. Osman S. Binatlı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, ss.85-92; Cranston, Maurice, “The French Revolution in the Minds of Men,” *The Wilson Quarterly* (1976-), Vol. 13, No. 3 (Summer, 1989), pp. 46-55, s. 52.

³⁵⁸ Özipek, Bekir Berat, “Muhafazakarlık, Devrim ve Türkiye,” *Muhafazakarlık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 66-69.

³⁵⁹ Weber, Eugen, “Revolution? Counterrevolution? What Revolution?,” *Journal of Contemporary History*, Vol. 9, No. 2, (Apr., 1974) Sage Publications Ltd, <http://www.jstor.org/stable/260045>, s. 7.

devrim”dir. Burke böyle düşünmektedir; Devrimi hiçbir zaman “özgürlük, eşitlik, kardeşlik devrimi” olarak görmemiştir.³⁶⁰

Mesela, Burke’ten sonra Tocqueville, Devrim’in mutlakiyetçiliğin mirasını sürdürdüğünü ya da ondan doğal olarak izler taşıdığını düşünmektedir. Arendt de bu argümanı savunur. İngiliz ve Amerikan devrimleri ılımlı ve sınırlı bir siyasi sistem ve anayasa devralmışken, Fransız Devrimi mutlakiyetçi bir sistem devralmıştır. Dolayısıyla soyut teorilerle yola çıkan devrimciler devraldıkları mirasla çok daha katı yöneticilere

ve zalimlere dönüşmüşlerdir.³⁶¹

³⁶⁰ Burke, Edmund, A.g.e., s. 186.

³⁶¹ Arendt, Hannah, A.g.e., s. 206, 207, 208; Niall, Ferguson, *Uygarlık: Batı ve Ötekiler*, ss. 174-175.

SONUÇ

Bu incelemede, siyaset sosyolojisi literatüründe kısmen ihmal edilmiş bir devrimin; Şanlı Devrim'in önemini ortaya koymaya ve onu, on sekizinci yüzyıldaki diğer devrimlerle mukayese etmeye çalıştık. Peki bu mukayese “sosyal değişme”, “modernleşme” veya siyasi yapı değişimleri kontekstinde ne ifade eder? Toplumda ya da siyasi yapıda yapılacak değişikliklerde hangi yol haritaları izlenmelidir? Mesela toplumda yenilik yapmak, reform yapmak mıdır? Muhafazakar düşüncenin kurucusu Edmund Burke'e göre yenilik ile reform birbirinden farklı şeylerdir; Fransız Devrimi örneğindeki gibi “yenilik” geçmişin ya da ataların mirasının reddi anlamına gelebilir; reform ise mevcudu ve geçmişi dikkate alarak gerçekleştirilen düzenlemeler olarak anlaşılabilir.

Bize göre Şanlı Devrim, siyasi iktidara ya da otoriteye bir başkaldırı ise de, siyasi iktidarın ya da otoritenin hatalarını “yenilik” mefhumuna göre değil, reform anlayışına göre gidermeye çalışan “paradigmatik” bir hadise ya da siyasi değişimdir; Şanlı Devrim “devrim” olarak tanımlandığında bile bir “reform” örneği olarak görülebilir. Bu tespitten yola çıkarak şunları söyleyebiliriz: Toplumda değişiklikler yapmak gerektiğinde, dikkate alınması gereken husus bu değişikliklerin, radikalliği ölçüsünde yıkıcı olabileceği gerçeğidir. İngiliz Devrimlerini model aldığı iddia edilen Fransız Devrimi bu gerçeği gözler önüne sermiştir. Bizler de yaşanan hadiselerden dersler çıkarmakla yükümlüyüz.

Nitekim tarihin bize öğrettiği şey şudur: Tarih tekerrürdür ve tarihten dersler almak, yapılan hataları tekrarlamak değil, bu hatalardan kaçınmayı gerektirir. Ancak insanın ve toplumların trajedisi, bu hataları tekrarlamaya meyilli ve hata yapma “özgürlüğü”ne sahip olmasından kaynaklanır. Türkiye’de “sosyal değişme” ya da “modernleşme” söz konusu olduğunda da böyle olmuştur. Fakat aynı hataları ikinci, üçüncü kez yapma lüksüne sahip olamayabiliriz. Zira toplum deneme tahtası, yap-boz veya bir makine değildir.

Ancak “Akıl”, “Bilim”, “endüstrileşme”, “İlerleme”ye iman ile birlikte “mekanik dünya” görüşü toplumu da bir makineye indirgemiş ve bu indirgemecilikten bir “toplum mühendisliği” projesi doğmuştur. Bize göre paradigmatik bir devrim olarak Şanlı Devrim karşısında Fransız Devrimi, bu toplum mühendisliği projesini uygulamaya geçiren ilk “modern” vak’adır.

Elinizdeki metnin yazarı bu tür bir toplum mühendisliği projesine ya da “jakobenizm”e ve sosyolojiyi halen “völger” bir deyişle “toplum mühendisliği” olarak tanımlayan zihniyete karşı çıkmaktadır. Bu nedenle sosyal bir fenomen olarak “devrim”e (özelde Şanlı Devrim’e) odaklanarak bu tür mühendislik projelerinin sosyal değişme kontekstinde ve “modernleşmekte olan” ülkeler açısından ne kadar zararlı olabileceğine dair ipuçları sunmaya çalışmıştır.

KAYNAKLAR

- (Ed.) Albert Bushnell Hart Edward Channing, *American History Leaflets Colonial and Constitutional*, No:21, A. Lovell & Company, New York, 1895.
- Akan Adnan, "Rousseau'nun 'Eleştirel' Ahlak Düşüncesi," *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016 Bahar, Sayı: 21, ss., 141-160.
- Allison Robert J., *Amerikan Devrimi: Kısa Bir Tarihçe*, İletişim Yayınları, 2012.
- Andress David, *The Terror: Civil War in The French Revolution*, Abacus Publishing, London, 2006.
- Ann Hughes, "1649 İngiliz Devrimi", der. David Parker, *Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991*, çev.Kemal İnal, Dost Kitabevi, Ankara, 2005.
- Arendt Hannah, *Devrim Üzerine*, çev.Onur Eylül Kara, İletişim Yayınları, 2012.
- Arnhart Larry, "Friedric Hayek's Darwinian Conservatism, Liberalism", ed. Louis Hunt Peter McNamara, *Conservatism, And Hayek's Idea Of Spontaneous Order*, Pelgrave Macmillan, U.S.A., October 2007.
- _____, *Siyasi Düşünce Tarihi: Plato'dan Rawls'a*, Adres Yayınları, Ankara, 2005.
- Balcı Mehmet Emin, "Carl Schmitt'in Değerlendirmeleri Doğrultusunda Modern Toplumda Siyaset-Siyaset Dışı İlişkisi, FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), 2013 Bahar, sayı: 15, s.60, ISSN 1306-9535, www.flsfdergisi.com
- Ballard Richard, *A New Dictionary of The French Revolution*, I.B. Tauris & Co. Ltd., New York, 2012.
- Başdemir Hasan, Yücel, İskoç Aydınlanma Etiği: Hutcheson, Hume, Smith, *Liberal Düşünce Dergisi*, Yıl:10, Sayı:37, Kış 2005.
- Bezci Bünyamin, *Carl Schmitt'in Politik Felsefesi*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Bierstedt Robert, "18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce", *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, Ed. Tom Bottomore, Robert Nisbet, Yayına Haz., Mete Tunçay, Aydın Uğur, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2014.
- Blackwood B. G., "The Cavalier And Roundhead Gentry of Norfolk" *The Local*

- Historian*, Vol.26, Number.4, Salisbury Printing Company Limited, Salisbury, 1996.
- Bonwick Colin, “Amerikan Devrimi: 1763-91”, *Batı’da Devrimler ve Devrimci Gelenek*, (der.) David Parker, Dost Yayınları, Ankara, 2000.
- Boym Svetlana, *Tırnak İçinde Ölüm*, Metis Yayıncılık, çev. Emine Ayhan, İstanbul, 2010.
- Burke Edmund, *Fransa’daki Devrim Üzerine Düşünceler*, çev. Okan Arslan, Kadim Yayınları, Ankara.
- _____, *Select Works of Edmund Burke : Thoughts on the Cause of the Present Discontents and the Two Speeches on America*. US: Liberty Fund, Indianapolis, 1999.
- Castoriadis Cornelius, *Dünyaya, İnsana ve Topluma Dair*, çev. Hülya Tufan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- Colley Cibber, *An Apology for the Life of Colley Cibber*, London, 1925.
- Cranston Maurice, “The French Revolution in the Minds of Men,” *The Wilson Quarterly* (1976-), Vol. 13, No. 3 (Summer, 1989).
- Cressy David, *England On Edge: Crisis And Revolution, 1640-1642*, OUP Oxford, New York, 2006.
- Crowley-Wickham Timothy, P., “Structual Theories of Revolution”, *Teorizing Revolutions*, Routledge, London, 1997.
- Cust Richard, “The Collapse of Royal Power In England,1637-1642”, ed.Braddick, Michael, j., *The Oxford Handbook Of The English Revolution*, Oxford University Press, New York, 2015.
- Çiğdem Ahmet, *Aydınlanma Düşüncesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993. Dalberg-Acton John Emerich Edward, *Essays on Freedom And Power*, The Free Press, November 1949, Glencoe.
- _____, *Lectures On The French Revolution*, Batoche Books, Kitchener, 1999.
- David Carpenter, David Prior, *Magna Carta &Parliament, Houses of Parliament, Parliamentary Archives*, London, 2015.
- Duman Fatih, “Akılcılık Bağlamında İki Aydınlanma Geleneği: Fransız Aydınlanması

- Versus İskoç Aydınlanması,” Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı:61-1, Ankara, 2006.*
- _____, *Aydınlanma Eleştirisinden Devrim Karşıtlığına: Edmund Burke, Liberte Yayınları, Ankara, 2010.*
- Durstun Christopher, *Charles I*, Routledge, New York, 1998.
- Ebenstein William, *Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri*, çev. İsmet Özel, Şule Yayınları, İstanbul, 2009.
- Ed. Mahmut Garan, Esen Rüzgar, François-Xavier Coquin, Charles Patrick Fitzgerald, *Dünyayı Değiştiren Devrimler ve İhtilaller*, Fabulinus Kitap, Ankara, 2013.
- Ed. Thomas Janoski, Robert Alford, Alexander Hicks, Mildred A. Schwartz, *Siyaset Sosyolojisi*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2010.
- Erdoğan Mustafa, *Aydınlanma, Modernlik ve Liberalizm*, Orion Yayınları, Ankara, 2006.
- Erlat Jale, Fransız Devrimi, Manon Phlipon ve Diğerleri..., *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, cilt. 25, sayı. 2, Ankara, Aralık 2008.
- Ewald Oskar, *Fransız Aydınlanma Felsefesi*, çev. Gürsel Aytaç, DoğuBatı Yayınları, Ankara, 2010.
- Ferguson Niall, *İmparatorluk: Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirışı*, çev.Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013.
- _____, *Uygarlık: Batı ve Ötekiler*, çev.Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Furet François, *Devrim'in Yorumu: Fransız Devrimine Üç Yaklaşım Biçimi*, çev. Ahmet Kuyaş, DoğuBatı Yayınları, Ankara, 2013.
- Gaunt Peter, *Civil War: A Military History*, I.B. Tauris, New York, 2004.
- _____, *The British Wars: 1637-1651*, Routledge, New York, 1997. Gencer Bedri, *Hikmet Kavşağında Edmund Burke ile Ahmet Cevdet Paşa*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2011.
- Goodwin Jeff, “State Centered Approaches To Social Revolutions: Strengths And Limitations of A Theoretical Tradition”, Ed. John Foran, *Teorizing Revolutions*, Routledge, London, 1997.
- Gökberk Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008.

Güngör Celaleddin, “Devrim Üzerine”, Muhafazakar Düşünce Dergisi, Sayı:11, Kış 2007.

Güngörmez Bengül, *Modernite ve Kıyamet: Henri De Lubac, Karl Löwith, Jacob Taubes*, Kadim Yayınları, 2014

_____, *Voegelin: İnsanlık Draması Din Politika İlişkileri*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Harris Tim, *Revoluuton: The Great Crisis of The British Monarchy, 1685-1720*, Penguin Books, 2007.

Hayek Friedrich A. Von, “Özgürlük, Akıl ve Gelenek”, Liberal Düşünce Dergisi, Cilt:10, No:37, Kış 2005.

Hill Christopher, *1640 İngiliz Devrimi*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.

_____, *Dünya Altüst Oldu: İngiliz Devrimi'nde Radikal Düşünceler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

_____, *İngiliz Devrimler Çağı: Demokratik Devrim'den Sanayi Devrimi'ne 1530-1780*, Kaynak Yayınları, 2015.

_____, *İngiltere'de Devrim Çağı: 1603-1714*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

_____, *The World Upside Down: Radical Ideas During The English Revolution*, Penguin Books, London 1975.

Himmelfarb Gertrude, *The Roads to Modernity*, Vintage Books, London, 2008.

Hirst John, *Kısa Avrupa Tarihi*, çev. Mihriban Doğan, Say Yayınları, İstanbul, 2011.

Hobbes Thomas, *Leviathan*, Kazım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi, İstanbul, 2007.

Hobsbawm Eric, *Devrim Çağı: 1789-1848*, Dost Yayınları, Ankara, 2008.

<http://global.britannica.com/topic/revolution-politics>

<http://www.ankarabarusu.org.tr/Siteler/abihm.org/mayflower-sozlesme.htm>

http://www.constitution.org/us_doi.pdf .

<http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/reform>.

Hume David, *Essays: Moral, Political And Literary*, Liberty Fund, İndianapolis, 1987.

_____, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev., Kurtuluş Dinçer, BilgeSu Yayıncılık, Ankara, Ocak, 2009.

Jainchill Andrew, *Remaining Politics After The Terror: The Republican Origins Of*

- French Liberalism*, Cornell University Press, New York, 2008.
- James I, *The True Law of The Free Monarchies And Basilikon Doron: A Modernized Edition*, ed. Daniel Fischlin, Mark Fortier, CRSS Publications, Toronto, Canada, 1996.
- Jenkins Simon, *A Short History of England The Glorious Story of a Rowdy Nation*, Public Affairs, New York, 2011.
- John Emerich Edward Dalberg Acton, *Lectures on the French Revolution*, Macmillan, 1910.
- Kars Kaynar Ayşegül “Fransız Devrimi’nde Terör Dönemi”,
http://www.academia.edu/2294478/Fransız_Devriminde_Terör_Dönemi,er.tar.:
06.05.2017.
- Kennedy D. E., *English Revolution, 1642-1649*, ed. Jeremy Black, Palgrave Macmillan, United States of America, 2000.
- Kidder Frederic, *History of The Boston Massacre March 5 1770; Consisting of The Narrative of The Town The Trial of The Soldiers: And A Historical Introduction, Consisting Unpublished Documents of John Adams And Explanatory Notes*, Joel Munsel, New York, 1870.
- Kishlansky Mark, *A Monarchy Transformed Britain 1603-1714*, Penguin Books, New York, 1997.
- Köktaş Mümin, “Amerikan Aydınlanması: Bir Giriş Denemesi”, Liberal Düşünce Dergisi, Yıl:19, Sayı:73-74, Bahar-Yaz 2014.
- Lewis Gwynne, Fransız Devrimi: 1789-99, derleyen., Parker, David, *Batı’da Devrimler ve Devrimci Gelenek*, çev.Kemal İnal, Dost Kitabevi, Ankara, 2005.
- Locke John, *Hükümet Üzerine Birinci İnceleme: Bay Robert Filmer ve Yandaşlarının Yanlış İlke ve Temellerinin Yıkılışı*, çev. Fahri Bakırcı, Kırılancık Yayınevi, Ankara, 2007.
- _____, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme*, çev. Fahri Bakırcı, Ebabil, Ankara, 2012..
- Macaulay Thomas, Babington, *The History of England*, Penguin Books, London, 1987.
- Mehmet Ali Ağaoğulları, Filiz Çuha Zabcı, Reyda Ergün, *Kral Devletten Ulus Devlete*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005.
- Metin Onur, “Görülmeyen Adam Adam Smith: Üretim Sürecine Karamsar Bir Bakış,”

- Politik İktisat ve Adam Smith*, Ed. Hakan Kapucu, Murat Aydın vd., Yön Yayınları, İstanbul, 2010.
- Miller John, *The Glorious Revolution*, Logman, New York, 1997.
- Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 5: Muhafazakarlık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Moore Barrington Jr., *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri: Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü*, çev. Şirin Tekeli & Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara, 2012.
- Nisbet Robert, *Muhafazakarlık: Düş ve Gerçek*, çev. Mehmet Fatih Serenli-Kudret Bülbül, Kadim Yayınları, Ankara, 2007.
- _____, *Sosyolojik Düşünce Geleneği*, çev. Yusuf Kaplan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2013.
- Orr D. Allan, *Cambridge Studies in Early Modern British History : Treason and the State: Law, Politics and Ideology in the English Civil War*, Cambridge University Press, June 2002.
- Osman Gökhan HATİPOĞLU, “Amerikan Yönetim Düşüncesinin Doğuşu (1776-1920)”, Doktora Tezi, 2015.
- Outram Dorinda, *Aydınlanma*, çev. Sevdâ Çalışkan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007.
- _____, *Aydınlanma*, Dost Kitabevi, Sevdâ Çalışkan, Hamit Çalışkan, Ankara, 2007.
- _____, *Panorama of The Enlightenment*, J. Paul Getty Trust Publications, Los Angeles, 2006.
- Özipek Bekir Berat, “Muhafazakarlık, Devrim ve Türkiye,” *Muhafazakarlık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Paine Thomas, *Akıl Çağı*, çev. Ali İhsan Dalgıç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- Parliament And The Glorious Revolution 1688-1988*, (By Authority of The Lord Chancellor And The Speaker of The House of Commons), HMSO Books, U.K., 1998.
- Pincus Steve, *1688 The First Modern Revolution*, Yale University Press, New Haven&London, 2009.

- Pinker Steven, *The Blank Slate: The Modern Denail of Human Nature*, New York: Viking, 2002
- Powaski Ronald, E., *Toward An Entangling Alliance: An American Isolationism, Internationalism, And Europe: 1901-1950*, Greenwood Press, United States of America, 1991.
- Price Robert, *Fransa'nın Kısa Tarihi*, çev. Özkan Akpınar, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2012.
- Ramsay David, *The History of The American Revolution In Two Volumes*, Liberty Fund, United States of America, 1990.
- Richards Michael, D., *Dünya Tarihinde Devrimler*, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
- Robert J. Allison, *Amerikan Devrimi Kısa Bir Tarihçe*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Robespierre Maximilien, *Ayaklar Baş Olunca (Jakoben Söylevler)*, İlkeriş Yayıncılık, Ankara, 2008.
- Roper Hugh Trevor, *From Counter-Reformation to Glorious Revolution*, Pimlico, London, 1993.
- Rousseau Jean Jacques, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol, Adam Yayınları, İstanbul, 1994.
- Rude George, *Fransız Devrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- Russell Conrad, *Unrevolutionary England, 1603-1642*, The Hambledon Press, London, 1990.
- Samuel Johnson, A. M., *A Dictionary of the English Language Vol II*.
- Savas Theodore P., Dameron, J. David, *The New American Revolution Handbook: Facts and Artwork for Readers of All Ages*, Savas Beatie, New York, 2010.
- Schmitt Carl, *Siyasal Kavramı*, çev. Ece Göztepe, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Schwoerer Lois, G., "Locke, Lockean Ideas And The Glorious Revolution", *Journal of The History of Ideas*, Vol. 51, No. 4 (Oct. - Dec., 1990).
- Skocpol Theda, *Devletler ve Toplumsal Devrimler: Fransa, Rusya ve Çin'in*

- Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, çev. S. Erdem Türközü, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.
- Speck W. A. "1688: Siyasal Bir Devrim", *Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991*, der. David Parker, 2003.
- Stark James H., *The Loyalists of Massachusetts And the Other Side of American Revolution*, The Salem Press Co. Boston, 1910.
- Swift Graham, *Su Diyarı*, Metis Yayıncılık, çev. Aslı Biçen, İstanbul, 2007. Swingewood Alan, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998.
- Swisher Clarice, *The Glorious Revolution*, Lucent Books, California, 1996.
- Tocqueville Alexis de, *Eski Rejim ve Devrim*, çev. Turhan Ilgaz, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.
- Trask Scott, "Fransız Devrimi'nin Gerçek Sebebi Neydi", *Liberal Düşünce Dergisi*, Aydınlanma, Kış 2005.
- Traverso Enzo, *Savaş Alanı Olarak Tarih*, çev. Osman S. Binatlı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013.
- _____, *Yahudi Modernitesinin Sonu*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016.
- Trevor-Roper Hugh, *From Counter-Reformation to Glorious Revolution*, Pimlico, 1993.
- Turner Jonathan H., Beeghley, Leonard, & Powers, Charles, H., (2002). *The Emergence of Sociological Theory* (5th Edition). Belmont, CA: Wadsworth Thomson Learning
- Weber Eugen, "Revolution? Counterrevolution? What Revolution?", *Journal of Contemporary History*, Vol. 9, No. 2, (Apr., 1974) Sage Publications Ltd, <http://www.jstor.org/stable/260045>, ss. 3-47.
- Yayla Atilla, *Liberalizm*, Liberte Yayınları, Ankara, 2002.
- Yürüşen Melih, "İnsan Doğası ve Medeni Bir Barışçı Çoğunluk: Hume'cu Bir Perspektif-1", *Liberal Düşünce Dergisi*, Yıl:18, Sayı:72, Güz:2013.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	AKIF KEMAL KOÇ
Tez Adı	PARADİGMATİK DEVRİM: 1688 İNGİLİZ DEVRİMİ
Enstitü	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Anabilim Dalı	GENEL SOSYOLOJİ VE METODOLOJİ ANA BİLİM DALI
Tez Türü	YÜKSEK LİSANS
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. Hüsamettin ARSLAN
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	<input type="checkbox"/> Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum <input type="checkbox"/> Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin %10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum <input checked="" type="checkbox"/> Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama izni	<input type="checkbox"/> Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin Veriyorum

Hazırlanmış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih :10.07.2017

İmza:



